

**Аграрний
інформаційний
науково-виробничий
журнал**

**Колектив нагороджено
Почесною грамотою
Кабінету Міністрів України**

АГРОІНКОМ

№ 9—12'2009

<http://www.iae.kiev.ua>

ЗАСНОВНИК:

Міжнародний аграрно-промисловий
інвестиційний концерн
«Агропромінвест-інтернешл»

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ

Лобас М.Г., д.е.н., чл.-кор. УААН

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Галушко В.П., д.е.н., проф., чл.-кор. УААН
Гладій М.В., д.е.н., проф., акад. УААН
Дем'яненко М.Я., д.е.н., проф., акад. УААН
Заїнчковський А.О., д.е.н., проф.
Зіновчук В.В., д.е.н., проф.
Зубець М.В., д.с-г.н., проф., акад. УААН
Коденська М.Ю., д.е.н., проф.
Кравчук В.І., д.т.н.
Літник М.К., д.т.н., проф., акад. УААН
Лупенко Ю.О., д.е.н., проф., академік УААН
Мельник Ю.Ф., к.с-г.н., чл.-кор. УААН
Мельничук Д.О., д.біол.н., проф., акад. НАНУ
Месель-Веселяк В.Я., д.е.н., проф., акад. УААН
Росоха В.В., к.е.н., с.н.с.
Саблук П.Т., д.е.н., проф., акад. УААН
Сайко В.Ф., д.с-г.н., проф., акад. УААН
Ситник В.П., д.е.н., проф., акад. УААН
Федоров М.М., д.е.н., проф.
Шпичак О.М., д.е.н., проф., акад. УААН
Юрчишин В.В., д.е.н., проф., акад. УААН
Петриков О.В., д.е.н., проф. акад. РАСГН
Ушачов І.Г., д.е.н., проф., акад. РАСГН

Відповідальний за формування,
редагування і видання журналу
к.е.н., с.н.с. В.В.Росоха
тел. (044) 259-89-63; e-mail: rossokha@ukr.net
Матеріали підготовлено
МАПШ «Агропромінвест-інтернешл»

Відповідальність за точність викладених у публікаціях фактів
несе автор, а за зміст рекламних матеріалів — рекламодавець

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 2358 від 20.01.97 р.

Передплатний індекс 12479

Періодичність видання: щомісяця

Верстка: Михайлошин Г.В.

Друк журналу: СПД Трубак І.М.

Свідоцтво про державну реєстрацію № 22491
від 19.06.2003 р. тел. (067) 509-82-17.

Підписано до друку 15.12.2009. Формат 60x84 1/8.

Папір офсет. Друк офсет. Фіз. друк. арк. 7,5.
Умов. друк. арк. 6,97. Наклад 1000. Зам. 9-258

ЗАТ «ВІПОЛЬ»,
03151, Київ-151, вул. Волинська, 60

© НВАТ «АгроінКом», 2008

науково-практичне видання

ЗМІСТ

Інформація про проект **Концепції наукового забезпечення**
установами УААН розвитку галузей агропромислового
комплексу України в 2011—2015 роках 3
Лобас М.Г. Ефективність діяльності ЮНЕСКО у сфері
освіти, науки і культури 7

РИНОК ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

Ульянченко О.В. Зернокруп'яне виробництво як важіль
підвищення конкурентоспроможності
сільськогосподарських підприємств 9
Власов Д.В. Продукція тваринництва як джерело
«віртуальної води» 13

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

Бойко В.І., Козак О.А., Грищенко О.Ю. Територіально-
галузеві трансформації аграрного виробництва
та їх економічна оцінка 15

ІННОВАЦІЇ, ІНВЕСТИЦІЇ

**Мазнев Г.Є., Бобловський О.Ю., Красноручський О.О.,
Артеменко О.О., Заїка С.О.** Ефективність вирощування
овочів за різними технологіями 19
Хамчук В.П. Технологічні парки як ефективний механізм
інноваційного розвитку економіки 23

НАУКА І ВИРОБНИЦТВО

Герун М.І., Герасим М.П. Оцінювання багаторічних наса-
джень 26
Гуторов О.І. Особливості та економічні принципи
оцінювання земельної ділянки 32
Марченко В.М. Кадровий синергізм процесів злиття
та поглинання 37

ФІНАНСИ, ПОДАТКИ, ОБЛІК

Ніколаєва В.П. Контролінг як інструмент управління формуванням доходів з операційної діяльності підприємств.....	41
Іщенко Я.П. Облікове забезпечення управління витратами.....	44

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

Шиян Д.В. Математика в системі економічних досліджень	46
Черемісіна С.Г., Пронько Л.М. Сутність та економічна природа власності.....	53
Анотації	59
Resume.....	59

УВАГА!

ЖУРНАЛ «АГРОІНКОМ» МОЖНА ПРИДБАТИ

через передоплатне агентство «ІДЕЯ».
адреса: ТОВ «НВП «Ідея»,
м. Донецьк, вул. Артема, 84, 83055
Тел./факс: (062) 381-09-32,
тел. (062) 304-20-22
e-mail: info@idea.donetsk.ua

або через київську філію:
м. Київ, вул. Борисоглібська, 16-В, офіс. № 2
тел. (044) 417-87-67
e-mail: irina@idea.kiev.ua

або через бібліотеку ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН
м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, 03127,
тел. (044) 527-87-68, (044) 527-84-43

Адреса редакції:

08162, Київська обл., Києво-Святошинський район
смт. Чабани, вул. Машинобудівників, 1-А, кім. 100
Тел. (044) 526-71-94, 522-55-99, факс (044) 526-00-13.
<http://www.iae.kiev.ua>
e-mail: anvk@promindustria.kiev.ua
Р/рахунок № 26006300048724 в АКБ «Форум», м. Київ
МФО 322948, Ідентифікаційний код 1869407573

ПРО ПРОЕКТ КОНЦЕПЦІЇ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСТАНОВАМИ УААН РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В 2011—2015 РОКАХ

На засіданні Президії Української академії аграрних наук 23 вересня 2009 року було розглянуто і схвалено проект Концепції наукового забезпечення установами УААН розвитку галузей агропромислового комплексу України в 2011—2015 роках. Нині перед сесією Загальних зборів УААН, яка відбудеться 23 грудня цього року і на якій розглядатимуться проект названої Концепції, проходить її обговорення як науковою спільнотою, так і в цілому в колах АПК.

Проект Концепції наукового забезпечення установами УААН розвитку галузей агропромислового комплексу України в 2011—2015 роках включає сім розділів, а саме:

1. Стан наукового забезпечення розвитку галузей агропромислового комплексу.
2. Визначення проблем розвитку галузей агропромислового комплексу, на розв'язання яких буде спрямовано потенціал аграрної науки.
3. Аналіз причин виникнення проблем та обґрунтування необхідності їх розв'язання.
4. Мета наукового забезпечення розвитку галузей агропромислового комплексу.
5. Напрями і способи наукового забезпечення розвитку галузей агропромислового комплексу.
6. Очікувані результати виконання наукового забезпечення розвитку агропромислового комплексу, визначення його ефективності.
7. Оцінка фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів, необхідних для здійснення наукового забезпечення розвитку галузей агропромислового комплексу.

Характеризуючи зміст проекту Концепції необхідно зазначити, що метою наукового забезпечення розвитку галузей агропромислового комплексу є одержання нових знань про закономірності функціонування існуючих і створення новітніх біологічних та фізичних об'єктів, їхньої взаємодії й впливу на довкілля, а також розроблення на базі набутих знань наукових продуктів для інноваційного розвитку АПК, які здатні забезпечити збільшення виробництва конкурентоспроможної продукції.

Для досягнення поставленої мети наукове забезпечення розвитку галузей агропромислового комплексу буде акцентоване на розширенні промислового виробництва продукції, інтенсифікації, спеціалізації та концентрації агропромислового виробництва.

Способи наукового забезпечення розвитку галузей АПК включатимуть:

створення інновацій за результатами наукових досліджень та їх трансфер у сільськогосподарське виробництво й переробну галузь;

створення банку даних готових до впровадження у виробництво розробок науково-дослідних установ Академії;

виробництво дослідними господарствами мережі науково-дослідних установ УААН необхідного насінневого матеріалу, нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур, порід, кросів тварин та птиці для сільськогосподарських товаровиробників;

розроблення стандартів й інших нормативних документів, гармонізованих з аналогічними документами ЄС;

розроблення пропозицій органам влади з питань розвитку АПК;

проведення виставок наукових розробок, їх реклама у засобах масової інформації та видання наукових журналів, рекомендацій, довідників, технологічної документації;

проведення консультацій і навчання керівників різних рівнів та спеціалістів агропромислового виробництва з питань інноваційного забезпечення економічного розвитку в регіональних центрах наукового забезпечення АПВ.

Багатогалузевість АПК, різноманітність ґрунтово-кліматичних умов і багатокладність економіки, а також поступова зміна клімату зумовлюють проведення широкого спектра досліджень, спрямованих на: поглиблене вивчення основ генетики, селекції та біотехнології й створення нових біологічних об'єктів із заданими споживчими властивостями; зменшення питомих витрат енергії на виробництво конкурентоспроможної продукції та підвищення продуктивності праці; виробництво енергії з використанням відновлюваних джерел; відпрацювання прогресивних технологічних рішень з виробництва, зберігання й переробки сільськогосподарської сировини, розроблення нових технологічних процесів і технічних засобів для промислового виробництва сільськогосподарської продукції; біологізацію сільськогосподарського виробництва; поліпшення якості продукції та збереження довкілля, а також наукове обґрунтування організаційно-економічних механізмів, здатних

забезпечити інноваційний розвиток галузей АПК в ринкових умовах, тощо.

Фундаментальні й прикладні дослідження будуть спрямовані на розв'язання пріоритетних наукових проблем, які впливають із завдань Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року і відповідають «Основним науковим напрямом та найважливішим проблемам фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних та гуманітарних наук на 2009—2013 роки», затвердженим Міжвідомчою радою з координації фундаментальних досліджень, а також Пріоритетним завданням аграрної науки, які були затверджені Загальними зборами УААН 27 березня 2008 року.

Дослідження, спрямовані на розв'язання наведених проблем, проводитимуться в рамках наукових і науково-технічних програм на основі сучасних наукових підходів, з використанням існуючих та новостворюваних оригінальних методик. За результатами досліджень розроблятимуться наукові основи розвитку різних напрямів аграрної науки, а на їхній базі створюватимуться прикладні розробки, зокрема у таких галузях науки:

а) землеробство, меліорація та агроекологія:

методика моніторингу й оцінки структури агроландшафтів, земле- і водокористування, ґрунтового покриву, рівня врожайності сільськогосподарських культур, еколого-економічної шкоди від стихійних явищ тощо, для чого використовуватимуться дистанційне зондування та геоінформаційні технології;

система ведення землеробства для високопродуктивного вирощування сільськогосподарських культур із застосуванням сучасних методів раціонального використання водних і земельних ресурсів, яка сприятиме збереженню ґрунтів та відтворенню їх родючості;

сучасні технології застосування добрив, меліорантів і біопрепаратів нового покоління з урахуванням ґрунтово-кліматичних умов та біологічних особливостей сільськогосподарських культур;

рекомендації з раціональних сівозмін, які враховуватимуть кон'юнктури вітчизняних і світових ринків із традиційних видів продукції рослинництва на харчові, кормові та технічні цілі, а також результати досліджень виробництва нових сільськогосподарських культур, зокрема, сорго зернового, сорго цукрового, соризу, озимої гірчиці, маку олійного, гібридів ріпаку тощо;

рекомендації з раціонального використання територій біосферних заповідників і заходи щодо збереження й оздоровлення природного середовища зон заповідного фонду; результати вивчення рідкісних

видів рослинного та тваринного світу, що зникають і мають господарську цінність;

б) рослинництво:

ДНК — технології ідентифікації сортів, ліній і гібридів найпоширеніших сільськогосподарських культур та їхні паспорти;

нові адаптовані до зональних ґрунтово-кліматичних умов сорти й гібриди сільськогосподарських культур, стійкі до дії основних гербіцидів, із заданими споживчими властивостями для продовольчих і кормових цілей, а також технічних потреб, які забезпечать підвищення врожайності більше ніж на 20 %;

екологічно безпечні системи управління фітосанітарним станом агроценозів і лісових культур, які передбачатимуть застосування біологічних методів захисту рослин від шкідливих організмів, імунних сортів та гібридів і проведення необхідних технологічно-організаційних заходів щодо зниження рівня шкодочинності;

комерційно привабливі технології вирощування сільськогосподарських культур, які забезпечать зменшення питомих енерговитрат, економію технологічних матеріалів та збільшення використання генетичного потенціалу сортів і гібридів сільськогосподарських культур до 80 %;

біоадаптивні технології вирощування сільськогосподарських культур, що ґрунтуються на генетично стійких сортах і гібридах, включаючи ГМО, та оцінка їх біологічної безпеки;

технології вирощування на основі органічного землеробства екологічно чистої продукції, зокрема для дитячого й дієтичного харчування;

технології виробництва кормів, придатні для використання в різних агрометеорологічних умовах;

високопродуктивні технології вирощування традиційних і нових сільськогосподарських культур для енергетичних цілей;

в) тваринництво:

системи селекції, біотехнологічні методи удосконалення порід і кросів тварин та птиці із ознаками, корисними для людини, а також планування статі приплоду;

високопродуктивні породи і кроси сільськогосподарських тварин та птиці для інтенсивного виробництва продукції тваринництва;

інтенсивні технології виробництва продукції тваринництва на основі удосконалених і новітніх технологій відтворення, годівлі, утримання й експлуатації тварин, які забезпечать підвищення: реалізації генетичного потенціалу тварин у 1,5 раза, конверсії корму при відгодівлі свиней — більше ніж у 2,6 раза, а при відгодівлі великої рогатої худоби — більше ніж в 1,7 раза;

диференційовані організаційні заходи і технологічні рішення з екологічно безпечного виробництва високоякісної конкурентоспроможної продукції тваринництва у господарствах різних категорій;

рекомендації з прибуткового ведення органічного виробництва продукції тваринного походження;

адаптивні технології зберігання кормів, які забезпечать високе збереження поживних речовин;

г) ветеринарна медицина:

молекулярно-епізоотологічні методи індикації, ідентифікації та виділення збудників заразних хвороб і систем моніторингу, прогнозування й реагування щодо їх спалахів;

новітні технології виробництва біопрепаратів, засобів захисту тварин і дезінфектантів;

молекулярно-біологічні методи збереження здоров'я тварин та забезпечення їх високої продуктивності;

система моніторингу, контролю і ветеринарно-санітарних заходів із забезпечення якості та безпеки тваринницької продукції;

результати досліджень впливу кормів, виготовлених із використанням ГМО, на здоров'я тварин, безпечність та якість продукції тваринництва;

г) механізація і електрифікація:

нові способи керованого впливу технічних засобів на біологічні об'єкти та середовище їх розвитку, при якому забезпечується збільшення продуктивності біологічних об'єктів; технічні засоби для реалізації зазначених способів;

технологічні процеси й удосконалені технічні засоби для виробництва і післязбиральної обробки та зберігання продукції рослинництва, які забезпечать зменшення питомих енерговитрат більше ніж в 1,5 раза і підвищення продуктивності праці більше ніж у 2 рази, а також економію ресурсів і збереження довкілля;

диференційовані технологічні процеси й нові технічні засоби для виробництва конкурентоспроможної продукції тваринництва у господарствах різних категорій, які забезпечать: мінімізацію затрат ручної праці, поліпшення якості продукції, підвищення продуктивності праці в 2,5 раза і збереження довкілля;

високопродуктивні технологічні процеси й технічні засоби для промислового виробництва біодизеля, біоетанолу та біогазу, а також для одержання теплової енергії з біосировини, які забезпечать збільшення питомого виробництва енергетичної продукції більше ніж на 20 %;

методичні рекомендації формування та організаційні форми ефективного використання машинно-

тракторного парку і надання послуг із виконання механізованих робіт;

технологічні процеси й технічні засоби для підтримання машинно-тракторного парку у придатному для роботи стані, які базуватимуться на новітніх способах діагностування та відновлення сільськогосподарської техніки, а також прилади й обладнання для контролю за роботою зазначеної техніки та її автоматизованим управлінням;

новітні технічні засоби для селекції та племінної роботи;

в) зберігання і переробка сільськогосподарської сировини та якості харчової продукції

технології заморожування, дефростації та зберігання сільськогосподарської сировини при понижених температурах у регульованому газовому середовищі з ультранизьким умістом кисню;

технології створення композицій ефіроолійних і пряно-ароматичних рослин, а також ефірних і рослинних олій, які будуть використані у виробництві овочевої та м'ясної продукції; новітнє технологічне обладнання для виробництва олій;

ресурсоощадні технології виробництва м'ясних і молочних продуктів, які забезпечать їх високу поживну й біологічну цінність;

біохімічні методи інтенсифікації технологічних процесів переробки харчової сировини і виробництва готових харчових продуктів;

технології виробництва нового покоління харчових продуктів, які сприятимуть поліпшенню структури харчування та здоров'я людей різних вікових груп;

технологія й обладнання для переробки винограду, обробки сусла, виноматеріалів і стабілізації коньяків;

рекомендації з формування та функціонування системи управління якістю сільськогосподарської продукції й методи її контролю;

д) аграрна економіка і земельні відносини:

заходи щодо забезпечення беззбитковості виробництва аграрної продукції та фінансово-кредитної політики держави, які сприятимуть розширеному відтворенню сільськогосподарського виробництва;

шляхи і механізми поглиблення спеціалізації та концентрації агропромислового виробництва;

рекомендації з розвитку форм господарювання в АПК і систем аграрного менеджменту суб'єктів підприємництва й державного управління АПК;

напрями та механізми підвищення ефективності виробництва агропромислової продукції;

удосконалення інфраструктури аграрного ринку; механізми економічного регулювання земельних відносин у ринкових умовах господарювання;

напрями і механізми подолання соціально-економічних втрат на селі та засади аграрної й соціальної політики;

механізми та обсяги державної підтримки розвитку сільського господарства на інноваційній основі;

ж) наукове забезпечення трансферу інновацій:

рекомендації з інноваційного розвитку агропромислового виробництва регіонів шляхом диференційованого використання перспективних для кожного регіону закінчених галузевих і комплексних наукових розробок, адаптації їх до місцевих ґрунтово-кліматичних та ринкових умов;

проекти нормативних документів, які регламентуватимуть взаємостосунки сторін у процесі трансферу інновацій в агропромисловому виробництві, а також рекомендації з поліпшення формування шляхів і механізмів реалізації зазначеного трансферу.

Застосування новостворених наукових розробок сприятиме: досягненню продовольчої безпеки країни, розвитку аграрного сектора економіки країни на інноваційній основі, виробництву конкурентоспроможної продукції, підвищенню його економічної ефективності, а, отже, зростанню її комерційної привабливості, що в свою чергу слугуватиме інтенсифікації розроблення й реалізації інноваційно-інвестиційних бізнес-проектів із залученням коштів приватного капіталу. Впровадження результатів досліджень сприятиме збереженню родючості ґрунтів і довкілля та підвищенню врожайності сільськогосподарських культур, завдяки чому середньорічні обсяги виробництва зерна, за розрахунками, становитимуть 65 млн тонн, олійних культур — 16, овочів — 9, плодів та ягід — 4,6 і винограду — 1,2 млн тонн.

Використання нової системи організації селекційного процесу дасть можливість прискорити темпи генетичного прогресу при виведенні нових порід тварин із наперед визначеними корисними для людини властивостями у 2,5–3,0 рази. Розробки щодо збалансованої годівлі тварин і поліпшення умов їх утримання сприятимуть підвищенню ефективності засвоєння корму і досягненню витрат на 1 кг приросту свиней 2,8–3,0 корм. од., а великої рогатої худоби — 7–8 корм. од. Впровадження наукових розробок у сільськогосподарське

виробництво в 2015–2020 роках дасть змогу забезпечити виробництво молока в обсязі 22 млн тонн, м'яса — 6,1 млн тонн, яєць — 17,1 млрд штук.

Буде налагоджено виробництво нових видів високоякісних продуктів харчування функціонального призначення, збільшено вихід м'ясної й молочної продукції з одиниці сировини. Інтенсифікація окремих технологічних процесів дасть змогу збільшити вихід продукції на 5–8 % за рахунок зниження її втрат у процесі переробки і подовжити термін зберігання без суттєвих змін споживчих якостей плодовоовочевої продукції більше ніж у 2 рази, а м'ясних виробів — майже в 5 разів.

Застосування нових організаційних, технологічних і технічних рішень дасть можливість зменшити питомі витрати енергії на виробництво продукції в 1,5–1,7 рази і підвищити продуктивність праці в 2,0–2,3 рази. Використання енергії повновольовальних джерел забезпечить зменшення на 20 % споживання енергії з традиційних джерел у сільському господарстві.

Реалізація наукових розробок з удосконалення податкової, фінансово-кредитної політики, організаційних та економічних механізмів розвитку аграрного сектора економіки країни забезпечать його рентабельність у межах 18–20 % і розширене відтворення галузі. Це дасть змогу компенсувати сукупні втрати, зумовлені в останні 18 років диспаритетом економічних чинників, у межах 1,2 трлн грн.

Таким чином, нарощуватимуться обсяги виробництва сільськогосподарської продукції та її експортної складової; поліпшиться якість продуктів харчування, а їхні показники будуть доведені до міжнародних стандартів; збільшиться кількість робочих місць і поліпшаться умови праці; прискориться соціальний розвиток села; зменшиться негативний вплив агропромислового виробництва на довкілля. Впровадження у виробництво нових наукових розробок сприятиме підвищенню життєвого рівня народу.

З повним текстом проекту «Концепція наукового забезпечення установами УААН розвитку галузей агропромислового комплексу України в 2011–2015 роках» можна ознайомитися на веб-сайті Української академії аграрних наук у www.uaan.gov.ua.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ЮНЕСКО У СФЕРІ ОСВІТИ, НАУКИ І КУЛЬТУРИ

Розкрито роль і висвітлено результативність діяльності ЮНЕСКО в житті суспільства. Проаналізовано участь України в проєктах і напрямках діяльності Організації та можливості використання міжнародного досвіду.

Міжнародна міжурядова організація ЮНЕСКО є офіційною установою ООН, яка заснована 1946 р. Україна стала членом Організації 12 травня 1954 р. Нині до складу ЮНЕСКО входить 191 країна світу та шість асоційованих членів. Штаб-квартира Організації розташована у столиці Франції (м. Париж). Керівними органами ЮНЕСКО є Генеральна конференція, Виконавча рада і Секретаріат. Генеральна конференція скликається у міру необхідності й згідно із запровадженими правилами, створює допоміжні органи, необхідні для виконання її завдань, виступає ініціатором проведення міжнародних конференцій з питань освіти, науки та культури (табл.).

Місія Організації полягає у зміцненні інтелектуальної та моральної солідарності людства, створенні гуманітарних підвалин всеохоплюючої системи міжнародної безпеки та стабільності народів. Незалежно від чисельності народонаселення і розміру внеску в бюджет кожна країна-член на Генеральній конференції має один голос. Робочими мовами Генеральної конференції є англійська, арабська, іспанська, китайська, російська і французька.

Основні цілі і завдання ЮНЕСКО висвітлені у ст. 1 Статуту. Вони спрямовані на сприяння зміцненню миру та безпеки шляхом розширення співробітництва народів у сфері освіти, науки і культури, забезпечення поваги до справедливості і законності, зближення і порозуміння народів, підтримки народної освіти та просвітницької діяльності, пропагуван-

ня найефективніших методів навчання, допомоги у справі поширення знань.

Практична діяльність Організації будується на засадах середньострокового плану, розрахованого на шість років, на підставі якого складаються три дворічні програми. Водночас, ЮНЕСКО реалізує низку довгострокових широкомасштабних міжнародних програм і проєктів у таких галузях науки, як океанографія, екологія, гідрологія, відновлювані джерела енергії, геологічна кореляція, науково-технічна інформація, інформатика, управління соціальними перетвореннями, повернення культурних цінностей, збереження всесвітньої культурної й природної спадщини, професійно-технічна освіта, освіта XXI ст. У країнах-членах діють національні органи із зазначених програм.

Діяльність ЮНЕСКО у галузі освіти спрямована на забезпечення права на освіту як одного з основних прав людини, підвищення якості освіти диверсифікації її змісту та методів, сприяння проведенню досліджень, видавничій справі, обміну інформацією та новим досвідом, розвитку діалогу з питань освіти. Вона базується на таких нормативних актах у цій сфері, як Міжнародна стандартна класифікація освіти, Конвенція з технічної та професійної освіти, Конвенція про визнання кваліфікації, що стосується вищої освіти в європейському регіоні, Конвенція боротьби з дискримінацією в освітній сфері та ін. В Україні функціонує мережа асоційованих шкіл ЮНЕСКО, що об'єднує 50 загальноосвітніх шкіл з різних міст нашої країни. Асоційовані школи реалізують міжнародні проєкти в межах програмної діяльності ЮНЕСКО, серед яких, зокрема «Діалог культур та цивілізацій», «Охорона довкілля», «Голубий Дунай» та ін.

Таблиця

Органи Генеральної конференції ЮНЕСКО

Комісія	Завдання
I	Розгляд питань на наступний рік
II	Питання освіти
III	Питання соціальних, гуманітарних та природничих наук
IV	Питання культури
V	Питання комунікації та інформації
VI	Питання бюджету, фінансів та управління людськими ресурсами
VII	Комітет з акредитації (у складі дев'яти членів, які обираються Генеральною конференцією)
VIII	Номінальний комітет з питань акредитації делегацій країн-членів, асоційованих членів та спостерігачів
IX	Правовий комітет, до складу якого входять голови делегацій усіх країн з правом голосу на Генеральній конференції

Важлива роль науки як основи для ухвалення далекоглядних рішень і визначення політичних стратегій задекларована на найвищому рівні зі стабільного розвитку 2002 р. (м. Йоганнесбург). Йдеться про поліпшення якості життя людини завдяки раціональному управлінню навколишнім середовищем, інтеграції екологічного чинника в національній стратегії розвитку, підвищення ролі асоціацій і державних організацій.

Реалізація Міжнародної гідрологічної програми також спрямована на пошук форм і методів запобігання конфліктам, що виникають через дефіцит води на національному і міжнародному рівнях. Взагалі, вода визнана найважливішим пріоритетом «екологічної» діяльності ЮНЕСКО. На отриманих наукових даних здійснюється проведення консультацій щодо ефективного, справедливого та безпечного використання цього цінного ресурсу. Участь України у цьому напрямі діяльності ЮНЕСКО визначена реалізацією програми «Людина і біосфера» — збереженням екологічної чистоти біосферних природних заповідників, а також, починаючи з 1962 р., завдань Міжнародної океанографічної комісії (МОК), яка займається вивченням проблем морів та океанів.

Варто зазначити, що з 1989 р. Україна переобирається до Виконавчої ради МОК на кожній Асамблеї МОК ЮНЕСКО, що є свідченням високого міжнародного авторитету українських учених у галузі морських наук і технологій. Український проект, підготовлений Інститутом біології південних морів, визнано у 2003 р. ЮНЕСКО найкращим серед усіх проєктів, поданих до цієї Організації.

Провідними тематичними напрямками діяльності Організації у сфері гуманітарних і соціальних наук є етика науки і технології з акцентом на біоетику, а також захист прав людини і принципів демократії, поширення знань, розробка правових норм, інтелектуальна співпраця. Роль ЮНЕСКО полягає в ініціюванні соціальних перетворень шляхом пропагування принципу справедливості, свободи, людської гідності тощо. Сприяння розвитку соціальних наук здійснюється в трьох напрямках:

вивчення того, що вже існує (дослідження в галузі соціальних наук);

пропагування того, що може відбутися (філософія і перспективні дослідження);

визначення того, що може бути (етика і права людини).

Дослідження ЮНЕСКО етичних аспектів наукового прогресу охоплює велику кількість зумовлених глобалізацією соціальних перетворень. За допомогою програми «Управління соціальними перетвореннями» (МІСТ) Організація здійснює проєкти на місцях, створює необхідні умови для

співпраці науковців, проводить різноманітні дослідження.

У галузі культури пріоритетом ЮНЕСКО визначено підтримку культурній різноманітності — джерелу розвитку, «такому ж необхідному для людства, як біологічна різноманітність для живої природи». Сприйняття та розуміння надбання інших культур, налагодження міжкультурного діалогу, людських взаємовідносин є передумовою забезпечення розвитку і взаємозбагачення культур. З метою збереження цінностей всесвітньої культурної та природної спадщини, що становлять винятковий інтерес для всього світу, 1972 р. ЮНЕСКО ухвалила Конвенцію їх охорони. Нині Список таких цінностей налічує понад 700 природних і культурних об'єктів. До Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО було віднесено низку історико-архітектурних об'єктів України: архітектурні ансамблі «Софія Київська», «Киево-Печерська Лавра» (1990 р.) та історичний центр Львова (1998 р.). За ініціативи України, до Всесвітньої мережі біосферних заповідників ЮНЕСКО були включені українські біосферні заповідники «Чорноморський» (1982 р.), «Асканія Нова» (1982 р.), «Карпатський» (1992 р.), «Дунайський» (1998 р.), «Ужанський національний парк» (1999 р.) та «Шацький» (2002 р.). Уперше в світі за безпосередньої участі України створено транскордонний румунсько-український біосферний резерват «Дельта Дунаю» (1998 р.) та тристоронній польсько-словацько-український біосферний заповідник «Східні Карпати» (1999 р.). За участю ЮНЕСКО опрацьовується питання щодо спільного багатостороннього міжнародного проєкту «Трипільська цивілізація». Організація також розробляє правові документи, спрямовані на захист різних форм нематеріальної культурної спадщини людства (пісенна творчість тощо), список яких регулярно поповнюється.

Нові можливості для професійної діяльності й розвитку у всьому світі надають людям інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), які разом із знаннями стають рушійними силами прогресу. Концепція суспільства знання, заснована на принципах свободи слова, розширення доступу до інформації і знань, сприяння культурній різноманітності, рівних можливостей отримати якісну освіту, визнана одним з ключових напрямів на шляху досягнення Цілей тисячоліття ООН. Міжнародна програма розвитку комунікацій (МПРК) ЮНЕСКО відіграє в цій галузі ключову роль, оскільки вона спрямована на активізацію інформаційного обміну на основі вільного доступу до інформації. Організація робить акцент на людському чиннику, а саме, на культурній і мовній різноманітності інформації, доступу до неї, її ви-

користанні суспільством. Головними орієнтирами в цій діяльності є свобода думки і забезпечення плюралізму засобів масової інформації (ЗМІ).

У межах співробітництва України та ЮНЕСКО в Києві діє Міжнародний науково-навчальний центр інформаційних технологій та систем, який здійснює координацію регіонального співробітництва в галузі застосування телематики в освіті та науки. Реалізується проект «Регіональна академія комп'ютерних мереж навчання і підготовки кадрів», координатором якої виступив Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка. Започатковано створення віртуального університету науково-технічних та інженерних вищих навчальних закладів країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), який свого часу почав координувати Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». На базі НАН України діє Міжнародна асоціація академії наук, яку 2003 р. було віднесено до

категорії міжнародних неурядових організацій, що мають статус офіційних партнерських стосунків з ЮНЕСКО.

Пріоритетним напрямом роботи з ЮНЕСКО є участь України у програмі «Інформація для всіх», яка розглядає питання нових інформаційних та комунікаційних технологій.

Висвітлюючи роль і ефективність діяльності ЮНЕСКО для світової спільноти, варто згадати, що при відзначенні 50-річчя членства України в ЮНЕСКО (12 травня 2004 р.) Генеральний директор К. Мацуура наголосив, що Україна завжди належала до авторитетних членів Організації завдяки високому розвитку науки, освіти та інформаційно-комунікаційних технологій. У свою чергу, членство України в ЮНЕСКО є важливим елементом використання міжнародного досвіду та ресурсів у національних інтересах в галузях освіти, науки, культури, навколишнього середовища, інформаційних комунікацій.

М. Г. Лобас,
головний редактор,
д. е. н., член-кор. УААН

РИНОК ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

УДК 338. 1439. 5

О. В. Ульяновко,
д. е. н., професор,

Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва

ЗЕРНОКРУП'ЯНЕ ВИРОБНИЦТВО ЯК ВАЖІЛЬ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

В статті розглянуті основні тенденції вирощування зернокруп'яних культур в Україні і світових масштабах. Не дивлячись на скорочення українськими сільгоспвиробниками посівів цих культур, галузь має потенціал високого рівня ефективності.

Конкурентоспроможність економічних суб'єктів з чинником успішної інтеграції економіки країни до світового господарства. Низький рівень конкурентоспроможності більшості вітчизняних сільськогос-

подарських підприємств зумовлений незадовільним станом їх виробничого потенціалу та несприятливими умовами (економічними, політичними, природно-кліматичними) зовнішнього середовища.

Під конкурентоспроможністю підприємств розуміють їх здатність пропонувати споживачам продукцію, що за якістю відповідає потребам; за ціною — платоспроможності; має собівартість, яка забезпечує отримання прибутку, достатнього для ведення підприємством розширеного відтворення.

Слід зауважити, що конкурентоспроможність підприємства та економічна ефективність його діяльності не є тотожними поняттями. Економічна ефективність — це результат, оцінений у статичі. За різних умов діяльності вона буде різною. Конкурентоспроможність підприємства являє собою ефективність його господарювання в динаміці, здатність ефективно працювати в перспективі. Конкурентоспроможне підприємство може отримати негативний фінансовий результат за певний період, але ймовірність його банкрутства буде низькою. Економічний потенціал як основа конкурентоспроможності підприємства, дасть можливість йому швидко «оговтатись».

Непередбачуваність тенденцій аграрного ринку, нееквівалентно низькі ціни на тваринницьку продукцію, довготривалий період окупності інвестицій у скотарстві, стали комплексом визначальних факторів спеціалізації більшості сільськогосподарських підприємств на виробництві ліквідних швидкокоопних високорентабельних видів рослинницької продукції — зерна та насіння технічних культур. Про економічну вигідність такої практики, на фоні значних соціальних і екологічних втрат, фахівцями сказано багато.

Більшість таких підприємств не можна визнати конкурентоспроможними: вони абсолютно не дбають про збереження та розвиток свого економічного потенціалу (біологічного, технічного, технологічного, трудового, організаційного, управлінського), що з часом може призвести їх до банкрутства. Проте це не означає, що вирощування зернових і технічних культур позбавляє сільськогосподарські підприємства конкурентоспроможності. Ці галузі мають багато нерозкритих у даному сенсі потенційних можливостей, частину яких ми представили в межах статті. Розглянемо малодосліджений напрям зерновиробництва — вирощування круп'яних культур.

Дослідженню проблем зернового господарства присвячені роботи В. І. Бойка, І. Г. Кириленка, М. Г. Лобаса, О. В. Олійника, Р. П. Саблука, С. М. Чмиря, О. М. Шпичака та інших вчених. Інтереси науковців

і практиків більше зосереджені на експортоорієнтованих видах зерна, круп'яне виробництво рідко стає об'єктом уваги. Розкрити роль зерно-круп'яного виробництва у підвищенні конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств було поставлено за *мету статті*.

Основними зернокруп'яними культурами в Україні вважаються гречка, просо, рис. Для виготовлення круп також використовують пшеницю, жито, овес, ячмінь, кукурудзу. Вирощування круп'яних культур є менш вигідним видом діяльності у порівнянні з іншими зерновими, а також технічними культурами, що пояснює невелику частку перших серед посівів зернових. 2004 р. посіви гречки, проса і рису (разом) займали 5,3 % площі зернових культур, 2005 р. — 3,7 %, 2006 р. — 3,5 %, 2007 р. — 3,1 %, 2008 р. — 2,9 %, 2009 р. — 2,6 % [3]. Зменшення питомої ваги зумовлено значним скороченням їх посівів (рис. 1).

Рисунок показує чітку тенденцію зменшення площі зернокруп'яних культур. 2009 р. в порівнянні з 2004 р. площі гречки скоротилися на 36,4 %, проса — на 68,1 %. До 2008 р. рисосіючі господарства також зменшували відведення земель під культуру. Проте у 2009 р. посіви рису збільшилися на 16,7 % до 23,1 тис. га. Причиною повернення інтересу сільгоспвиробників до культури було значне зростання цін на рисову крупу на роздрібному ринку влітку 2008 р., що підвищило ціни на зерно рису.

Як відомо, увага товаровиробників до певної галузі визначається факторами ефективності та тенденціями ринкового попиту на її продукцію. У сільському господарстві оцінюють (мають оцінювати) декілька видів ефективності: економічну, екологічну й соціальну. Вирощування зерно-круп'яних культур приносить меншу рентабельність, ніж технічних, проте дає змогу ощадливіше ставитися до земель і навіть поліпшувати їх якість. Наприклад, за свідченням експертів вирощування рису сприяє поліпшенню родючості та меліоративного стану ґрунтів, одержанні на них у сівозмінах високих урожаїв інших зернових і кормових культур, що у свою чергу,

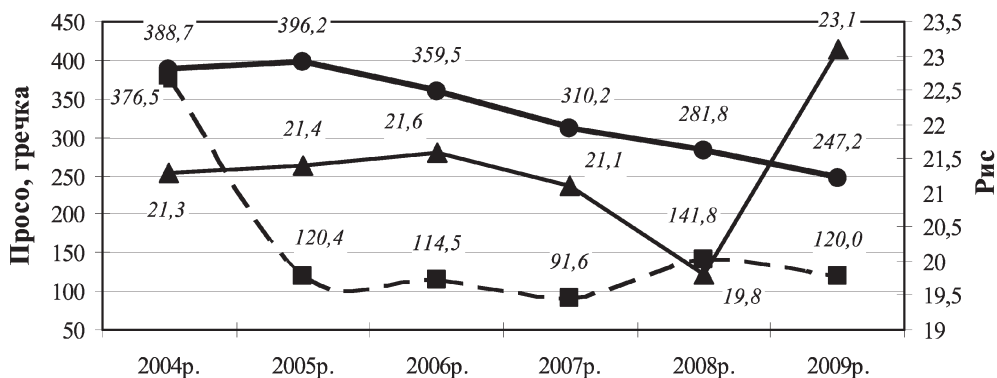

Рис. 1. Динаміка площі основних круп'яних культур в Україні, з яких зібрано врожай, тис. га

виступає чинником ефективного використання малопродуктивних земель [6, с. 32].

Аспект соціальної ефективності полягає у тому, що сільське господарство — це не лише вид діяльності, а й спосіб життя для мешканців сільських територій. Спеціалізуючись лише на продукції зернових і технічних культур, де технологічний процес є високо механізованим, підприємства потребують невеликих затрат робочої сили, що формує їй надлишок та загострює безробіття на сільських територіях. Зерно круп'яне виробництво при організації сільгосп підприємством цеху по виготовленню круп забезпечує зайнятість працівників і сільських мешканців у несезонний для польових робіт період, а також вищий економічний ефект за рахунок реалізації готової продукції.

Вітчизняний досвід та вищенаведені аргументи переконують у вигідності вирощування зерно круп'яних культур. За оцінками експертів, низький рівень економічної ефективності галузі став наслідком дії низки чинників, серед яких погіршення соціально-економічних умов господарювання, недостатнє забезпечення засобами виробництва й недотримання у зв'язку з цим вимог технології вирощування культур, а також збільшення собівартості продукції (підвищення цін на пестициди, мінеральні добрива, пально-мастильні матеріали, насіння тощо) [6, с. 34]. Повне використання потенційних можливостей культур щодо високої врожайності забезпечить високий економічний ефект.

Попит на круп'яну продукцію формується потребами внутрішнього і зовнішнього ринків, їх кон'юнктурою. Фінансова криза дещо змінила акценти вітчизняного ринку круп: скоротилися продажі преміум-продукту, посилилася конкуренція в економ-сегменті. Відбулося зміщення споживчого попиту в сторону більш дешевих круп — перлова, пшенична, ячна та ін. [4]. Світовий ринок відреагував іншими тенденціями. При скороченні на українському ринку закупівель гречаної крупи, експортний попит на неї зріс. У 2008—2009 маркетинговому році гречана крупа експортувалася українськими виробниками до Ізраїлю, Канади, Греції, Чехії, Хорватії, США, Естонії, Азербайджану, Грузії, Молдови, Білорусі та інші країни СНД [8]. У цілому місткість світового ринку круп становить 1,3 млн тонн на рік в асортименті, з них 570 тис. тонн (45 %) займає рисова крупа [4].

Незважаючи на позитивні настрої світового ринку до української круп'яної продукції, сільгоспвиробникам варто приділити серйозну увагу її якості. По-перше, мають місце світові тенденції зростання рівня попиту, тобто підвищення вимог споживачів до якості продукції. По-друге, країни, що розвиваються, які формують сьогодні значну частку експортного портфеля, починають робити ставку на розвиток ві-

тчизняного сільського господарства і забезпечення продовольчих потреб за рахунок внутрішнього виробництва. Так, в Білорусі розширюються посівні площі під круп'яними культурами. Зокрема, посіви гречки у 2008 році були збільшені в порівнянні з попереднім роком у 1,6 раза до 16 тис. га, у 2009 році — ще на 40,5 %. Стимулом стало значне підвищення матеріальної зацікавленості сільськогосподарських виробників, зайнятих вирощуванням культури, що є складовою спеціальної урядової програми, мета якої — повне імпортозаміщення круп'яної продукції й розвиток експорту [1; 2, с. 12].

Проблема низької якості українського зерна вже тривалий час залишається актуальною і невирішеною. Причини її включають недостатнє внесення добрив, недотримання технологій вирощування культур, слабке технічне оснащення виробників, через що затягуються строки збирання врожаю. Не припиняють негативного впливу й кліматичні фактори. У Харківській області, наприклад, через погані погодні умови майже 70 % зібраного у 2008 році зерна було визнано фуражним. Хоча кожен десятий гектар ранніх зернових засівався елітним насінням, погодні умови були несприятливими для розвитку рослин [7, с. 11]. Певну частку вини за низьку якість зерна експерти відносять на адресу логістичної системи. Вони вказують на недостатню кількість зерносушарок у господарствах, що не дає змоги довести вологість зерна до норми й зумовлює втрату його якості. Україна не має достатніх потужностей для зберігання урожаю: 600 сертифікованих зерносховищ забезпечують зберігання близько 27 млн тонн зерна. Не вистачає потужностей для зберігання зерна не тільки в господарствах та хлібоприймальних пунктах, але й у портах [5, с. 32—33].

Дослідження розвитку зерно круп'яного виробництва висвітило цікаву тенденцію: при зменшенні валових зборів проса та гречки, зумовлених скороченням посівних площ, спостерігається поступове зростання врожайності культур (рис. 2). Врожайність рису за 5 років взагалі зросла в 1,7 раза. Це свідчить про структурні зміни посівів культур за сільськогосподарськими виробниками. Частина господарств відмовляється від круп'яних культур або скорочує їх посіви, галузь перекочує до підприємств, які зуміли побачити в ній свій сегмент ринку й організувати її на достатньо ефективному рівні. До таких, частіш за все, належать підприємства чи об'єднання підприємств, які займаються сільськогосподарським виробництвом та мають власні потужності з виготовлення і пакування круп. За рахунок реалізації готової продукції вони значно збільшують розмір отримуваної доданої вартості.

У географічному розрізі вирощуванням гречки займаються всі регіони України хоча тенденції в кожному з них різні. За даними Держкомстату України

[3], 2008 р. в порівнянні з попереднім роком Херсонська область розширила посіви культури в 4,7 раза, Одеська область – у 3,2 раза, тоді як на Полтавщині їх скоротили на третину. Першість за площами 2008 р. тримала Сумська область (38,2 тис. га або 13,6 % загальних посівів культури по Україні), на другому місці Хмельницька область – 33,7 тис. га або 12,0 %.

Просо не вирощують, або займаються ним у малих обсягах у Закарпатській та Чернівецькій областях. Найбільші посіви культури 2008 р. мали Запорізька область (18 тис. га або 12,7 % від загальних площ культури по Україні) та Донецька область – 15,3 тис. га або 10,8 %. Всі регіони, крім Волині, де вирощують просо, збільшили його посіви 2008 р. в порівнянні з попереднім. Серед причин розширення площ був розвиток вітчизняного птахівництва, складовою кормового раціону для якого є просо.

Рис в Україні вирощують у Одеській і Херсонській областях та АР Крим. За даними експертів, потенційні можливості пропозиції вітчизняного виробництва зерна рису, з урахуванням реалізації наявних резервів, становлять 180–190 тис. тонн, з яких можна виробити понад 100 тис. тонн рисової продукції і таким чином задовольнити основні потреби населення і промисловості. На частку імпорту припадатиме забезпечення країни сортами і рисовою продукцією, що не виробляється в Україні [6, с. 32–34].

У світових масштабах спостерігається тенденція до розширення площ, зайнятих просом. За даними Департаменту сільського господарства США [9], посіви культури 2007 р. за всіма країнами становили 34,2 млн га, 2008 р. – 34,8 млн га, 2009 р. – 35,7 млн га. Третина світових площ проса належить Індії. По $\frac{1}{6}$ посівів світу належать Нігерії та Нігеру.

Посіви рису розміщені в 112 країнах на площі понад 150 млн га. Серед них перше місце належить Індії – 38,5 млн га або 25,3 % світових посівів 2009 р., друге – Китаю (29,8 млн га), третє – Індонезії (12,0 млн га), четверте – Бангладеш (11,6 млн га), п'яте – Таїланду (10,7 млн га). Найвищого рівня врожайності досягли країни Середньоземномор'я (Іспанія, Греція, Італія, Єгипет): 60–80 ц/га, а іноді 90 ц/га і вище. Рис залишається основним продуктом харчування для більшої половини людства [6, с. 32; 9].

Порівняння обсягів вирощування круп'яних культур світових лідерів та України показує, якщо ми не виведемо галузь на стійкі конкурентні позиції, спустілу нішу внутрішнього ринку швидко заповнить імпортна продукція.

Розвиток вітчизняного зернокруп'яного виробництва має виробничий, платоспроможний та просвітницький аспекти. Виробничий аспект є полем діяльності товаровиробників, рівень платоспроможності

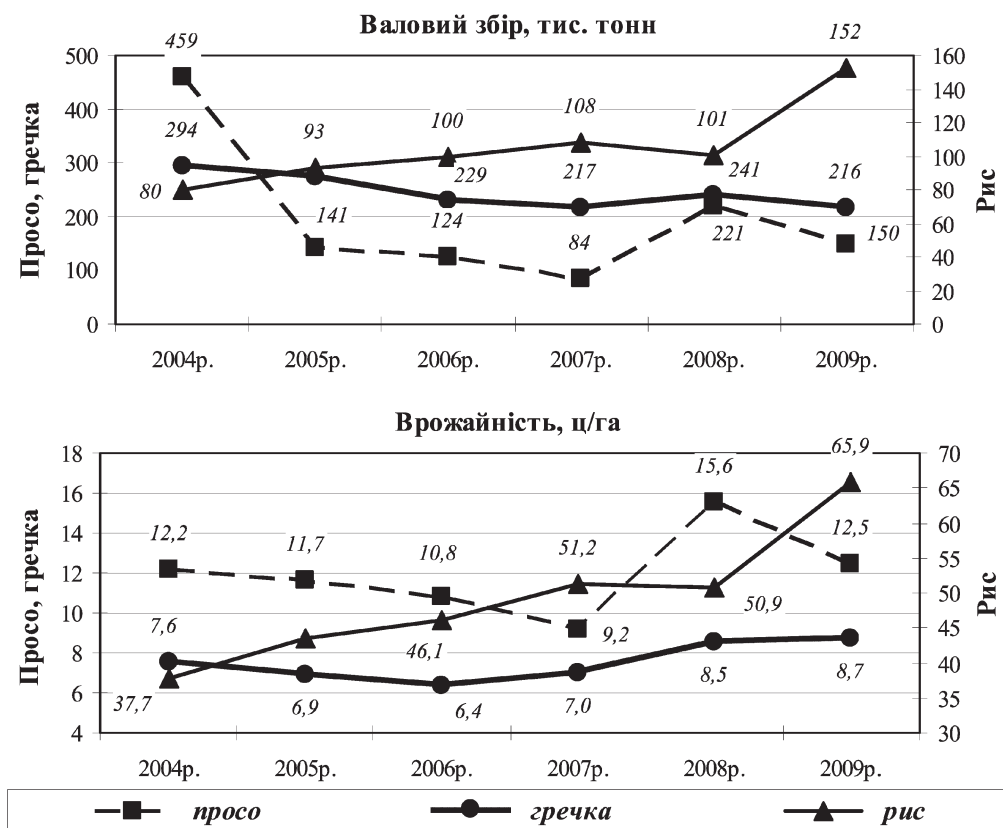

Рис. 2. Динаміка зібраних врожаїв основних круп'яних культур в Україні

споживачів є макроекономічним фактором. Світова практика переконує, що державні програми, спрямовані на зростання доходів населення, виступають значним стимулом формування попиту, а в наслідку — розвитку товаровиробництва. Для останнього важливе не просто формування попиту, а попиту на якісну продукцію, в чому не останню роль відіграє й культура споживання.

Відсутність культури споживання круп стає серйозною проблемою для багатьох виробників. Необхідно навчити споживача відрізнити якісну продукцію від неякісної, а виробника — поважати споживача [4]. Так, рисова крупа вітчизняного походження виготовляється винятково зі свіжовирощеного зерна, оскільки державних запасів рису в Україні немає. Вона має необхідний спектр цінних показників якості, за якими не поступається імпортній, а за окремими, зокрема кулінарними показниками, значно її перевищує, однак в умовах ринку за ціною вимушено прирівнюється до низькокалорійної. За імпортом у значних кількостях надходить найдешевша крупа третього гатунку, яка виготовляється із зерна державних запасів країн-експортерів після тривалого зберігання, або з його суміші зі свіжо виробленим зерном. Така крупа за якістю значно гірша від вітчизняної за біохімічними показниками, зовнішнім виглядом і запахом, але у зв'язку з дешевизною і низькою купівельною спроможністю населення диктує загальне зниження цін на ринку [6, с. 32–34].

Висновки. Зернокруп'яне виробництво є потенційно високоефективною галуззю. Розмір та

вид досягнутого ефекту будуть залежати від рівня менеджменту. Вирощування зернокруп'яних культур здатне постачати стабільні високі прибутки, вирішувати виробничі та соціальні проблеми сільськогосподарських підприємств, а в комплексі — виступати важелем підвищення їх конкурентоспроможності.

Використані джерела

1. Беларусь намерена отказаться от импорта крупы [Електронний ресурс] / Интерфакс-Запад. — 2009. 07. 14. — Режим доступу до журн. : <http://www.interfax.by/>
2. Білорусь. Посіви гречки збільшать у 1,6 разу // Агробізнес сьогодні. — 2008. — № 11. — С. 12.
3. Веб-сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] / — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Возрождаем культуру потребления круп — ООО «Разгуляй» [Електронний ресурс] / АПК-Информ. — 2009. 11. 09. — Режим доступу до журн. : <http://www.apk-inform.com>.
5. Колюбакін В. Аграрії з урожаєм, але в «прольоті» / Володимир Колюбакін // Агробізнес сьогодні. — 2008. — № 18. — С. 32–33.
6. Носенко Ю. Стан та перспективи вирощування рису в Україні / Юрій Носенко // Агробізнес сьогодні. — 2008. — № 11. — С. 32–34.
7. Харківщина. 70 % збіжжя — фураж // Агробізнес сьогодні. — 2008. — № 17. — С. 11.
8. Экспортировать гречневую крупу из Украины стало более интересно, чем из России — Сквирский КХП [Електронний ресурс] / АПК-Информ. — 2009. 09. 07. — Режим доступу до журн. : <http://www.apk-inform.com>.
9. <http://www.fas.usda.gov/>

УДК 339.16.82

Д. В. Власов,

пошукач,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ПРОДУКЦІЯ ТВАРИННИЦТВА ЯК ДЖЕРЕЛО «ВІРТУАЛЬНОЇ ВОДИ»

Висвітлено питання постачання води, що міститься у складі продукції тваринництва. Встановлено тенденції руху «віртуальної води» в різних країнах світу.

На фоні оцінок і рекомендацій, зроблених наприкінці минулого і початку цього століття і нині, все більшого значення набирає система постачання води для людини, яка надходить до неї в трьох основних іпостаях: з поверхових і підземних

джерел, фасованих питних вод із системи оптовороздрібних магазинів, та «віртуальної води», що міститься в аграрній сировині, у процесі міжнародної торгівлі між країнами [1;2].

У цілому за різними оцінками гідроресурс нашої планети за обсягами становить 1,4–1,5 млрд км³, з яких на душу населення припадає близько 90 млн км³, або не більше 7 % загального обсягу [3]. Головним споживачем водних ресурсів є сільське господарство, яке використовує близько 70 % загальних

Обсяги експорту-імпорту «віртуальної води» у складі продукції тваринництва, тис. тонн

Країна	Експорт			Імпорт			Баланс	
	1961р.	2007 р.	±	1961р.	2007р.	±	Імпорт 1961 р.	Експорт 2007 р.
Австралія	233,5	1359,3	+1125,8	2,1	101,8	+99,7	-231,4	-1257,5
Аргентина	325,1	516,0	+190,9	1,0	31,0	+30,0	-324,1	-485,0
Бельгія	19,6	1647,3	+1627,7	29,4	1062,2	+1032,8	+9,8	-585,1
Бразилія	27,0	4725,1	+4698,1		30,9	+30,9	-27,0	-4694,2
Велика Британія	26,5	906,9	+880,4	1096,2	1857,0	+760,2	+1069,7	+950,1
Італія	6,1	317,3	+371,2	64,3	3017,9	+2953,6	+58,2	+2640,6
Канада	39,5	1160,2	+1120,7	51,6	476,2	+424,6	+12,1	-684,0
Китай	19,3	784,3	+765,0	0,2	945,0	+944,8	-19,1	+160,7
Індія	0,8	380,1	+379,3	0,1	0,7	+0,6	-0,7	-379,4
Німеччина	21,2	3657,7	+3636,5	397,2	2904,1	+2506,9	+376,0	-753,6
США	130,7	3991,3	+3810,4	393,8	1431,6	+1032,8	+263,1	-2509,7
Франція	181,6	2000,1	1818,5	48,6	1692,7	+1643,1	-133,0	-307,4

обсягів спожитої води. При цьому якщо дослідниками визначено скільки води витрачається на виробництво однієї тонни аграрної продукції [4] та її питома вага у складі відповідної продукції, то досі не розглянуто питання щодо експорту-імпорту «віртуальної води».

Метою статті є аналіз змін обсягів експорту-імпорту «віртуальної води» державами з різним рівнем водних ресурсів.

Для проведення досліджень нами були відібрані групи країн з різним рівнем достатності водних ресурсів, оцінка експорту-імпорту «віртуальної води», які здійснені за даними ФАО [5] за обсягами торгівлі коров'ячим молоком й різними видами м'яса. При цьому базовим вмістом «віртуальної води» в молоці прийнята величина 85 %, а в м'ясі — 75 %. Розрахунки для групи країн з достатніми водними ресурсами наведені в таблиці 1.

Дані таблиці 1 свідчать, *по-перше*, про значне зростання обсягів торгівлі продукцією тваринництва, які зафіксовані у величинах збільшення експорту та імпорту «віртуальної води» в її складі. *По-друге*, із дванадцяти країн з достатніми водними ресурсами дві країни — Італія та Китай імпортують більше, ніж експортують. *По-третє*, якщо у 1961 році половина країн з достатніми водними ресурсами були «донорами», а половина реципієнтами додаткових обсягів «віртуальної води» у складі продукції тваринництва, то 2007 р. таких країн залишилося тільки три — Велика Британія, Італія та Китай. При цьому найбільшими «донорами» є Бразилія та США.

Протилежна картина спостерігається при аналізі даних щодо експорту-імпорту «віртуальної води» у складі продукції тваринництва країнами з обмеженими водними ресурсами (табл. 2).

Таблиця 2

Обсяги експорту-імпорту «віртуальної води» у складі продукції тваринництва, тис. тонн

Країна	Експорт			Імпорт			Баланс	
	1961р.	2007 р.	±	1961р.	2007р.	±	Імпорт 1961 р.	Експорт 2007 р.
Бахрейн		6,9	+6,9	1,5	45,3	+43,8	+1,5	+38,3
Єгипет	0,1	5,3	+5,2	9,3	263,1	+253,8	+9,2	+257,8
Ізраїль	0,3	19,1	+18,8	2,9	65,5	+62,6	+2,6	+46,4
Йорданія		9,5	+9,5	1,0	68,6	+67,6	+1,0	+54,1
Іран		7,5	+7,5	0,8	60,0	+59,2	+0,8	+52,5
Йемен		1,1	+1,1	1,1	86,4	+85,3	+1,1	+85,3
Катар		0,7	+0,7	0,5	75,9	+75,4	+0,5	+75,2
Марокко	0,5	0,7	+0,2	0,3	10,5	+10,2	-0,2	+9,8
ОАЕ		33,4	+33,4		267,7	+267,7		+234,3
Оман		4,1	+4,1	0,4	97,0	+96,6	+0,4	+92,9
Пакистан		36,3	+36,3	0,1	9,7	+9,6	+0,1	-26,6
Сирія		5,3	+5,3	0,8	6,4	+5,6	+0,8	+1,1
Туніс		5,1	+5,1	0,5	8,6	+8,1	+0,5	+3,5
Туреччина		59,7	+59,7	2,0	0,3	-1,7	+2,0	-59,4

Отже, практично всі країни з обмеженими водними ресурсами є абсолютними «реципієнтами» «віртуальної води», обсяги якої за період з 1961 по 2007 роки зросли, наприклад в Єгипті у 49 разів, а в Йемені навіть у 77 разів. Лише дві країни — Пакистан і Туреччина були у 2007 році «донорами» «віртуальної води» у складі продукції тваринництва, яку вони експортували в інші країни.

Висновок. Країни з достатніми водними ресурсами постачають на світовий ринок значні обсяги «віртуальної води» у складі продукції тваринництва, являючись, таким чином, «донором» для інших країн, а країни з обмеженими водними ресурсами через

імпорт продукції тваринництва є практично абсолютними «реципієнтами».

Використані джерела

1. Unlocking the water potential agriculture: Rome: FAO 2009. — 62 p.
2. Water for People. Water for Life: Пер. с англ. Нью-Йорк, 1997. — 93 с.
3. Василевский В. Л. Вода / Василевский В. Л. — БСЭ, третье издание. — М. : Советская энциклопедия, 1971. — Т. 5. — С. 171—172.
4. Новые проблемы мирового сельского хозяйства // Экономика сельского хозяйства России. — 2006. — № 8. — С. 39.
5. www. fao. org

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК 338. 432:332. 122

В. І. Бойко,

д. е. н., професор,

О. А. Козак,

к. е. н., ст. наук. сп.,

О. Ю. Грищенко

науковий співробітник,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ТЕРИТОРІАЛЬНО-ГАЛУЗЕВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ЇХ ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА

Висвітлено проблеми адаптації і територіально-галузевої диференціації розвитку сільськогосподарських підприємств. Встановлено тенденції переходу господарств на монокультурне виробництво. Проаналізовано рівень їх прибутковості в різних природно-кліматичних зонах та сукупного обсягу державної підтримки.

За період ринкових трансформацій в аграрному секторі України були істотно порушені обсяги і пропорції суспільного виробництва як на галузевому, так і на регіональному (господарському) рівні. Тенденції щодо посилення поляризації територіального соціально-економічного розвитку не лише не уповільнюються, а з кожним роком набувають нових негативних особливостей. Проблема зводиться в ці-

лому до розбалансованості сільського господарства як цілісної економічної системи, і, як наслідок, до загрози продовольчій безпеці країни, її економічній та соціальній стабільності.

Метою статті є: визначити характер структурних зрушень у процесі територіально-галузевих трансформацій за період ринкових реформ.

В умовах трансформаційних перетворень сільське господарство більшої частини регіонів все ще повільно адаптується до вимог сучасного ринку, пристосовуючи традиційну структуру виробництва громадського і приватного сектору до деформованої його інфраструктури і взаємовідносин між його суб'єктами. Незавершеність трансформаційних змін на різних ієрархічних рівнях їх здійснення в

соціально-економічній сфері розвитку сільських територій зумовлюють неоднозначні результативні показники різних суб'єктів підприємницької діяльності. Зокрема, показники виробництва валової продукції сільського господарства відображають неоднозначний характер з позицій територіально-галузевої диференціації і обсягів співвідношень та категорій господарства. Аналіз статистичних даних доводить, що обсяг валової продукції по всіх категоріях господарств порівняно з 1990 р. все ще знаходиться на рівні 71,3 % по всіх видах продукції і 49,3 % по продукції тваринництва. Слід відмітити особливу гостроту проблеми виробництва продукції тваринництва в степових областях України, де її частка у порівнянні з 1990 р. становить 43,6 %, а у сільськогосподарських підприємствах цієї зони лише 27,1 %, у тому числі підприємствах Миколаївської та Херсонської областей — 11,9 %, тобто дев'яту частину попереднього рівня виробництва валової продукції.

Традиційно стійке і вже домінуюче положення займають особисті селянські господарства в галузі картоплярства і городництва. Лише на половині селянського подвір'я утримується ВРХ, поголів'я свиней. Цей важливий сегмент продовольчого забезпечення поступово втрачає свої позиції товаровиробника на ринку тваринницької продукції внаслідок втрати матеріальних стимулів до виробництва тощо.

У процесі ринкових трансформацій виникла тенденція до переходу більшої частини підприємств до монопродуктового виробництва, зокрема, рослинницької продукції (рис. 1). Так, у Кіровоградській області її частка в середньому становить 90,1 % від загального обсягу реалізації сільськогосподарської продукції, в Одеській області відповідно 88,4 %. Основним видом товарної продукції суспільного сектору стали зернові та олійні культури, рівень насиченості якими у багатьох випадках досягає 80–90 %. Аналіз засвідчує, що у 2008 р. 2539 сільськогосподарських підприємств лише зони Степу, або 64,8 % їх загальної кількості мали понад 70 % посівів зернових і соняшнику в загальній площі ріллі, з них 902 підприємства — понад 90 %. Виявилось, що тенденції щодо підвищення частки зернових у загальній площі посіву спостерігаються в різних агрокліматичних зонах України. Прояви монокультурного ведення господарства мають місце і у Вінницькій області Лісостепової зони. Зокрема, 57 господарств мали 70–80 % зернових до площі ріллі, а 35 господарств — понад 80 %.

В економічному відношенні відбувається поляризація сільськогосподарських підприємств: поперше — на дрібнотоварні і крупні підприємства, при цьому кількісна частка перших постійно зростає. По-друге — зберігається велика частка хроніч-

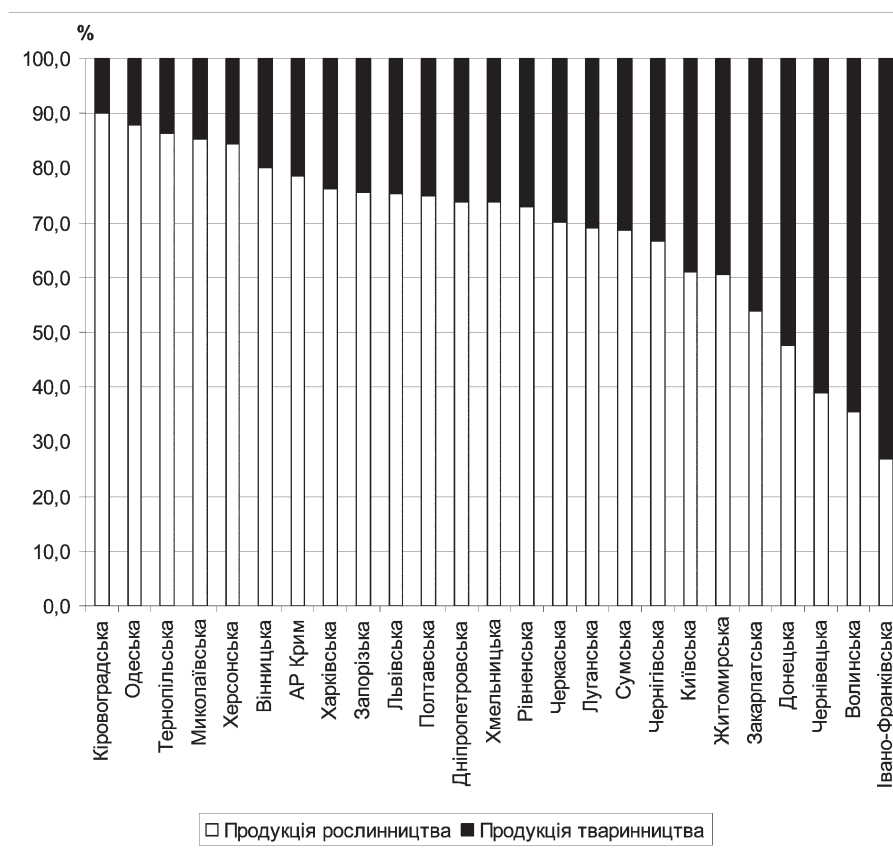

Рис. 1. Гістограма показників регіонального співвідношення обсягів реалізації продукції сільського господарства підприємствами 2008 р., %

но збиткових господарств, за рахунок чого формуються економічно відсталі регіони (табл.).

Як показали дослідження, за підсумками 2008 р. сільськогосподарські підприємства одержали 5,4 млрд грн прибутку від реалізації продукції сільського господарства. При цьому 74,6 % його загальної суми припадає на підприємства зони Степу, 20,9 % — зони Лісостепу і лише 4,4 % — на підприємства зони Полісся.

З позицій оцінки територіально-галузевих трансформацій слід відмітити, що в кожній природно-кліматичній зоні поступово відбувається сегментація продовольчого ринку. Відповідно з цим формується частка кожної області у реалізації окремих видів продукції. Так, в зоні Полісся, за показниками 2008 р., при загальному обсязі реалізації продукції сільського господарства на суму 6604,4 млн грн, частка Чернігівської області становила 27,7 %, Львівської області — 20,1 %, а Закарпатської — 1,4 %.

В окремих випадках в регіонах визначились пріоритетні напрями виробництва продукції, зокрема, частка підприємств Волинської області у реалізації продукції птахівництва становить 35,7 %, або на рівні 2006 р. (35,3 %). Частка підприємств Чернігівської області у виробництві молока та молочних продуктів зросла з 35,8 % у 2006 р. до 41,1 % у 2008 р. Ця ж область має високу питому вагу по реалізації зерна — 34,7 %, олії — 87 %, Івано-Франківська область реалізує 50,8 % всіх яєць.

Що стосується внутріобласної спеціалізації регіонів на виробництві сільськогосподарської продукції, то більш високий рівень її спостерігаємо у Волинській та Івано-Франківській областях, де частка продукції тваринництва у загальному обсязі реалізації продукції становить відповідно 70,8 і 75,3 %. Рослиництво є пріоритетним напрямком розвитку галузей у Чернігівській області, де їх частка у 2008 р. становила 65 %.

Виходячи з вищевикладеного приходимо до висновку, що сучасний економічний стан сільськогосподарських підприємств формується під впливом переважно галузевої структури, цінової ситуації тощо. Аналіз показує, що із загального обсягу витрат на продукцію рослинництва припадало 27,7 млрд грн, або 68,3 %. Господарства в цілому одержали 46,2 млрд грн чистого доходу і 5462 млн грн прибутку, в тому числі від реалізації продукції рослинництва — 5450,7 млн грн, а рівень рентабельності в цілому склав 13,4 %.

Очевидною є залежність результативних показників господарської діяльності від співвідношення реалізації продукції рослинництва і тваринництва (рис. 2). Так, наприклад, у Кіровоградській області, де частка продукції рослинництва становить 90 % від всього обсягу реалізації, загальний рівень рентабельності реалізованої продукції склав 24,2 %. З іншого боку, у Донецькій області, де більшу частину продукції становило тваринництво — 52,4 %, а загальний рівень рентабельності всієї реалізованої продукції становив лише 3,6 %. Співставляючи ці ж самі показники по інших областях, зокрема, Поліської зони приходимо до тих же висновків. Наприклад, у Рівненській області продукція рослинництва складає 72,9 % і як наслідок, загальний рівень рентабельності — 16,2 %, а у Волинській області відповідно 35,6 і 1,7 %.

Певний вплив структурних зрушень на обсяги і пропорції виробництва у підприємствах базового сегменту аграрного сектору підтверджує і рейтингова оцінка рівня економічного розвитку регіонів (сільських територій) [1, с. 23]. Згідно визначених рангів до категорії найбільш економічно відсталіх регіонів України можна віднести такі області: Житомирську, Чернігівську, Закарпатську, Сумську, Одеську, Запорізьку. Одержані результати підтвердили наявність регіонів із депресивним характером аграрного виробництва, що потребує

Таблиця

Прибуток сільськогосподарських підприємств від реалізації продукції у 2001–2008 рр., млн грн

Показник	В середньому 2001-2005 рр.		2006 р.	2007 р.	2008 р.	В середньому 2006-2008 рр.	
	млн грн	%				млн грн	%
УКРАЇНА	1357,3	100,0	630,4	4168,9	5462,1	3420,5	100,0
СТЕП	848,4	62,5	565,2	1464,4	2579,6	1536,4	44,9
ЛІСОСТЕП	471,3	34,7	145,9	2279,7	2411,7	1612,4	47,1
Хмельницька	-4,8	-	-8,3	133,7	253,7	126,4	3,7
Сумська	6,3	0,5	-70,9	80,2	-30,6	-7,1	-
ПОЛІССЯ	37,6	2,8	-80,7	424,9	470,8	271,7	7,9
Волинська	3,3	0,2	-31,9	-4,2	10,5	-8,5	-
Житомирська	-14,3	-	-44,4	10,2	-12,6	-15,6	-
Закарпатська	0,2	0,01	-2,1	0,7	-3,3	-1,6	-
Івано-Франківська	2,1	0,1	-44	19,2	57,1	10,8	0,31
Львівська	12,5	0,9	82,6	150,3	187,2	140,0	4,1
Рівненська	7	0,5	-17,4	57,6	99,1	46,4	1,4
Чернігівська	26,8	2	-23,5	191,1	132,8	100,1	2,9

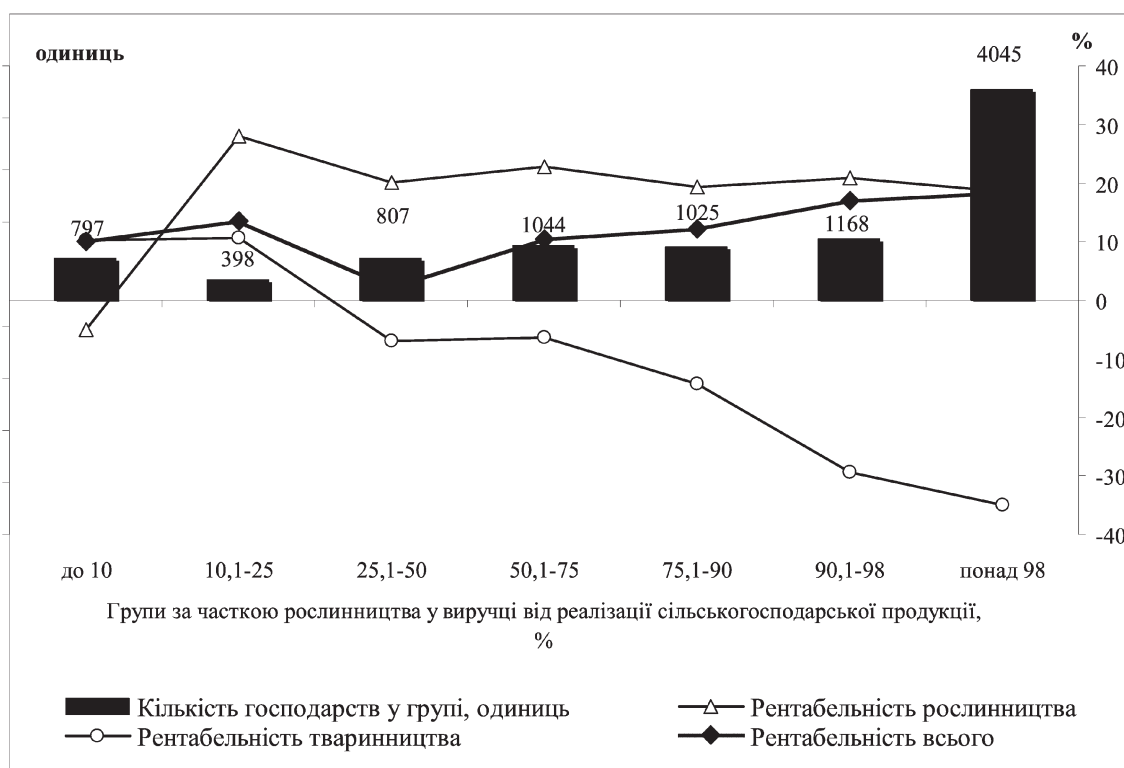

Рис. 2. Рентабельність галузей в групах господарств залежно від частки реалізованої продукції, 2008 р.

застосування відповідних механізмів державної підтримки.

В наукових публікаціях зустрічаємо наголоси на «відсутності позитивної кореляційної залежності між щорічними обсягами сукупної державної підтримки сільського господарства і виробництва продукції» [2, с. 56]. Разом з тим зарубіжний досвід, зокрема, сусідньої Польщі, підтверджує потребу державної підтримки в галузі тваринництва [3, с. 136]. Проведені дослідження за даними 2008 р. показують, що в Україні існує значний діапазон регіональних обсягів державної підтримки. Зокрема, в зоні Степу в розрахунку на 1 умовну голову ВРХ сукупний обсяг державної підтримки (за рахунок бюджетних дотацій та дотацій по податку на додану вартість) становив 549,7 грн, в тому числі в Одеській області — 314,8 грн. В зоні Лісостепу відповідно 879,1 грн, в тому числі у Полтавській області — 1023,7 грн, а в зоні Полісся — 729,8 грн, в тому числі у Житомирській області — 634,8 грн.

Висновок. Диференціація регіонів за показниками структурних співвідношень, товарного виробництва продукції, досягнутого рівня виробництва, продуктивності праці, забезпечення матеріально-

технічними ресурсами дають підстави для висновку, що існуючі механізми державної підтримки є неадекватними і не повинні застосовуватися за єдиним підходом (гектар площі, голова худоби) для всіх регіонів, зокрема це стосується галузі тваринництва, яка характеризується високою трудомісткістю виробничих процесів, значним перевищенням витрат над виручкою, уповільненим оборотом капіталу, надто великим терміном технологічного циклу виробництва продукції та іншими. Виходячи з цих позицій фактичний обсяг фінансової підтримки продукції тваринництва у 2008 р. — 884,1 млн грн є недостатнім для відродження і розвитку галузі.

Використані джерела

1. Бойко В. І. До питання оцінки економічного стану сільських територій / В. І. Бойко, О. А. Козак // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 20—24.
2. Бородіна О. М. Коригування політики державної підтримки сільського господарства України / О. М. Бородіна, О. М. Могильний // Економіка АПК. — 2007. — № 6. — С. 55—61.
3. Куліна С. Я. Вплив державної підтримки на розвиток аграрного сектору економіки в Польщі / С. Я. Куліна // Економіка АПК. — 2007. — № 6. — С. 133—139.

Г. Є. Мазнев,
професор,

О. Ю. Бобловський, О. О. Красноруцький,
доценти,

О. О. Артеменко, С. О. Заїка,
старші викладачі,

*Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОЩУВАННЯ ОВОЧІВ ЗА РІЗНИМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ

Проаналізовано стан виробництва овочевої продукції. Запропоновано три альтернативні технології вирощування овочів, які відрізняються складом технічних засобів, системою удобрення та захисту рослин від шкідників та хвороб.

Соціальна стабільність у суспільстві значною мірою визначається достатнім обсягом і раціональною структурою продовольчих ресурсів, серед яких важливе значення має овочева продукція. На жаль, нинішній стан виробництва та споживання овочів в Україні не відповідає нормативним потребам.

За даними Київського НДІ гігієни харчування, для нормальної життєдіяльності людині потрібно на рік споживати не менше 134 кг овочів, у тому числі капусти білоголової – 29 кг, томатів – 39 кг, моркви, огірків, буряків столових, цибулі-ріпки – приблизно по 9 кг, інших овочів – 28 кг [1].

За останні роки в нашій країні намітилась тенденція до збільшення споживання населенням овочевої продукції, але її кількість все ще менше мінімально необхідної. Так 1995 р. споживання овочів на душу населення становило 96,7 кг, а 2008 р. – вже 129,2 кг, хоча їх виробництво на одну особу становило 1995 р. 114 кг, а 2008 р. – 172 кг. Зменшення реальних доходів населення не дає змоги повною мірою забезпечити нормативне споживання продукції овочівництва.

Перехід аграрної сфери до ринкових відносин, функціонування овочівницької галузі в нових умовах господарювання, формування ринку овочевої продукції потребують обґрунтування основних напрямів подальшого розвитку овочівництва та підвищення його економічної ефективності [2].

Проблемам підвищення економічної ефективності аграрного виробництва, зокрема овочівництва, присвячено значну кількість наукових праць відо-

мих вітчизняних і зарубіжних учених-економістів: В. Г. Андрійчука, В. І. Бойка, Г. Л. Бондаренка, А. М. Гагауліна, З. І. Гризенкової, В. А. Добриніна, І. І. Жадана, В. І. Криворучка, І. І. Лукінова, В. Я. Месель-Веселяка, К. І. Олефіра, В. О. Плужнікова, В. П. Рудь, П. Т. Саблука, В. М. Скупого, Л. В. Федорової, Є. О. Фірсова, М. М. Рудого, І. І. Червена, О. М. Шпичака та інших. Їх праці присвячено дослідженню розвитку овочівництва, аналізу стану і тенденцій розвитку овочевої галузі в Україні. Проте організаційно-економічні та технологічні аспекти ефективного вирощування овочевих культур у цих дослідженнях висвітлені недостатньо і потребують подальшого опрацювання.

Метою статті є розробка шляхів підвищення ефективності виробництва овочів із застосуванням різних технологій їх вирощування.

Слід відзначити, що під час переходу до ринкових умов господарювання відбувся суттєвий перерозподіл площ посівів і валового виробництва овочів між сільськогосподарськими підприємствами і господарствами населення. Так, 1990 р. сільськогосподарськими підприємствами вироблялося 73,1 % овочів від загального обсягу, а в 2008 році 86,1 % овочевих культур вирощувалося в господарствах населення (рис.).

Переміщення основних обсягів виробництва овочів з крупнотоварного в дрібнотоварний сектор не може мати однозначної оцінки. З одного боку, це призвело до скорочення державних інвестицій, з іншого – перетворило крупну спеціалізовану галузь у городництво, яке базується на малопродуктивній ручній праці. Зосередження овочівництва в особистих господарствах населення стримало можливий спад виробництва овочевої продукції в країні, стало стабілізуючим фактором овочевої галузі та життє-

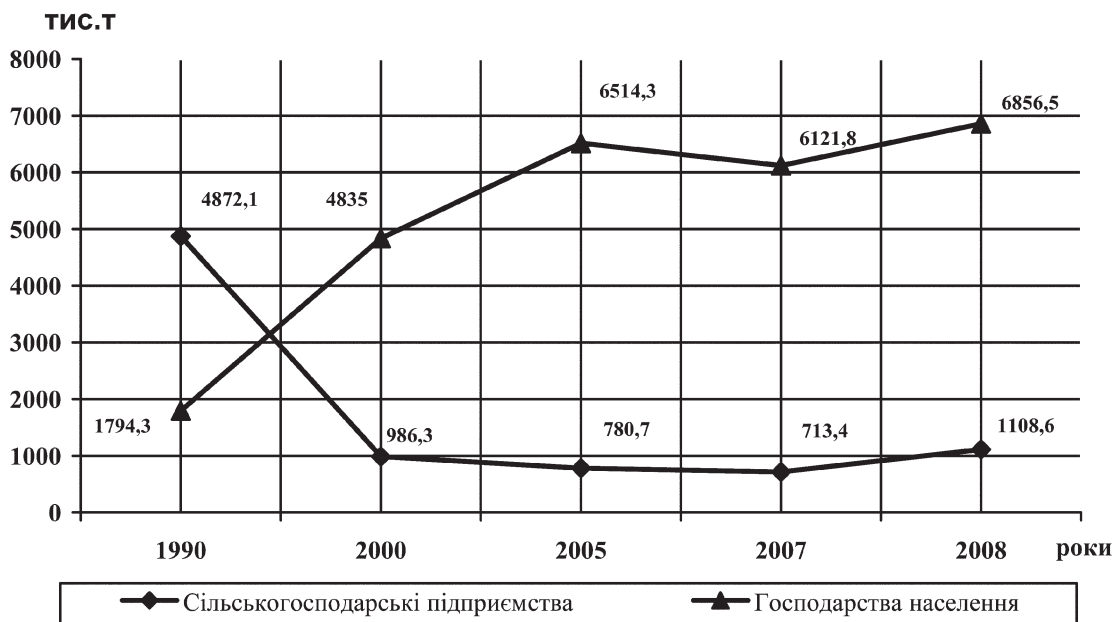

Рис. Динаміка виробництва овочів за категоріями господарств

вого рівня населення на селі, сприяло підвищенню зайнятості сільського населення, самозабезпеченню овочевою продукцією, одержанню певних грошових надходжень. Водночас, дрібне овочівництво стримує використання досягнень науково-технічного прогресу в галузі, сучасних засобів механізації виробництва, переведення на інтенсивну основу [3].

В умовах, коли приватний сектор займає понад 80 % у валовому виробництві овочів, потребує вирішення комплекс питань з розробки організаційно-економічних і технічних заходів розвитку спеціалізованих овочівницьких господарств. Адже висока собівартість, значні витрати на реалізацію і порівняно низькі ціни на овочеву продукцію є причиною збитковості виробництва овочів у господарствах суспільного сектору.

Міські ринки нині є основним каналом реалізації овочів. Водночас зберігається тенденція до сталого попиту населення на овочі і плоди, як одного з джерел надходження вітамінів для підтримання здоров'я людей в умовах дорожчання медичних послуг і підвищення цін на ліки [4].

Все вищезазначене свідчить про те, що овочівництво в нашій країні розвивається інтенсивно і динамічно, але вироблена продукція характеризується високим рівнем цін, а через еластичність попиту на овочі при зростанні цін зменшується їх споживання. Отже, в умовах низької платоспроможності населення потрібно запропонувати шляхи для здешевлення виробництва овочевої продукції та намітити напрями підвищення економічної ефективності вирощування овочів.

В Харківській області у 1990 році сільськогосподарськими підприємствами вироблялося 73,1 % ово-

чів від загального їх обсягу, а в 2008 році вони забезпечили лише 4,7 % виробництва овочевої продукції.

Площа під овочевими культурами в сільськогосподарських підприємствах області за період з 1990 по 2008 рр. зменшилася з 13,89 до 0,53 тис. га, а в господарствах населення, навпаки, збільшилася з 23,3 до 42,1 тис. га.

З 2000 по 2006 рр. в підприємствах Харківської області овочівництво було збитковою галуззю і лише в 2007 році, завдяки ситуації, що склалася на ринку продукції рослинництва, рівень рентабельності виробництва овочів склав 51 %, а в 2008 році галузь овочівництва знову зазнала збитків (рівень збитковості виробництва становив 14,7 %). Збитковість галузі, насамперед, була зумовлена низьким рівнем забезпечення технологій вирощування овочів необхідними засобами виробництва, диспаритетом цін на овочеву продукцію та на матеріально-технічні ресурси промислового походження. Адже в структурі собівартості овочів питома вага витрат на добрива становить 22,5–26,3 %, на засоби захисту рослин – 4,4–5,7 %, на придбання елітного сортового насіння – 12,9–20,4 % [5].

Іншим чинником збитковості овочівництва є зниженням рівня концентрації та спеціалізації виробництва. У дореформений період основними виробниками овочів в області були господарства асоціації «Харківовочпром». Починаючи з 2000 р. виробництво овочів різко зменшилось і асоціація втратила своє ключове значення у галузі.

В той же час в економічно розвинених країнах овочева галузь розвивається у відносно крупних спеціалізованих овочівницьких структурах на основі використання сучасних технологій, новітніх засо-

бів механізації виробничих процесів, поглиблення концентрації, галузевої та внутрішньогалузевої спеціалізації, горизонтальної інтеграції та спеціалізації за технологічними ознаками: виробництво — збирання — переробка — продаж. Особлива увага приділяється використанню таких факторів інтенсифікації галузі, як механізація виробничих процесів і зрошення.

Для стабілізації економіки сільського господарства Кабінетом Міністрів України в 2007 році була затверджена Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, в якій велика увага приділяється продовольчій безпеці та продовольчій незалежності країни. Основними критеріями продовольчої безпеки є:

достатність продовольчого споживання — відношення фактичного рівня споживання основних харчових продуктів на одну особу до науково-обґрунтованих норм здорового харчування;

доступність продовольчого споживання — відношення вартості річного набору харчових продуктів на одну особу, що відповідає науково-обґрунтованим нормам здорового харчування, до річного розміру доходу на одну особу.

Для одержання результатів, передбачених Програмою, у 2015 році потрібно забезпечити виробництво овочів в обсязі 8 млн т, що гарантуватиме досягнення науково-обґрунтованих норм споживання харчових продуктів та підтримку ефективного експортного потенціалу.

В рамках даної Програми науково-дослідною лабораторією «Обґрунтування інноваційних агро-технологій» Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка розроблено прогресивні технології виробництва овочів, які передбачають застосування інтегрованої системи засобів захисту рослин та внесення повної дози добрив. Вони базуються на використанні високопродуктивної новітньої техніки як вітчизняного виробництва, так і виробництва провідних фірм світу, та технології з внесенням мінімально необхідної кількості добрив і засобів хімічного захисту рослин, традиційного для вітчизняних товаровиробників набору сільськогосподарської техніки і технологічних прийомів [6].

Економічні показники виробництва овочів для підприємств з різними умовами фінансового та матеріально-технічного забезпечення представлено в таблиці.

В таблиці наведено показники трьох технологій вирощування овочів:

з переважним використанням техніки зарубіжного виробництва;

з переважним використанням сучасної техніки вітчизняного виробництва;

з переважним використанням традиційної техніки вітчизняного виробництва.

Основними показниками при оцінці їх результативності нами були використані урожайність, витрати праці в людино-годинах та рівень загальних виробничих витрат на 1 га посіву овочевої культури та на виробництво 1 т продукції.

Як свідчить аналіз економічних показників виробництва овочів, суттєвий вплив на результативність застосування прогресивних техніко-технологічних рішень при їх вирощуванні має забезпеченість підприємств матеріально-технічними та фінансовими ресурсами.

Так, наприклад, при вирощуванні томатів за технологією з переважним використанням традиційної техніки вітчизняного виробництва, прийнятою за базову, урожайність менша порівняно з технологіями, в яких використовується сучасна вітчизняна та зарубіжна техніка, майже в три рази. При цьому затрати праці та виробнича собівартість вирощування томатів за базовою технологією більші в 2–8 раз та 2–2,5 раз відповідно.

Технологія вирощування огірків з використанням техніки зарубіжного виробництва, яка має високу продуктивність та низькі витрати пального, порівняно з сучасними вітчизняними машинами, забезпечує собівартість 1468,54 грн/т проти 1504,71 грн/т, тоді як при застосуванні технології з використанням традиційної вітчизняної техніки вона становить всього 959,36 грн/т. Це пов'язано насамперед з тим, що на збиранні врожаю змінні норми виробітку обернено пропорційні до урожайності, а отже із збільшенням врожайності на 1 га, затрати праці зростають.

Вирощування капусти за технологією з переважним використанням техніки зарубіжного виробництва має найнижчу собівартість — 154,58 грн/т при урожайності 100 т/га, тоді як при застосуванні технологій з використанням сучасної та традиційної вітчизняної техніки ці показники відповідно становлять 177,94 грн/т (урожайність 80 т/га) та 182,02 грн/т (урожайність 50 т/га).

При вирощуванні моркви затрати праці за технологією з використанням традиційної вітчизняної техніки майже на 97 % більші порівняно з технологією з використанням зарубіжної техніки. Це пояснюється зменшенням урожайності з 80 до 40 т/га та використанням ручної праці.

Урожайність цибулі за базовою технологією становить 25 т/га, що в 4 рази нижче від урожайності за технологією з використанням техніки зарубіжного виробництва. Це дало змогу зменшити затрати праці майже на 97 %, а виробничу собівартість на 6 %.

Висновки. Урожайність, затрати праці та виробнича собівартість виробництва овочів значною мірою залежать від технологій вирощування культур, використання повних доз мінеральних добрив та засобів захисту рослин, якості насінневого матеріалу, рівня механізації, а також способів збирання врожаю (одноразовому (механізованому) чи багаторазовому

**Економічні показники виробництва овочів для підприємств з різними умовами
фінансового та матеріально-технічного забезпечення**

Показник	Технологія вирощування овочів					
	з переважним використанням техніки зарубіжного виробництва		з переважним використанням сучасної техніки вітчизняного виробництва		з переважним використанням традиційної техніки вітчизняного виробництва	
	абсолютне значення	% до базового варіанту	абсолютне значення	% до базового варіанту	абсолютне значення	% до базового варіанту
Томати						
Урожайність, т/га	100	333,33	80	266,67	30	100
Затрати праці: люд. -год. /га люд. -год. /т	60,36 0,60	8,77 2,61	1751,34 21,89	254,36 95,38	688,53 22,95	100 100
Виробнича собівартість: грн/га грн/т	48824,4 488,24	209,75 64,59	57010,15 712,63	244,91 91,84	23277,69 775,92	100 100
Огірки						
Урожайність, т/га	35	175	30	150	20	100
Затрати праці: люд. -год. /га люд. -год. /т	1540,92 44,03	236,66 135,23	1352,33 45,08	207,69 138,45	651,12 32,56	100 100
Виробнича собівартість: грн/га грн/т	51398,80 1468,54	267,88 153,08	45141,32 1504,71	235,27 156,85	19187,21 959,36	100 100
Капуста						
Урожайність, т/га	100	200	80	160	50	100
Затрати праці: люд. -год. /га люд. -год. /т	17,41 0,17	6,08 2,97	27,14 0,34	9,48 5,93	286,37 5,73	100 100
Виробнича собівартість: грн/га грн/т	15458,32 154,58	169,85 84,92	14235,19 177,94	156,41 97,76	9101,22 182,02	100 100
Морква						
Урожайність, т/га	80	200	60	150	40	100
Затрати праці: люд. -год. /га люд. -год. /т	21,97 0,27	6,39 3,14	20,73 0,35	6,03 4,07	343,67 8,59	100 100
Виробнича собівартість: грн/га грн/т	32731,94 409,15	194,26 97,12	28170,35 469,51	167,18 111,46	16849,93 421,25	100 100
Цибуля						
Урожайність, т/га	80	400	60	240	25	100
Затрати праці: люд. -год. /га люд. -год. /т	29,21 0,37	12,17 3,85	28,08 0,47	11,70 4,90	240,05 9,60	100 100
Виробнича собівартість: грн/га грн/т	44315,26 553,94	301,63 94,26	39358,31 655,97	267,89 111,62	14691,90 587,68	100 100

(ручному)), що ще раз підтверджує ефективність прогресивних технологій виробництва.

Використані джерела

1. Агропромисловий комплекс України: стан та перспективи розвитку (1990—2000); за ред. П. Т. Саблука, М. Я. Дем'яненка, М. Ф. Кропивка. — К. : ІАЕ УААН, 1999.
2. Лебединська О. І. Економічна ефективність овочівництва та шляхи її підвищення в умовах ринку / О. І. Лебединська // Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу: кол. монографія: в 2-х т.; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева. — К. : ІАЕ, 2000. — Т. 2. — С. 498—501.
3. Лебединська О. І. Сучасний стан овочівництва відкритого ґрунту в Україні / О. І. Лебединська // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: кол. монографія: у 2-х т.; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева. — К. : ІАЕ, 2001. — Т. 1. — С. 588—590.
4. Лисюк В. В. В овочівництві повинен бути цивілізований ринок / В. В. Лисюк // Агроперспектива. — 2001. — № 11. — С. 12—14.
5. Зрошуване овочівництва: прогресивні технології та нормативи витрат; за ред. Г. Є. Мазнева. — Х. : Майдан, 2009. — 318 с.
6. Прогресивні технології виробництва овочів для промислової переробки: монографія / [за ред. Д. І. Мазоренка, Г. Є. Мазнева]. — Х. : Міськдрук, 2009. — 270 с.

ТЕХНОЛОГІЧНІ ПАРКИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Ключовим аспектом статті є досвід США щодо функціонування технологічних парків з метою інноваційного розвитку економіки. Охарактеризовано також типи технопарків і державні механізми сприяння їх створення та розвитку.

У сучасному світі інноваційна діяльність стає одним з найважливіших системних чинників соціального і економічного розвитку, забезпечення національної безпеки країни тому керівництво багатьох держав світу виділяє впровадження інновацій як одну із важливіших стратегічних складових державної політики соціально-економічного розвитку країни. Загальновизнаним лідером у цьому контексті є США. Такій славі ця країна завдячує перш за все розвитку в ній інноваційних центрів.

Метою статті є аналіз досвіду Сполучених Штатів Америки в питаннях впровадження інновацій шляхом створення, підтримки та розвитку технологічних парків. Для цього потрібно звернути увагу на типологію технологічних парків, прослідкувати історію виникнення такого виду економічної активності, а також коротко охарактеризувати дану проблематику в Україні.

Необхідність інтенсифікації впровадження інновацій в економічне життя країни вимагає уваги з боку вітчизняних вчених до проблем організації та створення технологічних парків. Б. Данилишин, М. Корецький, О. Дацій у монографії «Інвестиційна політика в Україні» аналізуючи сутність інвестиційних механізмів розвитку інноваційного підприємства, торкаються питання технопарків [2].

Проблематику технологічних парків та інновацій висвітлює у своїх працях Л. Мусіна, яка аналізує впровадження інноваційної моделі структурної перебудови як головної передумови підвищення конкурентоспроможності української економіки [4] а також А. Гуржій та В. Гусев у статті «Перспективи розвитку технологічних парків України» [1].

Загалом, на даний час у США налічується більше 200 технологічних парків та угруповань подібного типу. Об'єднуючим принципом організації більшості технопарків є їх централізація навколо вищих навчальних закладів. Такий підхід дає змогу науковим ідеям, що генеруються провідними університетами,

отримувати необхідний капітал та перетворюватися на бізнес-проекти завдяки тісному співробітництву з інвестиційними фондами та технологічними бізнес-компаніями — виробниками, що розміщують свої окремі підрозділи, або навіть штаб-квартири, на території самих парків [8].

Крім того, існує кілька організаційних форм, в яких функціонують технопарки. Університет або науково-дослідний інститут може бути одним або навіть єдиним засновником технопарку. Але частіше технопарк має від 2 до 20 засновників. У такому випадку створюється або спільне підприємство, або товариство з обмеженою відповідальністю. Остання форма вважається складнішою, ніж з одним засновником, але й ефективнішою, особливо коли це стосується доступу до різних джерел фінансування.

Слід зазначити, що процес створення та роботи технопарків в окремих країнах має свої національні особливості. У різних країнах вони називаються по-різному (технопарки, технополіси, інноваційні центри тощо), хоча за своїм змістовним наповненням є рівнозначними.

У США, як і в багатьох інших країнах, виділяють такі основні види технопарків:

технологічні парки (спеціалізуються на комерціалізації наукових і комерційних розробок);

науково-дослідницькі парки (в них більше концентрується високоосвічених кадрів, а також є більші обсяги наукоємних досліджень);

технологічні ареали (угруповання підприємств, що працюють в спільній або пов'язаній галузі);

бізнес-інкубатори (найчастіше створюються не на базі вищого навчального закладу або наукового центру, а цілком орієнтовані на сторонніх клієнтів. Інкубатор не орієнтований винятково на *hi-tech*, що обов'язково для технопарку, а може реалізовувати найрізноманітніші проекти, наприклад, у торгівлі).

Особливістю стимулюючих механізмів, які застосовуються з метою запровадження та розвитку технологічних парків є те, що США характеризуються децентралізацією законодавства, тому кожен штат може окремо розробляти та ухвалювати нормативні та законодавчі акти стосовно надання певних пільг та запровадження інших стимулюючих механізмів з метою розвитку технологічних парків. Як правило,

технопарки мають пільги при оподаткуванні прибутку, зокрема, фірми, що функціонують у складі технопарку, звільняються від сплати податку на прибуток у перші два-три роки діяльності, а в наступні сплачують його за зниженими на 50 % ставками; різні системи податкових знижок і пільгових кредитів; системи прискореної амортизації устаткування; пільги при оренді основних засобів і при виконанні митних операцій [7].

У США відчувається значний вплив функціонування технологічних парків на соціально-економічний розвиток країни, зайнятість населення, на обсяги виробництва високотехнологічної та конкурентоспроможної продукції, розвиток інноваційних технологій. Окрім вирішення проблем комерціалізації наукових розробок, розбудова технопарку, яка нерідко частково фінансується бюджетом міста або штату, дає можливість значно поліпшити місцеву інфраструктуру, а також, генеруючи велику кількість робочих місць, допомагає вирішувати проблеми працевлаштування, у тому числі і студентів вищих навчальних закладів, навколо яких розміщується технопарк або бізнес-інкубатор [8].

Інвестиційні компанії, які вкладають кошти у технопарки, розраховують на термін окупності такого бізнес-проекту у 20 і більше років і вважають його високоризикованим, проте потенційно досить прибутковим. Місцева влада охоче йде на зустріч подібним проектам, надаючи суттєву моральну та фінансову підтримку.

Нині кількість працюючих у технопарках у США сягає 300 тисяч осіб, причому кожен працюючий у цій сфері створює, в свою чергу, в середньому 2,57 робочого місця для економіки країни. Таким чином, загальний ефект від роботи технопарків у США для ринку зайнятості країни становить понад 750 тисяч нових робочих місць.

Одним із найбільш вдалих прикладів функціонування технопарків у США, як і в усьому світі, є Кремнієва долина неподалік м. Сан-Франциско у Каліфорнії. Кремнієва долина є технополісом, до складу якого входять декілька технопарків, бізнес-інкубаторів, технологічних інкубаторів тощо. Вона займає територію майже 3885 кв. км, на якій проживає майже 2,5 млн чоловік, з яких близько 34 % народились за межами США. Технополіс виник навколо Стенфордського університету, керівництво якого було занепокоєно проблемою від'їзду випускників університету з регіону через проблеми з працевлаштуванням і тому почало підтримувати студентів у бажанні засновувати компанії неподалік університету. Одними із перших таких студентів були Вільям Хьюлетт та Девід Паккард. 1937 р. маленька компанія *Hewlett-Packard* зі стар-

товим капіталом 538 дол. США почала свою роботу у гаражі, на якому зараз висить табличка «Місце народження Кремнієвої долини».

На початку 50-х років минулого століття університет почав здавати вільні земельні ділянки в оренду компаніям, що працюють у сфері високих технологій. Першими орендарями стали *Eastman Kodak*, *General Electric*, *Shockley Transistor*, *Lockheed*, *Hewlett-Packard*. Таким чином було створено Стенфордський промисловий парк, який став першим у світі технопарком.

У 50-ті роки ХХ ст. у США приймається закон про інвестиції у малий бізнес, в якому передбачається створення так званих інвестиційних компаній малого бізнесу, власний капітал яких забезпечувався не тільки приватними коштами, але й державою на пільгових позикових умовах. У 60-х роках починають діяти перші такі компанії, які згодом почали називати «венчурними». Наприкінці 60-х років венчурний бізнес починає активно фінансувати компанії Стенфордського промислового парку, хоча це й було пов'язано з чималим ризиком — з десяти компаній дві розорилися. Проте у випадку успіху одна інвестиція приносила до 300 % прибутку та давала змогу окупити три десятка невдалих проектів. У середньому успішними були три інвестиції з десяти, решта компаній працювали без особливих досягнень.

У 70-ті роки минулого століття 280 гектарів землі, що належали університету, було вже недостатньо для того, щоб вмістити усіх бажаючих, і нові компанії починають освоювати розташоване у сорока кілометрах містечко Сан-Хосе — столицю долини, а потім й усю долину, яку з 1971 року, з легкої руки журналістів, називають Кремнієвою. Крім Стенфордського університету, у діяльності долини беруть участь розташовані поруч Каліфорнійський університет (Берклі) та університет Сан-Франциско.

Діяльність компаній Кремнієвої долини тричі призводила до світових інноваційних проривів. Це винаходи у напівпровідниковій техніці у 70-х роках ХХ ст., комп'ютерній техніці у 80-х, та мережевих технологіях і Інтернеті у 90-х. За декілька десятиліть Кремнієва долина з експерименту перетворилась на прибуткове підприємство: сукупний щорічний дохід 4000 компаній, що розташовані у долині становить приблизно 200 млрд дол. США.

На території Кремнієвої долини, крім зазначених, нині розташовані такі компанії-світові лідери у сфері високих технологій, як *Apple*, *Adobe*, *Intel*, *Cisco*, *Google*, *Yahoo*, *Oracle*, *Symantec*, *NVIDIA*, *Xerox*, *Sun Microsystems* та багато інших.

Іншим яскравим прикладом успішного функціонування технопарків у США є «Іллінойський науковий та технологічний парк» («*Illinois Science + Tech*

nology Park»), який являє собою частково введений в експлуатацію об'єкт, що є власністю інвестиційної компанії «Forest City Enterprises' Science + Technology Group».

Зазначений технопарк, розташований у м. Скокі (штат Іллінойс, метрополія Чикаго), займає площу 9,31 га. Проект розбудови передбачає збільшення території парку у 2–3 рази, а також спорудження щонайменше 7 нових приміщень та кількох транспортних вузлів [7].

Іллінойський науковий та технологічний парк спеціалізується на біотехнологічних та фармацевтичних розробках і має в своєму розпорядженні розвинену матеріально-технічну та сервісну базу, що пропонується для використання компаніям, які орендують приміщення у парку.

Компаніям, що мають бажання розмістити свої дослідницькі потужності в технопарку, пропонуються на даному етапі 20,5 тис. кв. метрів офісної площі, понад 28 тис. кв. метрів лабораторних приміщень обладнаних відповідно до стандартів GMP, а також віварій площею 14 тис. кв. метрів.

Готові до використання лабораторні «чисті приміщення» відповідають класам чистоти від 100 000 до 100 (за американською класифікацією, або від ISO Class 5 до ISO Class 2 відповідно). Окрім звичайних лабораторних боксів технопарк має в розпорядженні стандартне, проте вартісне (досить дороге), обладнання для експериментального біологічного та фармацевтичного виробництва (продукція в желатинових капсулах, таблетках, ін'єкційних капсулах та ін.). Представники технопарку повідомили, що він забезпечений комплексом засобів, які дають змогу проводити повний цикл доклінічних випробувань фармацевтичних та біопрепаратів.

Вартість оренди офісних та лабораторних приміщень у технопарку є предметом торгу та залежить здебільшого від обсягів прибутку компанії-орендатора. Так чи інакше, зважаючи на те, що розробка технологічно нового біо- або фармпрепарату потребує великих капіталовкладень, основною складовою яких є обладнання, невеликі за капіталом дослідницькі та виробничі компанії можуть заощаджувати значні кошти на початковій стадії розробки свого продукту, приєднавшись до технопарку та взявши в оренду необхідні лабораторні приміщення та основні засоби [8].

Ситуація з українськими технопарками не зовсім схожа з традиційною американською або європейською моделями. Хоча не слід забувати, що українська економіка ще не має тих можливостей, які має економіка США і ЄС.

Українські технопарки значною мірою є залежними від державного фінансування та державної підтримки. Наприклад, у зв'язку зі скасуванням

непрямої державної підтримки технологічних парків у вигляді податкових пільг для виконавців проєктів Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік», розвиток технопарків було загальмовано, що негативно позначилось на їх діяльності. Наслідком стало те, що окремі підприємства спеціальні рахунки не відкривали, відповідно, договори на виконання науково-технічних робіт, спрямованих на створення, розвиток, модернізацію та реконструкцію науково-технологічної експериментальної та дослідно-промислової бази, не укладалися, підприємства фактично не працювали в пільговому режимі інноваційної діяльності.

В Україні зареєстровано та діє 8 технологічних парків, серед яких можна назвати «Яворів», «Інститут монокристалів», «Агротехнопарк», «Інститут електрозварювання імені Є. О. Патона», «Вуглемаш» та ін.

На початок 2007 року чинні свідоцтва про реєстрацію мали 53 проєкти технологічних парків, з яких виконувалося 23. 2007 року в рамках виконання проєктів технологічних парків було реалізовано інноваційної продукції на 2 557,2 млн грн без ПДВ (на 12,1 % більше за аналогічний показник 2006 року, який становив 2 280,2 млн грн), з них на зовнішньому ринку – 311,7 млн грн.

Висновки. Технопарки є найперспективнішими осередками інноваційної діяльності, які повинні стати базою та виконувати ряд найважливіших функцій по формуванню національної інноваційної стратегії.

Вдалих досвід функціонування технопарків [3;6] (достатньо швидка окупність коштів, вкладених інвесторами в даний проєкт, зростання і розширення виробництва) наочно демонструє вигідність тривалих інвестицій, що позитивно відобразиться на розвитку венчурного фінансування, а головне, сприятиме формуванню інноваційної психології у підприємців і юридичних осіб. Якщо національні технопарки орієнтовані на створення нових галузей, що повинні сприяти забезпеченню майбутньої конкурентоспроможності національної економіки, то регіональні технопарки створюються з метою визначення, розкриття і розвитку потенціалу, інноваційної здатності регіону, забезпечення потреби економіки регіону в інноваційних продуктах. На регіональному рівні системоутворюючими складниками технопарків є промислові підприємства регіонів, наукові й академічні організації. Регіони з їхніми науково-технологічними, фінансово-економічними, виробничими та соціальними можливостями відіграють особливо важливу роль у процесі переходу економіки на інноваційний шлях розвитку.

Технологічний парк може реалізувати як весь інноваційний процес, так і окремі його етапи. Водно-

час, він лише виявляє перспективні розробки і у процесі їхньої комерціалізації надає ученим, новаторам, винахідникам фінансову, юридичну, матеріально-технічну, консалтингову й інформаційну підтримку. Технопарк не повинен займатися організацією масового виробництва, а лише доводити ідею до стадії створення дослідного зразка нового продукту або відпрацювання нової технології.

Відсутність перспектив одержання достатньої стартової фінансової підтримки поставила нас перед неможливістю створення традиційних (у західному розумінні) технопарків, де всі учасники сконцентровані в єдиному будинку або на загальній території, що демонструє розглянутий вище досвід США. Тому, виходячи з українських реалій, виокремлюється модель так званого «віртуального» технопарку, або «технопарку без стін», що не вимагає значних первинних капіталовкладень. Однак не слід забувати, що традиційна модель діяльності технопарків у США протягом багатьох років доводить свою ефективність. Саме тому слід уважно вивчати досвід цієї країни та впроваджувати його в Україні. І потрібно завжди пам'ятати, що реалізація інноваційних та інвестиційних проектів технопарків має значну соціальну ефективність. Це створення робочих місць, підвищення професійного рівня населення регіону, де розташовано технопарк, підвищення привабли-

вості самого регіону і, відповідно, цільове спрямування інвестиційних ресурсів.

Використані джерела

1. Гуржій А. М. Перспективи розвитку системи технологічних парків України / А. М. Гурій, В. О. Гусев, М. Ф. Гончаренко. — Вісник НАДУ. — 2003. — № 4. — С. 139—149.
2. Данилишин Б. М. Інвестиційна політика в Україні / Данилишин Б. М., Корещий М. Х., Дацій О. І. — Донецьк: Юго-ВостокЛтд, 2006. — 290 с.
3. Наукові технопарки: зарубіжний досвід роботи технопарків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gaexpert.ru/researches/technopark/part2/>
4. Мусіна Л. А. Впровадження інноваційної моделі структурної перебудови як головна передумова підвищення конкурентоспроможності української економіки / Л. А. Мусіна // Інформація, аналіз, прогноз — стратегические рычаги эффективного государственного управления: матер. IV междунар. науч. практ. конф. — К.: УкрИНТЭИ, 2004. — С. 3—8.
5. Про затвердження Порядку проведення моніторингу та здійснення контролю за реалізацією проектів технологічних парків: Постанова КМУ від 21 березня 2007 року № 517 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
6. Технопарки и технокополисы как основа национальной инновационной системы // Доповідь на засіданні секції Ради з розвитку венчурного підприємництва (Київ, 21 трав. 2004 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://enterprises.mironov.ru/content.phtml?section_id=21&id=84
7. Бюро економічного аналізу США (Bureau of Economic Analysis) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bea.gov/>
8. Міністерство торгівлі США (Department Of Commerce) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.commerce.gov/>

НАУКА І ВИРОБНИЦТВО

УДК 631.96:631.164

М. І. Герун,

к. е. н., ст. наук. сп.,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

М. П. Герасим,

Львівська державна фінансова академія

ОЦІНЮВАННЯ БАГАТОРІЧНИХ НАСАДЖЕНЬ

Висвітлено методичні підходи з оцінювання багаторічних насаджень з урахуванням коефіцієнта дорожчання нормативів капітальних вкладень, рівня інфляції, пошкодження, зрідженості, діючих норм амортизаційних відрахувань і фізичного зносу.

З метою визначення реальних розмірів капіталу реформованих сільськогосподарських підпри-

ємств виникає об'єктивна необхідність в уточненні вартості об'єктів основних засобів. Така потреба зумовлена тим, що певна їх частина, в тому числі і багаторічні насадження, не відповідає їх реальній вартості, оскільки індексації проводились за усередненими показниками. Окремі види багаторічних насаджень повністю зношені, не мають залишкової вартості й не входять до

складу капіталу, але використовуються в процесі виробництва.

Багаторічні насадження, як біологічні активи і основні засоби виробництва, мають характерні особливості, які необхідно враховувати при вартісній оцінці. Природою багаторічних культур зумовлюються значні вікові зміни їхніх продуктивних якостей. Як живі організми протягом життєвого циклу вони проходять етапи росту, розвитку, вступу в плодоношення, повне плодоношення та його затухання. Тривалість цих етапів залежить від видових і сортових особливостей культур багаторічних насаджень, комплексу зовнішніх факторів та технологій вирощування. Врахування особливостей етапів розвитку насаджень дає змогу визначити адекватність виробничих функцій і напрямів господарського використання їх у різні вікові періоди. Залишкова вартість багаторічних насаджень, обчислена на підставі діючих норм амортизаційних відрахувань, часто не співпадає з наявним продуктивним потенціалом, що необхідно враховувати при їхній вартісній оцінці. При оцінюванні багаторічних насаджень використовують відомі базові принципи та методичні підходи (витратний, порівняльний, дохідний).

Витратний підхід ґрунтується на врахуванні принципів корисності й заміщення і передбачає визначення поточної вартості витрат на відтворення насаджень з подальшим коригуванням їх на суму зносу (знецінення).

Цей метод оцінки базується на припущенні, що раціональний інвестор не заплатить за конкретний об'єкт більше ніж сума прямих та посередніх витрат на відтворення аналогічних насаджень. При витратному підході визначається відновна вартість садів, виноградників та хмільників з урахуванням їх фізичної та функціональної придатності, на базі якої розраховують оціночну вартість.

Відновна вартість багаторічних насаджень по типах і культурах обчислюється за нормативами питомих капітальних вкладень на їхнє створення. Укрупнені показники відновної вартості насаджень згруповані за типами і схемами садіння, тотожністю технологій виробництва й періодами формування. Нормативи питомих капітальних вкладень на створення плодкових і ягідних насаджень розроблені Інститутом садівництва, виноградників – Інститутом виноградарства і виноробства ім. В. Є. Таїрова, хмільників – Інститутом сільського господарства Полісся (табл. 1;2;3).

При їх використанні після 2005 р. враховуються індекси інфляції, які визначає Держкомстат України. Станом на 1 жовтня 2009 року загальний коефіцієнт здорожчання нормативів капітальних вкладень на створення багаторічних насаджень становить 1,68.

Відновну вартість багаторічних насаджень визначають множенням укрупненого показника вартості 1 га даного виду насаджень на їхню площу.

Вартість молодих неплодоносних насаджень по їх видах і культурах розраховують по роках вирощування.

При оцінці плодоносних багаторічних насаджень розраховують їхній фізичний знос. Оскільки залишкова вартість насаджень, розрахована за нормами амортизаційних відрахувань, часто не відповідає їхній фактичній вартості, для обстеження й оцінки фактичного стану багаторічних насаджень у господарствах створюються комісії.

При обстеженні багаторічних насаджень враховують різні види пошкоджень, зрідженість, приріст тощо. Відповідно до стану насаджень встановлюють коефіцієнти, за допомогою яких коригують їхню залишкову вартість (табл. 4).

Комісія враховує й інші фактори, що впливають на вартість насаджень, зокрема, сортовий склад, інтенсивність технологій, рівень урожайності, місце розташування тощо.

Вартість зріджених багаторічників зменшується на величину, яка розраховується як відношення відновної вартості насаджень до проектною кількості дерев (кущів) на відповідній площі з урахуванням кількості загиблих рослин.

Приклад 1. Розрахунок вартості загиблих дерев черешневого саду. Відновна вартість 1 га насаджень черешні без зрошення у зоні Степу становить 30800 грн, а з врахуванням коефіцієнта здорожчання (1,68) – 51744 грн. Схема садіння – 7 x 4 м, тобто на 1 га розміщується 357 дерев, загинуло 25 дерев, або 7 % загальної кількості. З урахуванням зрідженості насаджень їх відновну вартість необхідно зменшити на:

$$\frac{51744 \text{ грн} \cdot 25 \text{ дерев}}{357 \text{ дерев}} = 3624 \text{ грн.}$$

Приклад 2. Розрахунок вартості загиблих дерев яблуневого саду. Відновна вартість 1 га насаджень яблуні з округлою формою крони в зоні Лісостепу без зрошення становить 28500 грн, з урахуванням коефіцієнта здорожчання (1,68) – 47880 грн. Схема садіння – 6 x 3 м, на 1 га розміщується 555 дерев. За період використання насаджень загинуло 50 дерев або 9 % загальної кількості. Відновну вартість насаджень необхідно зменшити на:

$$\frac{47880 \text{ грн} \cdot 50 \text{ дерев}}{355 \text{ дерев}} = 4314 \text{ грн.}$$

Приклад 3. Розрахунок вартості загиблих кущів насаджень смородини. Відновна вартість 1 га насаджень смородини в зоні Лісостепу без зрошення становить 43100 грн, з урахуванням коефіцієнта здорожчання (1,68) – 72408 грн. Схема садіння – 3 x 0,5 м, на 1 га розміщується 6666 кущів. Зрідже-

Таблиця 1

Нормативи питомих капітальних вкладень на створення плодкових та ягідних насаджень для зон Лісостепу і Степу (без зрошення), станом на 2005 рік

Культура і тип насадження	Схема розміщення, м	Нормативи на 1 га, тис. грн				Тривалість створення, років
		всього	закладання	у тому числі		
				всього	у т. ч. встановлення шпалер	
Зерняткові		28,9	12,4	16,5	—	3—5
Округла крона	7 x 4	26,6	10,9	15,7	—	5
	6 x 3	28,5	15,1	13,4	—	3
	5 x 3	30,9	15,7	15,2	—	3
Площинна крона	6 x 5	28,5	10,7	17,8	—	5
	4,0 x 2,5	46,4	17,2	29,2	15,0	4
	4 x 2	47,6	18,9	28,7	15,0	3
	4 x 1	61,1	31,6	29,5	15,0	3
Кісточкові		27,9	12,3	15,6	—	4—5
Вишня	6 x 4	26,0	12,7	13,3	—	4
Слива та алича	6 x 4	28,5	11,8	16,7	—	5
Черешня	7 x 4	30,8	12,3	18,5	—	5
Абрикос	6 x 4	29,6	12,7	16,9	—	5
Персик	5 x 3	30,7	16,3	14,4	—	4
Горіх волоський	10 x 8	24,7	8,5	16,2	—	6
Плодові разом		28,0	12,0	16,0	—	3—6
Ягідники		39,7	27,5	12,2	—	1—3
Суниця	0,8 x 0,2	34,2	28,1	6,1	—	1
Малина	3,0 x 0,5	30,0	21,8	8,2	—	2
Малина на шпалері	3,0 x 0,5	57,1	21,8	35,3	27,1	2
Смородина	3,0 x 0,5	43,1	28,4	14,7	—	3
Агрус	3,0 x 0,7	38,9	24,9	14,0	—	3
Ягідники кущові		42,4	27,8	14,6	—	3
Плодові та ягідні разом		30,7	15,5	15,2	—	—

Таблиця 2

Нормативи питомих капітальних вкладень на створення виноградників для зони Степу, станом на 2005 рік

Тип насаджень	Схема розміщення, м	Нормативи на 1 га, тис. грн				Тривалість створення, років
		всього	у тому числі			
			підготовка ґрунту та садіння	догляд, всього	встановлення шпалери	
Виноградники високоштамбові, на рівнині, неполивні, щеплені	3 x 1	43,3	18,7	14,8	9,8	4
	3 x 1,25	39,1	16,3	13,0	9,8	4
	3 x 1,5	36,3	14,7	11,8	9,8	4
	3 x 1,75	34,2	13,5	10,9	9,8	4
	3 x 2	33,1	12,8	10,5	9,8	4

Таблиця 3

Нормативи питомих капітальних вкладень на створення хмільників, станом на 2005 р. (тривалість створення хмільників — 1 рік)

Тип шпалери	Нормативи на 1 га, тис. грн		
	всього	у тому числі	
		насаджень	шпалери
Комбінована	74926	29186	45740
Залізобетонна	79046	29186	49860
Дерев'яна	73516	29186	44330

Оцінка стану багаторічних насаджень, балів

Характеристика стану насаджень	Оцінка, балів	Коефіцієнт вартісної оцінки насаджень залежно від їх стану
Насадження відзначаються гарним станом розвитку, здоровою міцною кроною, зовсім немає пошкоджень морозами та механічних, дають добрий щорічний приріст	5	1,0
Дерева мають здорову крону, насадження непошкоджені морозами, немає механічних пошкоджень, добрий приріст	4	0,9
Насадження середнього стану, стовбури дерев здорові, незначні пошкодження морозами, приріст нормальний	3	0,7
Насадження мають значні пошкодження морозами, механічні пошкодження, немає приросту або він незначний	2	0,3
Насадження знаходяться в стані загибелі	1	0,1

ність насаджень становить 10 % загальної кількості кущів на плантації, тому відновну вартість насаджень необхідно зменшити на:

$$72408 \text{ грн} \cdot 0,1 = 7241 \text{ грн}.$$

При коригуванні відновної вартості зріджених багаторічних насаджень сформованих на шпалері і в умовах зрошення, вартість шпалери та зрошуваної системи не зменшується. Вона коригується відповідно до строків використання при розрахунку залишкової вартості насаджень.

Багаторічні насадження передані в оренду, оцінюються орендодавцем за вищевикладеною методикою. Якщо орендарем здійснені капітальні витрати на підвищення продуктивності насаджень, що у свою чергу пов'язано із зростанням капіталомісткості, то вони оцінюються орендодавцем з урахуванням здійснених інвестицій.

Повністю замортизовані багаторічні насадження оцінюються комісією з урахуванням їхньої споживної вартості. Це стосується і насаджень, що передаються в оренду або продаються.

Оцінку конструкцій насаджень, не передбачених нормативами питомих капітальних вкладень на їх створення проводять шляхом порівняння і співставлення з типовими схемами садіння, фор-

мами крон з одночасним урахуванням їхньої споживної вартості.

Зважаючи на нестабільність цін на матеріали, зміну рівня оплати праці, значну динаміку капітальних вкладень на створення насаджень, їхню відновну, залишкову й оціночну вартість слід коригувати відповідно до індексів інфляції, які розробляються Держкомстатом України.

Приклад 4. Оцінка яблуневого саду методом витрат. Яблуневий сад в зоні Лісостепу, крона — площинна, схема садіння — 6 x 5 м, введений в експлуатацію 1995 р., без зрошення, площа — 9,8 га.

Фактичний стан насаджень характеризується коефіцієнтом 0,7 (насадження середнього стану, стовбури дерев здорові, незначні пошкодження морозами, приріст нормальний). Зрідженість насаджень (відсутні дерева, сухі або дички) становить 6 % (табл. 5).

Приклад 5. Оцінка вишневого саду методом витрат. Вишневий сад в зоні Степу, схема садіння — 6 x 4 м, введений в експлуатацію 1989 р., без зрошення, площа — 14,3 га. Фактичний стан насаджень характеризується коефіцієнтом 0,3 (дерева мають значні пошкодження морозами, механічні пошкодження, немає приросту або він незначний). Зрідженість насаджень становить 9 % (табл. 6).

Таблиця 5

Розрахунок вартості яблуневого саду

Показник	Вартість насаджень, грн	
	1 га	всього (9,8 га)
Відновна вартість насаджень станом на 1 жовтня 2009 р.	47880	469224
Вартість відсутніх дерев	2873	28155
Скоригована вартість насаджень	45007	441069
Залишкова вартість насаджень з урахуванням їхнього стану (коефіцієнт 0,7)	31505	308749

Таблиця 6

Розрахунок вартості вишневого саду

Показник	Вартість насаджень, грн	
	1 га	всього (14,3 га)
Відновна вартість насаджень станом на 1 жовтня 2009 р.	43680	624624
Вартість відсутніх дерев	3931	56213
Скоригована вартість насаджень	39749	568411
Залишкова вартість насаджень з урахуванням їхнього стану (коефіцієнт 0,3)	11925	170527

Залишкову вартість багаторічних насаджень доцільно скоригувати на величину витрат на їх ліквідацію. Ці витрати розподіляють пропорційно строкам продуктивного використання насаджень.

Порівняльний підхід. Порівняння з аналогами продажу ґрунтується на аналізі даних про фактичний продаж окремих видів багаторічних насаджень, що за своїми характеристиками співпадають з оцінюваними. Цей метод базується на положенні, що покупець не заплатить за насадження більшу суму, ніж вартість відомого йому аналогічного об'єкта.

При використанні цього методу систематизують інформацію про реалізовані угоди та пропозиції щодо продажу. Оцінюваний об'єкт порівнюється з аналогами за площею насаджень, схемою садіння рослин, сортовим складом, фізичним станом. Визначається його віддаленість від центру населеного пункту, основних транспортних магістралей, ринків збуту і підприємств з переробки продукції, наявність шляхів з твердим покриттям тощо.

Проте слід зауважити, що на даний період інформація про реалізацію насаджень є обмеженою і конфіденційною. Тому метод порівняння аналогів продажу при оцінці багаторічних насаджень практично не використовується.

Дохідний підхід. Його використання при експертній оцінці базується на тому принципі, що вартість мають лише її багаторічні насадження, використання яких забезпечує одержання певного прибутку.

У процесі експертної оцінки багаторічних насаджень дохідним підходом застосовують два методи перетворення доходів від багаторічних насаджень в оціночну вартість — прямої та непрямой капіталізації.

Метод прямої капіталізації застосовують, якщо розмір і тенденції зміни прогнозованих доходів від експлуатації багаторічних насаджень істотно не відрізняються від поточних або темпи їхньої зміни помірні і передбачені.

Суть цього методу полягає у визначенні розміру щорічних доходів і відповідних цим доходам ставок капіталізації. Вартість багаторічних насаджень розраховують діленням доходу на коефіцієнт капіталізації за формулою:

$$B_o = \frac{ЧОД}{K_k},$$

де: B_o — вартість об'єкта оцінки; ЧОД — чистий операційний дохід; K_k — коефіцієнт капіталізації.

Метод непрямой капіталізації ґрунтується на фундаментальній концепції сучасної фінансової теорії зміни вартості грошей у часі. Суть методу полягає в оцінюванні поточної вартості майбутніх доходів від експлуатації багаторічних насаджень.

Приклад 6. Оцінка яблуневого саду підходом, що базується на капіталізації доходів. Яблуневий сад в зоні Лісостепу, крона — округла, схема садіння 6 x 3 м, введений в експлуатацію 1993 р., без зрощення, площа — 23 га. В складі насаджень 10 % площі займають літні сорти, 20 — осінні, 70 % — зимові. Із загального обсягу виробництва 80 % плодів є товарними сортами, 15 % — нестандартна продукція і 5 % — природні втрати гнилизна тощо (табл. 7).

При розрахунках ринкової вартості багаторічних насаджень методом прямої капіталізації доходу використовують наведену вище формулу.

За базову безризикову ставку здебільшого обирається ставка по банківських депозитах провідних українських банків у вільно конвертованій валюті (табл. 8).

Для розрахунку сумарної ставки капіталізації застосовується метод кумулятивної побудови — сумування базової безризикової ставки з преміями за ризики. При оцінці ризиків враховується можливість недоодержання прибутку по безризиковій ставці (табл. 9).

Отже, ринкова вартість наведеного в прикладі яблуневого саду площею 23 га, розрахована методом капіталізації доходу, становитиме:

$$B_o = \frac{277471 \text{ грн}}{0,2196} = 1263529 \text{ грн.}$$

Ринкова вартість 1 га оцінюваного яблуневого саду становитиме:

$$1263529 \text{ грн} : 23 \text{ га} = 54936 \text{ грн.}$$

Приклад 7. Коригування залишкової вартості багаторічних насаджень на витрати по їх лікві-

Таблиця 7

Розрахунок чистого операційного доходу

Насадження	Площа, га	Урожайність насаджень, ц/га	Валовий збір плодів, ц	Витрати на виробництво і реалізацію плодів, грн	Реалізовано стандартних плодів		Реалізовано на технічну переробку нестандартних плодів		Втрати продукції, ц	Виручено всього, грн	Чистий операційний дохід, грн
					ц	на суму, грн	ц	на суму, грн			
Яблуня — всього	23,0	138,6	3187,8	257036	2550,3	529008	478,2	5499	159,3	534507	277471
в тому числі сорти:											
літні	2,3	169,0	388,7	22453	311,0	36912	58,3	670	119,4	37582	15129
осінні	4,6	150,0	690,0	51824	552,0	91565	103,5	1190	34,5	92755	40931
зимові	16,1	131,0	2109,1	182759	1687,3	400531	316,4	3639	105,4	404170	221411

Визначення базової ставки капіталізації

Банк	Термін 12 місяців, депозитна ставка, %
Приват Банк	11,0
Укрсиббанк	10,6
Укрсоцбанк	13,0
Правекс-Банк	11,2
Райфайзен Банк Аваль	10,4
Родовід Банк	13,0
Альфа-Банк	12,5
Діамантбанк	14,0
Середнє значення, %	11,96

Таблиця 9

Розрахунок ставки капіталізації

№ п/п	Складові ставки капіталізації	Величина, (%)
1	Базова ставка з урахуванням інфляції (приймається у відповідності з типовими ставками по депозитах)	11,96
2	Компенсація відмінностей у ліквідності вкладень (багаторічні насадження на відміну від банківських вкладів неможливо терміново перетворити в гроші без суттєвих втрат вартості і в короткі терміни)	2
3	Компенсація альтернативних умов інвестування (термін вкладів в багаторічні насадження значно більший терміну банківських депозитів, прийнятих за базу для порівняння, і відповідно, вищий ризик вкладень)	2
4	Компенсація необхідності в компетентному управлінні (вибрана схема експлуатації вимагає значних зусиль зі сторони адміністрації власника, рівня кваліфікації спеціалістів)	1
5	Специфічні ризики	1
6	Галузеві ризики (пов'язані з непередбачуваністю ринкових умов та економічної ситуації)	2
7	Компенсація на місці розташування	2
8	Всього:	21,96

дації. Відновна вартість 1 га зерняткового саду з округлою формою крони в зоні Лісостепу без зрощення при схемі садіння 6 x 3 м станом на 1 жовтня 2009 року становить 47880 грн. Норма амортизаційних відрахувань на повне їх відновлення – 5 %, тобто нормативний строк продуктивного використання саду дорівнює 20 років. У плодоносному віці насадження використовувались 17 років. Розрахункові витрати на ліквідацію саду становлять 4385 грн (розраховуються в кожному підприємстві для конкретної культури, типу і розташування багаторічних насаджень).

Обсяг фізичного зносу 1 га насаджень становить:

$$\frac{5 \cdot 17 \text{ років}}{100} \cdot 47880 \text{ грн} = 40698 \text{ грн}.$$

Залишкова вартість насаджень:

$$47880 \text{ грн} - 40698 \text{ грн} = 7182 \text{ грн}.$$

Витрати на ліквідацію насаджень, що припадають на 17 років їх продуктивного використання, становлять:

$$\frac{4385 \text{ грн}}{20 \text{ років}} \cdot 17 \text{ років} = 3727 \text{ грн}.$$

Залишкова вартість зерняткового саду, скоригована на частину витрат з ліквідації насаджень:

$$7182 \text{ грн} - (4385 \text{ грн} - 3727 \text{ грн}) = 6524 \text{ грн}.$$

Висновки. При визначенні вартості багаторічних насаджень доцільно використовувати метод витрат та оцінки по доходу.

Використання витратного методу оцінки дає уяву про фактичний фізичний стан насаджень, їх залишкову вартість і може привести до об'єктивних результатів, якщо можливо оцінити поточну величину капітальних вкладень на їх створення. В умовах відсутності достатньо сформованого ринку купівлі-продажу земельних ділянок та достовірної інформації про дійсну поточну вартість створення насаджень, показник їх оцінки отриманий даним методом дає підставу прийняти його як основний.

Дохідний підхід ґрунтується на врахуванні принципів найефективнішого використання насаджень.

Використані джерела

1. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2568—111 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
2. Методика оцінки майна: Постанова КМ України № 1891 від 10 червня 2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Загальні засади оцінки майна і майнових прав / Національний стандарт № 1, Постанова КМ України № 1440 від 10 вересня 2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
4. Оцінка нерухомого майна / Національний стандарт № 2: Постанова КМ України № 1442 від 28 жовтня 2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
5. Методичні рекомендації з експертної оцінки майна у підприємствах АПК. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 220 с.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПРИНЦИПИ ОЦІНЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

Розкрито специфіку і унікальність землі як об'єкта оцінки. Розглянуті принципи оцінки земельних ділянок, показаний їх взаємозв'язок і залежність від особливостей використання землі.

Процеси переходу до ринкової моделі економіки відродили в Україні право приватної власності та свободу підприємництва, які дають можливість суб'єктам ринку володіти, розпоряджатися та користуватися об'єктами нерухомості: будівлями, спорудами, а також земельними ділянками різного цільового призначення.

Необхідним елементом ринкової економіки виступає інститут незалежної оцінки власності, без якого неможлива демократизація економічного життя. У першу чергу це стосується ринку нерухомості, розвиток якого може визначити в найближчій перспективі характер змін всієї економіки. Земля є природною основою ринку нерухомості.

Поділ речей на рухомі та нерухомі бере свій початок з часів римського права. У поняття нерухомих речей входять фізичні об'єкти з фіксованим місцем розташуванням у просторі та все, що неподільно з ним пов'язано як над поверхнею, так і під поверхнею землі і є обслуговуючим предметом.

Процес оцінки нерухомості передбачає чітке визначення власне об'єкта оцінки, його ідентифікацію, встановлення оціночних прав, обґрунтування вибору інформаційної бази під час виконання розрахунків.

Цивільний кодекс України дає чітке трактування терміна «нерухоме майно»: «До нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення» [1, с. 66].

Особливою рисою рухомого майна є можливість його переміщення без шкоди йому самому або об'єктам нерухомості, з якими воно пов'язано. Важливе значення для віднесення об'єктів цивільного права до рухомого майна має критерій, яким можуть бути:

природні властивості — земельні ділянки, ділянки надр, водні об'єкти;

фізичні властивості — стійкий зв'язок із землею — ліс, багаторічні насадження, будівлі, споруди, об'єкти незавершеного будівництва;

об'єкти, що зазначені в законі — повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти.

Оскільки, будь-який об'єкт нерухомості складається з фізичних елементів (земельних ділянок, будівель та інших об'єктів) то юридичні права на них повинні бути узаконеними, а саме:

межі земельної ділянки повинні бути визначені (відмічені межовими знаками або іншим способом на місцевості);

встановлені права власності та інші майнові права на земельну ділянку та розташовані на ній будівлі, споруди та інші об'єкти нерухомості;

дані про об'єкти нерухомості повинні бути зареєстрованими в державному земельно-кадастровому центрі.

Таким чином, необхідно розрізнити поняття нерухомості як сукупності фізичних об'єктів (земля і все те, що з нею нерозривно пов'язане) і нерухомої власності, яка крім матеріальних об'єктів включає інтереси, переваги та права, пов'язані з власністю на ці об'єкти. Власність являє собою сукупність приватних прав — володіння, розпорядження та користування (рис. 1).

На відміну від землі як природного ресурсу об'єктом майнових, цивільних відносин є земельні ділянки.

Відповідно до статті 79 Земельного Кодексу України земельною ділянкою як об'єктом земельних відносин є частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами [2, с. 34].

Земельна ділянка є природним базисом будь-якого об'єкта нерухомості. Специфіка та унікальність землі як об'єкта оцінки визначається такими чинниками:

земельні ділянки, на відміну від інших об'єктів нерухомості, неможливо вільно відтворити. Земля є обмеженим природним ресурсом;

кожна земельна ділянка нерухома, тобто має фіксоване місце розташування;

можливість багатоцільового використання землі: як засобу виробництва та просторового базису для соціально-економічного розвитку (розміщення інших об'єктів нерухомості);

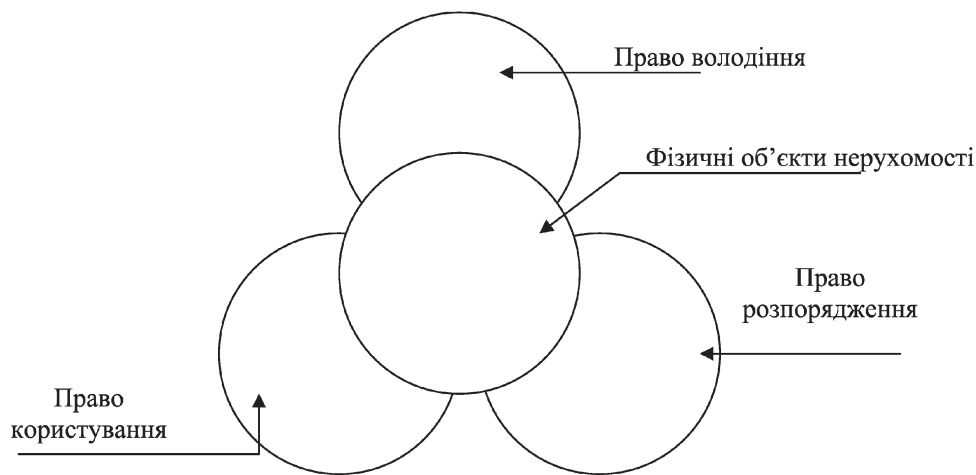

Рис. 1. Складові нерухомої власності

земельний фонд є основою життєдіяльності людини, він забезпечує екологічну безпечність (особливо землі лісового та водного фонду);

володіння, користування та розпорядження землею здійснюється вільно, якщо це не несе шкоди та загрози навколишньому середовищу;

на відміну від інших об'єктів нерухомості термін експлуатації земельних ділянок необмежений;

використання та охорона землі в Україні здійснюється з урахуванням того, що земля є основою життя та діяльності людей, які проживають на відповідній території.

Одним із головних завдань сучасного етапу земельної реформи є перехід від кадастрового обліку земельних ділянок до кадастрового обліку об'єктів нерухомого майна та створення єдиного кадастру нерухомості. Оскільки цієї мети ще не досягнуто, то

процеси оцінки земельних ділянок та розташованих на них об'єктів протікають в автономному режимі, базуючись на певних економічних принципах та виходячи з цілей її проведення.

Метою ринкової оцінки земельної ділянки є визначення ринкової (інвестиційної) вартості певної земельної ділянки на дату оцінки незалежними оцінщиками згідно з прийнятими нормами (стандартами) і методами оцінки.

Економічні принципи оцінки землі умовно можна поділити на три групи (рис. 2).

Першу чергу принципів оцінки утворюють принципи, засновані на уявленнях потенційних земельних власників. Вихідним принципом оцінки ринкової вартості земель різного призначення виступає принцип корисності, який означає, що чим більше земельна ділянка спроможна задовольнити потре-

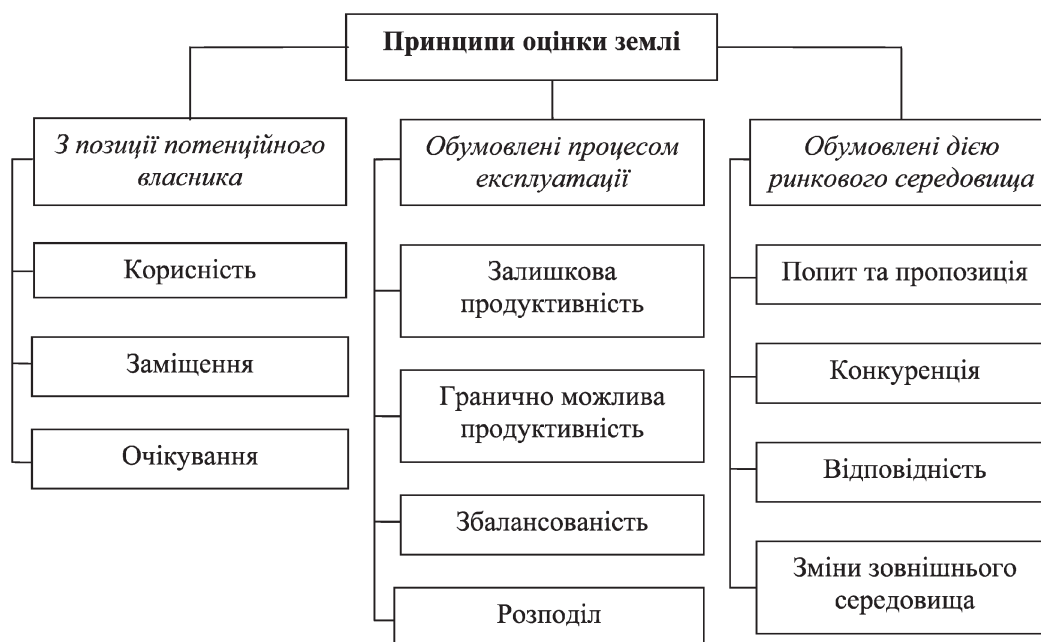

Рис. 2. Схема принципів оцінки землі

би власника (користувача), тим вища її корисність і вартість.

Корисність виступає ключовим критерієм для оцінки будь-якого нерухомого майна. Водночас корисність — це поняття, яке розглядається відносно конкретних умов. Для деяких видів нерухомого майна оптимальна корисність досягається, якщо об'єкти експлуатуються як окремі, інші можуть бути більш корисними у складі деякого комплексу.

За економічною оцінкою корисність обумовлюється сукупністю характеристик земельної ділянки, які визначають цільове призначення, можливість та способи її експлуатації, а в підсумку — величину і терміни отримання доходу або іншої вигоди від використання землі, таких як експлуатація в особливому режимі або зв'язок з історичними цінностями. Основними ознаками, за якими визначається корисність конкретної земельної ділянки, можуть бути обсяг та характер повноважень власника земельної ділянки, форми та величина вигоди, розмір, ризик і час отримання грошового потоку від використання ділянки та інші характеристики умов землекористування або місце розташування.

Корисність для кожного споживача індивідуальна, вона кількісно та якісно визначена в просторі та часі. Наприклад, для сільськогосподарських угідь корисність обумовлена розміром ренти за родючістю та місцем розташування, а для земель під забудову особливе значення має місце розташування, зовнішнє оточення та потенціал підвищення вартості конкретної ділянки.

Принцип заміщення означає, що вартість земельної ділянки залежить від того, чи є на ринку аналогічні ділянки. Вказаний принцип враховує можливість альтернативного вибору для покупця, тобто за умови наявності певної чисельності однотипних (за корисністю або дохідністю) земельних ділянок найвищим попиту будуть користуватися земельні ділянки з найнижчою ціною. Крім того, принцип заміщення визначає максимальну вартість єдиного об'єкта нерухомості. Наприклад, для земельних ділянок у населених пунктах верхня межа ринкової вартості встановлюються на підставі витрат на будівництво нерухомості в оптимальні (для замовника) терміни. Принцип заміщення найповніше реалізується в нових поселеннях, районах масової житлової та дачної забудови, де високий рівень стандартизації архітектурних проектів і превалюють однотипні земельні ділянки.

Принцип очікування визначається розміром доходу або зручності від використання земельної ділянки, включаючи виручку від можливого продажу, яку очікує отримати потенційний покупець (інвестор). Даний принцип покладено в основу вартості земельних ділянок за методичним підходом дохід-

ності, коли оціночна вартість визначається як сума поточних вартостей майбутніх доходів. Стосовно до земель сільськогосподарського призначення принцип очікування проявляється в капіталізації очікуваної ренти від виробництва сільськогосподарської продукції.

Друга група принципів оцінки обумовлена процесом використання землі та включає принципи залишкової продуктивності, гранично можливої продуктивності, збалансованості та розподілу елементів нерухомості та майнових прав на них.

Відповідно до класичної економічної теорії дохід, що приписується землі, трактується як залишковий, а вартість землі визначається величиною залишкового доходу. Як відомо, процес будь-якого виробництва являє собою поєднання чотирьох груп факторів: землі, праці, виробничих ресурсів (капіталу) та підприємницьких здібностей (менеджмент). Оскільки земельні ресурси є нерухомими, то праця, капітал та управління повинні бути залученими до неї. Тому власник земельної ділянки спочатку повинен відшкодувати витрати, пов'язані із залученням всіх факторів виробництва, після чого залишковий дохід може бути віднесеним до землі.

Для родючої земельної ділянки характерним є вищий дохід, а звідти — вища її вартість. Якщо ціна на сільськогосподарську продукцію зростає, то зростає залишковий дохід від використання земельної ділянки і вартість землі.

Таким чином, принцип залишкової продуктивності розкриває особливе положення землі в системі факторів виробництва, та пояснює, чому її залишкова вартість може зазнавати значних коливань. Принцип гранично можливої продуктивності засвідчує, що додаткові фактори виробництва або інновації до земельної ділянки є ефективними до тих пір, поки чиста віддача зростає швидше витрат.

Гранично можлива продуктивність земель сільськогосподарського призначення пов'язана з поняттями природної та економічної родючості ґрунту. Якщо перша родючість ґрунту зумовлюється природними факторами, то друга — цілеспрямованим поліпшенням його властивостей та ефективнішим використанням шляхом інтенсифікації виробництва на основі науково-технічного прогресу та діяльності людини. За умови раціональної системи господарювання (передової агротехніки) відбувається зростання родючості ґрунту. Важливою умовою цього виступає державний контроль за дотриманням земельного законодавства, використанням та охороною земель. На жаль, на практиці є багато прикладів зниження родючості ґрунту.

Принцип збалансованості передбачає, що всі фактори, які обумовлюють корисність або дохідність будь-якої земельної ділянки, збалансовані

між собою таким чином, що досягається максимальна вартість землі. Стосовно до земельних ділянок збалансованість характеризується показниками ємності та ефективності. Ємність показує, скільки об'єктів нерухомості може бути залучено до конкретної земельної ділянки. Ефективність визначається тим, який рівень прибутку може забезпечити поєднання земельної ділянки з розташованими на ній спорудами при реалізації різних проектів забудови. Таким чином, максимальна вартість земельної ділянки досягається в тому випадку, коли його забудова є збалансованою.

Принципи гранично можливої продуктивності та збалансованості відіграють велику роль при визначенні варіанта найефективнішого використання земельної ділянки. Принцип розподілу елементів нерухомості та майнових прав на них означає, що фізичні елементи єдиного об'єкта нерухомості та майнові права на нього можна розділяти та об'єднувати таким чином, щоб була досягнута максимальна вартість об'єкта.

Характерною особливістю земельної ділянки є те, що вона не може бути переміщена з одного місця на інше, тобто має фіксоване місце розташування. Тому перехід земельної ділянки від продавця до покупця відбувається шляхом передачі права на нього. Чим досконалішими є нормативно-правові акти, що регулюють різноманітні права на земельну нерухомість та їх відчуження, тим ширшим та динамічнішим є земельний ринок, тим нижчий ступінь ризику та раціональніші витрати, що пов'язані з придбанням нерухомості.

При розподілі фізичного елемента єдиного об'єкта нерухомості та майнових прав на нього можливі такі варіанти:

— просторовий розподіл прав: на повітряний простір; на ґрунтовий шар землі; на підземний простір з надрами; на водні ресурси прибережних смуг; поділ земельного масиву на окремі ділянки.

— розподіл за видами майнових прав: оренда; обмежене використання; іпотека; внески в статутний капітал підприємства; емісійне забезпечення випуску акцій.

— розподіл у часі володіння або використання: короткострокова або довгострокова оренда; безстрокове використання; строкове використання; спадкоємне володіння; право господарського володіння, оперативного управління.

Третя група принципів оцінки відображає дію ринкового середовища і включає принципи попиту та пропозиції, конкуренцію, відповідності, зміни зовнішнього середовища. Принцип попиту та пропозиції виражає взаємодію між зростаючою потребою в земельних ділянках в процесі соціально-економічного розвитку суспільства та природною обмеженістю їх пропозиції.

Попит на земельні ділянки формується під впливом багатьох факторів, які можна розподілити на групи:

— економічні: темпи економічного зростання, розвиток інфраструктури та транспорту, рівень зайнятості населення, величина доходів і ціни, галузева та регіональна структура виробництва та ін.;

— демографічні: чисельність та щільність населення в даному регіоні, віковий та професійний склад, міграція населення, середній розмір сім'ї тощо;

— природно-кліматичні: тривалість пори року, водний режим, фізичні характеристики ділянки (агровиробнича група ґрунтів, рельєф, конфігурація ділянки) і т. п.;

— адміністративні: територіально-економічне зонування, політика держави у сфері податків, цін, кредитування, правове регулювання земельного ринку.

Пропозиція землі в цілому виступає як фіксована величина, обмежена самою природою. У цьому знаходить свій прояв одна із особливостей землі як вільно не відтворюваного товару. Взаємодію попиту та пропозиції на землю в короткостроковому періоді представлено на рис. 3.

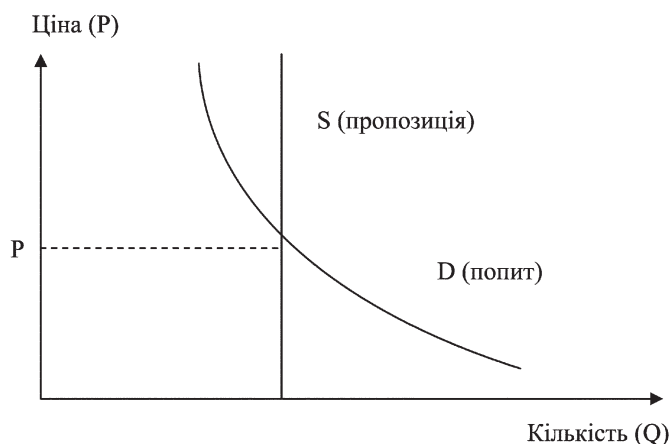

Рис. 3. Взаємодія попиту та пропозиції на землю в короткостроковому періоді

Співвідношення попиту та пропозиції визначає поточний рівень цін на земельні ділянки. Принципи попиту та пропозиції як основа ринкового саморегулювання пояснює різницю в цінах на земельні ділянки залежно від цільового призначення, використання, форми власності та місця розташування. Принцип конкуренції означає, що ціни на земельні ділянки встановлюються шляхом постійного суперництва суб'єктів ринку, які прагнуть отримати максимальний прибуток.

Висока норма прибутку стимулює залучення капіталу на земельний ринок і підсилює конкуренцію. Проте при наявності монополії, надприбуток породжує руйнівний характер конкуренції, підриває дію ринкових механізмів і в кінці-кінців призводить до викривлення реальної вартості землі. Особливо небезпечним цей процес є для стадії зародження та становлення ринкових земельних відносин, що є характерним для нашої країни.

Врахування принципу конкуренції проявляється в тому, що якщо на земельному ринку очікується загострення суперництва, то оцінщик або занижує величину прогнозованих доходів або підвищує ступінь ризику. Крім того, якщо власник отримує дохід, що перевищує середньоринкову величину, то вірогідність подальшого надходження доходів потребує ретельного обґрунтування, наприклад, укладання договорів довгострокової оренди.

Принцип відповідності припускає, що максимальна ринкова вартість землі досягається в тому випадку, коли має місце сумісний характер землекористування різних ділянок сільськогосподарського призначення, а також достатній рівень однорідності конфігурації або схожості з оточуючими об'єктами у використанні за розміром або стилем земельних ділянок населених пунктів.

Принцип зміни зовнішнього середовища передбачає врахування при оцінці земельних ділянок можливих змін економічних, соціальних, юридичних умов, в яких використовується земля.

Земельні ділянки підпадають під вплив зовнішніх факторів (макроекономічних, регіональних, місцевих) значно більше ніж будь-який інший вид товару та послуг.

На макроекономічному рівні на ринкову вартість земельних ділянок впливають такі фактори як: тенденції розвитку економіки, темпи економічного зростання, структурна перебудова, рівень зайнятості та реальних доходів населення, податкова політика, державна земельна та кредитна політика, законодавство у сфері охорони навколишнього середовища та ін.

На регіональному та місцевому рівні великий вплив має податкова політика адміністрації, інтенсивність будівництва, рівень розвитку іпотеки. Необхідно також враховувати, на якій стадії розвитку (зростання, занепад) знаходиться сільськогосподарська галузь.

Вплив зазначених трьох груп принципів оцінки земельних ділянок узагальнює принцип найефективнішого використання, який означає, що із декількох можливих варіантів використання земельної ділянки необхідно вибрати той, за яким найповніше реалізуються функціональні можливості єдиного об'єкта нерухомості. Саме цей варіант застосовують для оцінки вартості землі.

Висновки. Таким чином, ринкова вартість земельної ділянки залежить від альтернативних варіантів її використання, а не тільки від поточного землекористування. Зазначений принцип є узагальнюючим для оцінки ринкової вартості землі, оскільки дає змогу визначити варіант, який принесе максимально можливий дохід від використання земельної ділянки.

Всі розглянуті принципи оцінки земельних ділянок тісно взаємопов'язані і залежно від специфіки об'єкта оцінки, цільового призначення землі, методу оцінки, можуть відігравати основну або допоміжну роль. Вони являють собою теоретичну основу оцінки вартості земельних ділянок, на яких базуються три фундаментальних підходи до оцінки земельної ділянки: дохідний, порівняльний та витратний.

Використані джерела

1. Цивільний кодекс України. — Х. : Одиссей, 2004. — 408 с.
2. Земельний кодекс України. — Х. : Ксилон, 2001. — 100 с.

КАДРОВИЙ СИНЕРГІЗМ ПРОЦЕСІВ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ

В статті розглянуто поняття потенціалу кадрового синергізму, досліджено джерела появи синергізму в процесі злиття та поглинання корпорацій та можливі його прояви в процесі об'єднання трудових колективів.

Найбільшим потенціалом синергії в корпорації володіють її внутрішні підсистеми, оскільки саме вони, з одного боку, визначають стійкість корпорації, а з іншого, саме через них відбувається перехід системи до стану біфуркації. Незатухаюча динаміка коливальних процесів в підсистемах «втягує» в стан загальної нерівноваги всю систему, штовхаючи її на шлях вибору нового аттрактору, а відповідно і зміни всіх рівнів взаємовідносин в такій системі. При такому розвитку мають місце приклади самоорганізації системи і синергізм проявлятиметься у переході системи на новий етап еволюції з новими її якісними та кількісними параметрами.

Процеси вибору нового аттрактору відбуваються в стані досягнення критичної точки нерівноваги в корпорації, і хоч вони не є виключенням по причині постійних реформаційних процесів в економіці, більшість корпорацій функціонують в умовах не біфуркаційних, а флуктуаційних коливань, які або нейтралізуються системою управлінських рішень, або завершуються самоорганізацією підсистеми, яка шляхом когерентної взаємодії з корелюючими підсистемами штовхає останню на еволюційний шлях розвитку. Такий сценарій розвитку є притаманний більшості корпорацій України.

Синергія на рівні підсистем виникає як результат організаційних змін, направлених на вищу ефективність реалізації загальних цілей. До основних із підсистем, які найчастіше зазнають реорганізацій в процесі злиття корпорацій відносяться: кадрова, маркетингова, фінансово-економічна, структурно-управлінська. За частотою можливих проявів синергізму пріоритет належить кадровій підсистемі як сукупності працівників — носіїв необхідного рівня знань, вмінь, навичок, темпераменту, переконань, інтересів та системи взаємовідносин між ними, яка виникає в процесі реалізації функціональних обов'язків кожним із працівників. Конфігурація знань, вмінь, навичок, темпераментів працівників формує відповідний рівень відно-

син та ефективність їхньої діяльності, а щонайменша їх рекомбінація стає причиною кількісних та якісних змін в підсистемі. Враховуючи що кадрова підсистема включає загальну кількість працівників всіх функціональних підрозділів, можна говорити, що синергізм в маркетинговій, фінансово-економічній, структурно-управлінській та в інших підсистемах є результатом самоорганізації знань та зусиль їх персоналу.

В науковій літературі окремі питання дослідження джерел появи синергії в колективі розглядаються з позицій психології (Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. [4], Петровский А. В. [6], Самоукина Н. [7]) або з позицій управління персоналом (Штейнбок Г. [8], Наврузов Ю., Моргунов, [5]). Питання появи синергізму в процесі об'єднання колективів є маловивченими та такими, що потребують подальшим наукових досліджень.

Потенціал синергізму підсистем корпорації визначається потенціалом самоорганізації його працівників, як носіїв соціальних та біологічних характеристик, який назовемо *кадровим синергізмом*, або, точніше, *синергізмом знань та темпераментів*.

Потенціал кадрового синергізму в процесі злиття виникає в результаті:

прояву індивідуальних соціальних та біологічних характеристик членів колективу, об'єднаних в результаті злиття та нової системи взаємовідносин між ними;

типу поведінки об'єднаних колективів;

об'єднання корпоративних культур в частині встановлення в об'єднаній корпорації найкращих стандартів системи управління кадровим потенціалом кожної із них (ліквідація невідповідностей).

Прояв індивідуальних соціальних і біологічних характеристик та відносин між ними виникає:

як результат перегрупування трудового колективу;

як результат необхідності проведення різких екстремальних змін в корпорації в результаті виникнення кризових явищ в корпорації та в зовнішньому середовищі, непередбачених дій з боку конкурентів та зацікавлених осіб (постачальників, споживачів тощо);

як результат конструктивного конфлікту (конфлікту поглядів і думок);

як реакція на управлінські та організаційні зміни (на ліквідацію невідповідностей та імплементацію найкращих стандартів управління кадрами).

Перегрупування колективу здійснюється як об'єктивна необхідність формування централізованого управління об'єднаною корпорацією при злитті корпорацій. Оскільки поглинання супроводжується зміною структури власності без необхідності статутного, юридичного та організаційного об'єднання, то при поглинанні таке перегрупування носить характер цілеспрямованих дій власників, свідомо направлених на підвищення ефективності їх діяльності.

Перегрупування колективу в процесі злиття здійснюється за одним із обраних підходів: збалансованого комбінування ключових характеристик або комбінування за обраною ключовою характеристикою. В переважній більшості випадків перегрупування колективу здійснюється за принципом формування команди професіоналів, які володіють знаннями, практичними навичками та вміннями і мають досвід роботи в обраній галузі діяльності. Стратегія утримування та залучення професіоналів є домінуючою при перегрупуванні колективів в результаті реорганізації.

Оцінити потенціал синергії перегрупування можна за структурою соціальних та біологічних характеристик членів кожного трудового колективу. Для оцінки потенціалу було введено поняття енергії робочого місця як вимоги до набору соціальних та біологічних характеристик, якими повинен володіти працівник для повного ефективного виконання завдань посадового місця і функціонального підрозділу, та поняття енергії працівника як сукупності природних та набутих соціальних та біологічних характеристик, притаманних кожному працівнику. Найвища ефективність забезпечується при відповідності енергії робочого місця та енергії працівника. Звідси критерієм синергії є відповідність енергій.

Якщо: $E_m = E_n$ досягається найбільша ефективність праці; $E_m < E_n$ — недовикористання потенціалу працівника; $E_m > E_n$ — необхідність кадрових змін; де: E_m — енергія місця (вимоги до необхідних соціальних і біологічних характеристик для виконання даних функціональних обов'язків); E_n — енергія працівника (набір наявних у працівника соціальних та біологічних характеристик).

В процесах злиття, які не супроводжуються перегрупуванням колективів, потенціал очікування синергетичного ефекту значно менший порівняно з процесами, які супроводжуються об'єднанням чи будь-якими іншими способами реорганізації трудових колективів.

Потенціал синергії в процесі злиття реалізується як через забезпечення відповідності між вимогами посадових функцій та можливостями забезпечення їх виконання кожним із працівників, так і через

нову систему взаємовідносин між співробітниками об'єднаної корпорації (нову енергію взаємодії). На потенціал сукупних здібностей співробітників, як здібностей окремих індивідуумів та взаємодії між ними вказував основоположник постнеокласичної економічної теорії У. Едвард Демінг у відомій праці «Нова економіка». Виразивши здібності людей в компанії через $A, B, C, D \dots$ сукупні здібності співробітників Демінгом були представлені як [33, с. 114]: $A+B+C+D+\dots+(AB)+(AC)+(AD)+\dots+(DC)+(DB)+\dots+(CD)+\dots+(ABC)+(ABD)+(BCD)+\dots+(ABCD)$

Модель Демінга є наочним представленням потенціалу синергії колективу, оскільки вона демонструє джерела її появи, якими є індивідуальні, групові та колективні взаємодії співробітників.

Використавши за основу підхід Демінга та виразивши через $A, B, C, D \dots$ знання, вміння та навички співробітників однієї корпорації, а через $A', B', C', D' \dots$ знання, вміння та навички співробітників іншої корпорації, потенціал синергії взаємодії співробітників в процесі злиття матиме вигляд:

$$A+B+C+D+\dots+A'+B'+C'+D'+\dots+AB+AC+AD+\dots+A'B'+A'C'+A'D'+\dots+AA'+AB'+AC'+AD'+\dots+BA'+BB'+\dots+CA'+CB'+\dots+DA'+DB'+DC'+DD'+\dots+ABC+ABD+BCD+ACD+\dots+A'B'C'+A'B'D'+B'C'D'+A'C'D'+ABA'+ACA'+ADA'+\dots+BCA'+CDA'+\dots+ABD'+BCD'+CDD'+\dots+ABCD+A'B'C'D'+ABCA'+BCDA'+\dots+ABCD'+\dots+BCDD'+ABCDA'+ABCDB'+\dots+AA'B'C'D'+\dots+DA'B'C'D'+ABCDA'B'+\dots+ABCDA'B'C'+\dots+ABCDA'B'C'D'.$$

Р. З. Вечерковські в колективній монографії [1, с. 192] вказував на змістовну сутність процесу діяльності фірми, яка полягає в здатності створювати, передавати, агрегувати, інтегрувати і експлуатувати актив «знання» шляхом їх реплікації (копіювання) та реконфігурації (створення нових комбінацій вже існуючого знання і формування на їх основі інновацій). Звідси інновації слід розглядати не як унікальні, автентичні знання, а як комбінацію вже існуючих знань. Така комбінація можлива в процесі міжособової та колективної взаємодії співробітників корпорації або в процесі організованого чи самостійного їх навчання.

В економічній літературі оцінку знань корпорацій запропоновано оцінювати з використанням анкетування та експертного оцінювання [1, с. 203–220]. Незалежно від виду стратегії зовнішнього зростання та від причини перегрупування колективів, останнє здійснюється, виходячи з обраного підходу до моделювання джерел появи синергетичних ефектів. Всі відомі в науці підходи покликані забезпечити вищу ефективність функціонування колективу, а джерелом такого зростання ефективності розглядається синергія як енергія колективної взаємодії.

Окрім очікувань синергії за рахунок нової системи взаємовідносин в корпорації, джерелом появи

синергетичного ефекту є реакція на ліквідацію невідповідностей в стандартах управління колективом. Прийнята практика управління колективами є елементом корпоративної культури корпорації. Злиття найчастіше супроводжується болісними процесами інтеграції корпоративних культур, результатом яких є зростання ефективності такого управління або конфліктності, в залежності від способу сприйняття колективом таких змін. До основних розбіжностей в стандартах управління персоналом відносять: наявність цілей в кожного із трудових колективів; колективізм у прагненні реалізувати поставлені цілі; партнерство; позитивна спрямованість формулювання цілі; чіткість розробки стратегії досягнення цілей даного функціонального підрозділу; наявність команди односторонців; можливість конструктивної критики будь-якого рішення та наявність раціональних змін; наявність компетентних і відданих співробітників; швидкість організаційних змін у колективу у відповідь на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища; наявність системи виховання лідерства; наявність індивідуальної зацікавленості в загальних результатах діяльності корпорації; наявність системи виховання лідерства; наявність системи навчання та кар'єрного зростання; причини звільнень та динаміка коефіцієнтів вибуття; відповідність соціальних та біологічних характеристик працівника характеру функціональних обов'язків; наявність системи колективної відповідальності; уніфікована система делегування повноважень та відповідальності; інновативність.

Потенціал кадрового синергізму злиття полягатиме не в самому узгодженні стандартів управління, а в системі відносин, яка встановиться в корпорації після етапу ліквідації невідповідностей.

Ознайомлення з системою управління персоналом в корпорації — продавця дає змогу здійснити її порівняння з прийнятою в корпорації покупця системою або з існуючим взірцем і на основі нього виявити потенціал кадрового синергізму в одній або в обох корпораціях, що зливаються чи

поглинаються. Оскільки для оцінки потенціалу кадрового синергізму необхідно залучити значну кількість емпіричного матеріалу корпорацій, інтуїтивні та професійні здібності оцінювачів, таку оцінку даного потенціалу пропонуємо здійснювати з використанням методу експертних оцінок. Переваги при виборі експертів мають бути віддані менеджерам корпорації покупця, які володіють інформацією щодо бази такого порівняння.

Причиною появи синергетичного ефекту в кадровій підсистемі корпорації можуть бути і зовнішні флуктуації, які впливаючи на систему в цілому вимагатимуть або адекватних даним флуктуаціям змін в самій системі, або протидії зі сторони системи таким флуктуаціям з метою їх нейтралізації або зменшення сили впливу. До таких зовнішніх флуктуацій слід віднести загальні економічні, фінансові та валютні кризи, зміни умов кредитування корпорації, інфляційні процеси, зміни поставачальників, зміни умов співпраці з поставачальниками, зміни структури та обсягу попиту тощо. Всі управлінські, структурні, організаційні зміни, які проводитиме менеджмент корпорації в ситуаціях непередбаченого впливу зовнішнього середовища, будуть результатом використання попереднього досвіду функціонування корпорації або накопиченого світового досвіду поведінки корпорацій у відповідній ситуації. Найефективнішим способом поведінки корпорації в ситуації впливу зовнішніх флуктуацій є формування антикризових колективів, здатних продукувати інноваційні рішення, здатні забезпечити антикризове управління корпорацією з урахуванням особливостей сфери діяльності корпорації, специфіки самої корпорації та виходячи з причин його необхідності. До методів пошуку шляхів розв'язання проблем сформованими тимчасовими антикризовими командами слід віднести метод Дельфі, метод мозкового штурму, метод Зонд, метод сценаріїв [2, с. 27–75].

Потенціал кадрового синергізму криється не лише в усуненні невідповідностей між системами управління персоналом в обох корпораціях, але і

Таблиця

Оцінка потенціалу кадрового синергізму корпорацій в процесі злиття та поглинання

Напрями можливої синергії	Вага напрямку	Оцінка напрямку в корпораціях (№ 1, № 2), що об'єднуються		Максимальне із значень	Зважене максимальне значення
		№ 1	№ 2		
Наявність цілей					
Колективізм					
Партнерство					
.....					
Всього					

Складено на основі [5].

в можливостях зміни типу поведінки колективу в уже об'єднаній корпорації. Класифікація типів поведінки трудових колективів в процесі їх об'єднання дала змогу дослідити потенційні можливості появи синергії як результату групування та колективного обміну соціальними характеристиками працівників.

Так, при об'єднанні нерівнозначних колективів з помітними ознаками поведінки «підтягування» колективу однієї корпорації до іншої ефект синергії досягається за рахунок передачі знань та досвіду одному із колективів корпорації, що об'єдналися.

При практичній реалізації поведінки підпорядкування «слабшого» колективу більш «сильному лідерові» синергія проявляється в домінантній єдності, керованості та одноосібному лідерстві.

Політика контролю одного колективу над іншим приховує потенціал формального лідерства, синергія якого має прояви в енергії авторитету, в професійній та (або) психоемоційній підпорядкованості.

Об'єднання рівних колективів відкриває можливість взаємодоповнення та взаємообміну знаннями та вміннями, що породжує ефект швидкої реалізації поставлених цілей та продукування нових ідей.

Політика відособленості має перевагу менших можливостей десинергетичних проявів як результат меншої колективної взаємодії та особистої відповідальності.

Оцінка існуючого типу поведінки трудових колективів в процесі злиття дає можливість обрати той із них, який найбільше відповідає завданням колективу та сприяє швидшому досягненню цілей об'єднаної корпорації.

Ефективним способом провокування появи колективної синергії є конструктивний конфлікт. В процесі протиставлення поглядів, ідей, думок, виникає конструктивне протиріччя, яке вимагає пошуку способів, шляхів та напрямів його вирішення, що і створює ефект колективного розуму.

Метод імітаційного моделювання та теорія ігор дають змогу прогнозувати майбутні стани системи за кожним із заданих варіантів вихідних параметрів, що відповідає певній сукупності поглядів та думок.

Метод декомпозиції дає можливість шляхом етапних ітерацій дослідити фактори, які сприяють появи синергізму.

Декомпозиція факторів кадрового синергізму дала можливість виявити ті із них, які сприяють появі синергії в колективі за умови їх комбінування в залежності від цілей та завдань колективу. Такими факторами є: чисельність працівників ($Ч$), освіта (O), стаж роботи (C_m), соціальні характеристики індивідуума (C_x), темперамент (T), моделі (M), методи та стилі управління (C_y), заробітна плата ($З_n$), витрати на виробництво (B_g), обсяг реалізації продукції (O_p).

Об'єднання всіх факторів під однією функцією дає можливість формалізувати потенціал кадрового синергізму у вигляді:

$$K_c = f(Ч; O; C_m; C_x; T; M; C_y; З_n; B_g; O_p)$$

Висновок. Синергізм в процесі об'єднання корпорацій виникає завдяки реалізації потенціалу знань, вмінь та навичок кожного працівника. Приведення в дію механізмів прояву такого потенціалу відбувається за рахунок структурних змін в корпорації в цілому або в окремому колективі, тобто в результаті перегрупування колективів. При перегрупуванні колективів можлива рекомбінація знань та відносин між членами колективу, яка і є синергізмом, і яка проявляється у вигляді нових ідей, нового соціально-психологічного клімату, нових умов співпраці тощо.

Використані джерела

1. Воронкова А. Е. Диагностика stanu підприємства: теорія і практика / [Воронкова А. Е., Вечерковські Р. З., Воронков Д. К. та ін.]. — Х. : ІНЖЕК, 2008. — 520 с.
2. Геєць В. М. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування / [Геєць В. М., Клебанова Т. С., Черняк О. І. та ін.]. — Х. : Інжек, 2005. — 487 с.
3. Деминг Едвард У. Новая экономика / Эдвард У. Деминг; пер. с англ. Т. Гуреш. — М. : Эксмо, 2008. — 198 с.
4. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Теория и практика командообразования: Современная технология создания команд / Зинкевич-Евстигнеева Т. Д., Фролов Д. Ф., Грабенко Т. М. — С. Пб. : Речь, 2004. — 290 с.
5. Навру зов Ю. Модели и методы управления персоналом: российско-британское учебное пособие / Ю. Наврузов, Е. Моргунова. — М. : Интел-Синтез, 2001. — 464 с.
6. Петровский А. В. Психология и время / Петровский А. В. — С. Пб.; М.; Нижний Новгород; Воронеж; Ростов н/Д: Питер, 2007. — 447 с.
7. Самоукина Н. Методы влияния на руководителей и подчиненных / Н. Самоукина // Менеджмент и менеджер. — 2007. — № 9. — С. 39—48.
8. Штейнбок Г. Механизм оптимизации управления командой и регулирования процесса самоорганизации / Г. Штейнбок // Проблемы теории и практики управления. — 2008. — № 11. — С. 97—106.

КОНТРОЛІНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ ДОХОДІВ З ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

В статті розглянуто концептуальні засади контролінгу. Розкрито сутність контролінгу формування доходів з операційної діяльності, визначено його функції, етапи здійснення та принципи побудови системи інформаційного забезпечення.

Одним з найефективніших інструментів, що в останні роки все ширше використовується в практиці управління окремими аспектами господарської діяльності підприємств, є контролінг.

Теоретичні розробки контролінгу розпочалися в 70-і роки ХХ століття і висвітлені в наукових працях німецьких дослідників Д. Хана, А. Дайте, Р. Манна й Е. Майера та інших [1, с. 112; 2, с. 27–29; 3, с. 7]. На початковій стадії розвитку контролінгу його об'єктом була виключно система управління прибутком підприємства у взаємозв'язку «доходи – витрати – прибуток». Проте, якщо перші концепції контролінгу розглядали його виключно як облікову, інформаційну систему, що базувалась на використанні управлінського обліку, то надалі вони розширились до обліково-контрольної, обліково-аналітичної і навіть до загальноуправлінської (системи управління підприємством, що виконує всі основні його функції).

На сучасному етапі контролінг розглядається науковцями як концепція управління, що забезпечує координацію основних систем менеджменту, або «комплексна міжфункціональна концепція управління, метою якої є координація систем планування, контролю та інформаційного забезпечення» [4, с. 17]. Новітні концепції, що пропонуються в працях науковців, дають можливість визначити поняття контролінгу формування доходів з операційної діяльності підприємства наступним чином: «Контролінг формування доходів з операційної діяльності являє собою один із складників загальної системи контролінгу підприємства, що координує планування, контроль та інформаційне забезпечення процесу формування доходів для досягнення кінцевих цілей виробництва».

Таким чином, контролінг формування доходів з операційної діяльності має бути інтегрований як до загальної системи управління підприємством, так і до загальної системи його контролінгу. Принципова схема побудови такої інтеграції на підприємствах харчової промисловості наведено на рис.

Функції контролінгу формування доходів з операційної діяльності базуються на загальній системі функцій контролінгу підприємства і в науковій літературі зводяться до наступних:

визначення «місцезнаходження» підприємства на момент порівняння планових і фактичних показників та розробки відповідних коригуючих заходів [2, с. 299];

консультування й обслуговування, підготовки і реалізації рішень [5, с. 9];

обліково-контрольної, аналітичної, планування діяльності [6, с. 16];

обліково-аналітичної, контрольно-інформаційної, методичної [7, с. 21; 23];

консультуючої та координуючо-допоміжної у забезпеченні ефективного функціонування управлінських систем при підготовці альтернативних проектів управлінських рішень за результатами аналізу відхилень фактичних показників від планових (цільових) і прийняття ефективних управлінських рішень [6, с. 17].

Огляд і узагальнення точок зору науковців дає можливість запропонувати власний підхід до визначення функцій контролінгу.

По-перше, систему функцій контролінгу формування доходів з операційної діяльності слід визначати за основною концепцією його побудови, що полягає в координації і забезпеченні ефективного функціонування відповідних управлінських систем, а не в дублюванні функцій управління формуванням доходів.

По-друге, згідно із спрямованістю системи контролінгу основними його функціями мають бути наступні:

Рис. Місце системи контролінгу формування доходів з операційної діяльності в загальній системі управління підприємством

забезпечення ефективного функціонування системи планування доходів з операційної діяльності;

забезпечення ефективного функціонування системи контролю реалізації планових завдань формування доходів з операційної діяльності;

побудова і забезпечення ефективного функціонування системи інформаційного забезпечення управління формуванням доходів з операційної діяльності.

По-третє, в розрізі кожної з основних функцій контролінгу формування доходів з операційної діяльності визначати систему його функціональних операцій, що забезпечують ефективну діяльність і координацію відповідних управлінських систем.

На основі цих методологічних підходів розроблена система функцій контролінгу формування доходів з операційної діяльності підприємства харчової промисловості, яка представлена в таблиці.

Сучасна концепція побудови контролінгу на підприємстві передбачає його поділ на два основні види – стратегічний та оперативний. *Стратегічний контролінг* формування доходів з операційної діяльності має бути спрямований на координацію і підтримку систем стратегічного планування та контролю, передбачати вибір стратегічних цільових показників, враховувати в процесі аналізу відхилень вплив факторів зовнішнього середовища, орієнтуватися при підготовці проектів нормалізації формування доходів на ключові стратегічні фактори розвитку.

Оперативний контролінг має бути спрямований на координацію та підтримку систем поточного та оперативного планування і контролю. Це передбачає вибір об'єктом такого контролю основних показників формування доходів, що визначені системою поточних планів та бюджетів підприємства, врахування в

процесі аналізу відхилень впливу переважно факторів внутрішнього середовища, орієнтацію в процесі підготовки управлінських рішень щодо нормалізації процесу формування доходів переважно на використання внутрішнього потенціалу підприємства.

Процес контролінгу формування доходів з операційної діяльності підприємств складається з окремих етапів, які мають здійснюватись в певній логічній послідовності та включати:

визначення переліку планових (цільових, нормативних) показників формування доходів, які мають виступати об'єктом системи контролінгу;

забезпечення постійного моніторингу реалізації визначених планових (цільових, нормативних) показників формування доходів шляхом вимірювання у передбачені терміни їх фактичних значень;

співставлення фактичних і планових показників формування доходів між собою і виявлення розмірів відхилень між ними;

оцінювання відхилень фактичних і планових показників формування доходів за критерієм їх впливу на передбачені показники прибутку та аналіз причин, що зумовили ці відхилення;

підготовку альтернативних проектів управлінських рішень щодо нормалізації процесу формування доходів.

Ефективність контролінгу формування доходів з операційної діяльності, значною мірою визначається побудовою системи інформаційного забезпечення, сукупністю методів формування необхідної інформації, її обробки та передачі в ланках управління цими процесами. Обсяг потреби в інформації залежить від розміру підприємства, його організаційної структури, системи управ-

Система функцій контролінгу формування доходів з операційної діяльності підприємств харчової промисловості

I. Забезпечення ефективного функціонування систем планування доходів з операційної діяльності	II. Забезпечення ефективного функціонування системи контролю формування доходів з операційної діяльності	III. Побудова і забезпечення ефективного функціонування системи інформаційного забезпечення управління формуванням доходів з операційної діяльності
1. Координація окремих видів планових показників між собою у часі. 2. Виділення системи основних планових показників, що забезпечують мету формування доходів	1. Забезпечення постійного спостереження за ходом реалізації основних планових завдань з формування доходів. 2. Коректне співставлення фактичних показників формування доходів із плановими і виявлення відхилень між ними. 3. Своєчасне виявлення кризових ситуацій у формуванні доходів, аналіз їх основних причин і наслідків. 4. Оперативна підготовка альтернативних проектів управлінських рішень щодо нормалізації процесу формування доходів	1. Визначення потреби в інформації для забезпечення ефективного функціонування систем планування і контролю формування доходів. 2. Визначення основних джерел отримання інформації для забезпечення ефективного функціонування систем планування і контролю формування доходів. 3. Побудова системи управлінського обліку формування доходів. 4. Визначення періодичності формування звітних показників формування доходів. 5. Розробка форм звітності виконавців про формування доходів. 6. Побудова інформаційних потоків в системі управління формуванням доходів

ліній, кількості видів товарної продукції, методів планування і контролю доходів тощо. В системі стратегічного управління доходами з операційної діяльності така інформація формується із зовнішніх джерел (нормативно-правові акти з питань регулювання операційної та фінансової діяльності підприємств; програми економічного і соціального розвитку України; збірники Держкомстату України та його органів в регіонах; публікації Торгової палати України, маркетингових та консультативних агентств, товарних бірж тощо), а в системі поточного та оперативного управління — переважно із внутрішніх джерел (бухгалтерський, фінансовий, управлінський облік і податкова звітність підприємства, оперативна звітність центрів відповідальності та окремих виконавців, власні маркетингові дослідження сегментів ринку та ін.).

Періодичність формування інформації має визначатись термінами розробки окремих видів планів та бюджетів, що встановлені на кожному конкретному підприємстві, а також по мірі виникнення потреби в ній.

При побудові системи інформаційного забезпечення управління формуванням доходів з операційної діяльності підприємства мають бути передбачені форми передачі інформації окремим її користувачам. З цією метою на кожному підприємстві розробляється відповідна схема інформаційних потоків з урахуванням основних чинників, що забезпечують процес управління доходами з операційної діяльності, а саме:

центрів формування окремих видів первинної та аналітичної інформації;

основних користувачів планової та контрольної інформації;

організаційної структури управління (функціональні підрозділи, центри доходу і прибутку тощо);

видів інформації (планова, звітна), що передається окремим користувачам.

Визначені методичні підходи до інформатизації контролінгу дасть змогу підвищити ефективність управління формуванням доходів з операційної діяльності на підприємствах харчової промисловості.

Висновки. Основне призначення контролінгу полягає в координації і забезпеченні ефективного управління формуванням доходів з операційної діяльності, а також вирішенні оперативних і стратегічних завдань підприємства. Цей процес складається з окремих етапів, здійснюється в певній послідовності, потребує інформаційного забезпечення, визначення джерел інформації, форм її передачі, розробки відповідних схем інформаційних потоків з метою підвищення результативності управлінської діяльності на інноваційній основі.

Використані джерела

1. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга / Хан Д.; пер. с нем. — М. : Финансы и статистика, 1997. — 800 с.
2. Дайле А. Практика контроллинга / Дайле А.; пер. с нем. — М. : Финансы и статистика, 2003. — 336 с.
3. Манн Р. Контроллинг для начинающих: система управления прибылью / Р. Манн, Э. Майер Э.; пер. с нем. — [2-е изд.]. — М. : Финансы и статистика, 2004. — 304 с.
4. Концепция контроллинга: управленческий учет, система отчетности, бюджетирование; пер. с нем. — [3-е изд.]. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. — 269 с.
5. Оліфіров О. В. Контролінг інформаційної системи підприємства: монографія / Оліфіров О. В. — Донецьк: Дон. держ. ун-т ім. Туган-Барановського, 2003. — 325 с.
6. Сухарева Л. А. Контроллинг — основа управления бизнесом / Л. А. Сухарева, С. Н. Петренко. — К. : Эльга, Ника-Центр, 2002. — 208 с.
7. Попченко Е. Л. Бизнес-контроллинг / Е. Л. Попченко, Н. Б. Ермасова. — М. : Альфа-Пресс, 2006. — 288 с.

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ

Висвітлено сучасний стан облікового забезпечення управління витратами сільськогосподарських підприємств. Приведено результати взаємозв'язку економічної суті та методики обліку витрат.

Функціонування ринкової економіки передбачає, що інформація набуває статусу чинника створення вартості, а облік не тільки характеризує результати діяльності, а й надає її у необхідній для управління формі. Тому потрібен інструментарій формування управління витратами, за допомогою якого можна на належному рівні відобразити стан, структуру, динаміку та їх прогноз для сільськогосподарських підприємств.

Питання формування облікової й економічної інформації щодо витрат розглядаються у працях Ф. Ф. Бутинця, Б. І. Валуєва, М. Я. Дем'яненка, В. М. Жука, М. В. Кужельного, В. В. Сопка, М. Г. Чумаченка та ін. Ними визначено, що нинішній стан обліку витрат з його варіативними оцінками, контролем та плануванням дає змогу вирішувати проблеми інформаційного забезпечення. Проте залишаються невирішеними питання сфери застосування інформації, яка формується різними системами обліку і повноваженнями та її використання щодо витрат.

Метою статті є висвітлення сучасного стану облікового забезпечення управління витратами та вплив їх складових на господарську діяльність для прийняття управлінських рішень.

Побудова вітчизняного обліку витрат орієнтована на потреби забезпечення інформацією користувачів фінансового обліку та на складання фінансової звітності. Як слушно зазначає Г. Г. Кірейцев, пріоритетне задоволення інформаційних потреб зовнішніх користувачів нехтує положення інституціональної економічної теорії [1, с. 27]. Облік витрат повинен забезпечити можливість обробки інформації та отримання таких даних, які давали б змогу приймати управлінські рішення щодо будь якого об'єкту управління.

Відповідно до Методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств витрати на виробництво продукції формуються за центрами відповідальності та об'єктами обліку. При цьому об'єктами обліку витрат визнача-

ються окремі виробництва, види або групи культур чи тварин. Крім того зазначається, що залежно від конкретних умов виробництва, структури управління, системи оплати праці, визначення та розподілу госпрозрахункового доходу, підприємства можуть вести облік витрат в цілому за виробничими підрозділами без деталізації за окремими об'єктами обліку витрат.

З введенням в дію П(С)БО 30 «Біологічні активи» облік витрат на біологічні перетворення має здійснюватись за об'єктами обліку біологічних активів, які є практично ідентичними об'єктам обліку витрат, визначеним Методичними рекомендаціями з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств.

М. С. Ігнатенко та М. Я. Дем'яненко ще за розподільчої економіки зазначали, що традиційний підхід до обліку витрат (за культурами, видами продукції в розрізі деталізованих статей) не влаштовує керівників, головним чином через надмірну його трудомісткість та несвоєчасність отримання інформації про стан витрат. Дані в більшості випадків надходили тоді, – пишуть автори, – коли щось змінити у виробничому процесі було важко, а часто і неможливо [5, с. 8].

Сьогодні ефективна система управління витратами є майже синонімом стабільного, конкурентоздатного функціонування підприємства. Тому проблемами покращення інформаційного забезпечення управління витратами шляхом організації обліку за центрами відповідальності зацікавились провідні вітчизняні фахівці як з менеджменту так і з обліку.

Загалом, витрати, як об'єкт управління, мають групуватись за об'єктами обліку залежно від потреб та мети управління. А так як інформаційні потреби зовнішніх та внутрішніх користувачів для здійснення функцій управління значно відрізняються, то доцільно поділити об'єкти обліку витрат на об'єкти фінансового обліку та об'єкти управлінського обліку. У фінансовому обліку, на нашу думку, взагалі недоцільно виділяти в складі об'єктів обліку продукцію, оскільки такий елемент методу бухгалтерського обліку як калькулювання у фінансовому обліку не використовується. Не потрібна для відображення у фінансовому обліку та звітності й інформація за цен-

трами виникнення витрат та центрами відповідальності. Тому об'єктами фінансового обліку витрат сільськогосподарських підприємств є біологічні активи рослинництва та тваринництва, господарські або географічні сегменти, види діяльності. Адже саме в розрізі видів діяльності (звичайна (операційна, фінансова, інвестиційна), надзвичайна) та сегментів діяльності (господарські чи географічні) інформація про витрати подається у фінансовій звітності. Здійснення обліку витрат на біологічні перетворення за видами біологічних активів передбачено П(С)БО 30 «Біологічні активи» і тому також є обов'язковим в межах фінансового обліку та використовується для розкриття інформації про витрати основної діяльності у фінансовій звітності.

Для внутрішньогосподарського управління об'єкти обліку витрат мають бути розширеними. Найважливішими об'єктами для інформаційного забезпечення функцій управління є види готової продукції (для забезпечення потреб ціноутворення) та центри відповідальності, інформація за якими використовується власниками та вищим керівництвом для контролю за діяльністю підрозділів, бюджетного управління ними, здійснення функцій стратегічного управління підприємством.

Щодо інформативної ролі витрат на потреби внутрішнього управління, то тут можливі наступні дослідження. Відомо, що одним з критеріїв ефективності є рентабельність — співвідношення прибутку і витрат. Але чи можна розглядати дані показники окремо? Як відомо, прибуток напряму залежить від витрат і якщо ставиться за мету досягти певного обсягу доходів, то на перший погляд неважливо, якою ціною це завдання буде виконане. Іноді сільськогосподарське підприємство усвідомлено йде на зниження прибутку, наприклад на першому етапі освоєння ринку або при випуску нових видів продукції чи для підтримки обсягів продажів в період сезонного спаду і т. п. Скорочуючи прибуток (в рамках допустимих значень, отриманих розрахунками), підприємство повинне добре представляти ефективність своєї роботи, знати реальний розмір виробничих витрат. Тільки визначивши нижню межу потенційного зниження прибутку, воно буде в змозі контролювати пов'язані з таким зниженням ризики, які можуть згубно позначитися на платоспроможності і фінансовій стійкості.

З цієї точки зору показник витрат стає важливішим за прибуток, обсяг продаж тощо. Адже, підприємство несе витрати з моменту реєстрації і до повної ліквідації. При цьому джерело фінансування витрат може бути різним (внесок власників, позикові засоби, виручка, прибуток), але його відсутність зупиняє діяльність підприємства і веде до банкрутства.

Практично всі керівники підприємств використовують певну, іноді навіть інтуїтивну систему управління витратами (далі — СУВ), яка приносить певний результат. Але потрібно чітко визначити, з

яких елементів складається ця система, як працює, а головне, як вона пов'язана з показниками прибутку і рентабельності конкретного підприємства.

Найпоширеніша практика СУВ на підприємстві — контроль всіх витрат і максимальне їх обмеження. Але управляти конкретними витратами безпосередньо обтяжливо, оскільки прорахувати всі наслідки змін (особливо якщо йдеться про витрати багатогалузевого господарства) часто складно. Тому, як вважають дослідники [2–4], цей процес здійснюється ефективніше, коли об'єктом управління виступає комплексна система, в якій враховані всі взаємозв'язки, визначені специфікою діяльності підприємства.

Підприємство стикається з проблемами узгодження понесених витрат до конкретної продукції (послуги); прихованих (неявних) витрат; перенесення інвестиційних витрат на продукцію і т. п. Дані питання вирішуються шляхом розробки принципів калькуляції собівартості продукції і побудови продуманої системи внутрішнього контролю.

Відповідальність за понесені витрати, згідно обліку за центрами відповідальності несе той, хто проводить конкретну дію, наприклад керує підрозділом по створенню певної продукції. Проте чи може повністю відповідати за свої витрати виробничий підрозділ, який органічно знаходиться у взаємозв'язку з іншими підрозділами? І чи правомірно вимагати від керівників підрозділів відповідальності за витрати, пов'язані з виконанням стратегічних завдань, визначених власниками?

Вирішення означених проблем, на думку дослідників [3;4], знаходиться у сфері контролю ключових точок процесу виробництва. Це означає, що безпосередній виконавці не несуть повну відповідальність, а лише часткову, за чинником «перерозподілу» відповідальності.

Традиційна система контролю заснована на цільових показниках по обсягах витрат: за позитивні результати заохочують, при відхиленні — штрафують. Це призводить до того, що замість виробництва необхідної кількості продукції з оптимальним рівнем витрат і гнучкого реагування на потреби ринку, керівники підрозділу прагнуть укластися у встановлені фінансові рамки.

Серйозне опрацювання питання про участь персоналу в розподілі результату, отриманого від оптимізації витрат, зустрічається рідко. Тому, запровадивши подібну СУВ, керівник через деякий час стикається з тим, що без його особистої участі не вирішується жодне питання, не дивлячись на жорсткі бюджетні рамки і виконання плану за витратами.

Висновки. Основна мета побудови СУВ з метою управління витратами на сільськогосподарському підприємстві не зводиться до обмеження і контролю витрат — вона полягає в оптимізації витрат для отримання підприємством заданого результату.

Це завдання має основні блоки [3]: формалізація стратегії і мети підприємства, складу та асортименту продукції; опис організаційно-функціональної структури виробництва і узгодження її з відповідальними особами; класифікатор витрат, заснований на формалізованих принципах; нормативна документація, що включає опис технологій виробництва, стандарти бізнес-процесів тощо; методики калькуляції собівартості продукції; принципи наукового нормування витрат; облік і аналіз витрачання засобів; мотивація відповідальних осіб (система заохочень); регламент роботи, плани заходів по оптимізації витрат, пов'язані з іншими бізнес-функціями підприємства.

Таким чином, первинне завдання контролю і обмеження витрат виявляється тільки поверхневою проблемою, що приховує пласт інших, пов'язаних з підвищенням ефективності підприємства через управління витратами.

Початковим етапом побудови СУВ є комплексне вивчення поточного стану підприємства. Спершу розглядаються витрати, що безпосередньо визначають вартість продукції. При їх аналізі складається карта ланцюжка цінностей з визначенням суми витрат і їх переліку на певний процес чи технологію виробництва сільськогосподарської продукції (в розподілі на елементи).

Загалом, не продумані дії управління є загрозовими для діяльності підприємства. Тому контроль

витрат методами обліку — це лише початковий етап управління витратами, який, у свою чергу, є одним із складників системи управління підприємством. Він дає змогу досягти ефекту в комплексі з іншими заходами, зокрема плануванням і бюджетуванням (на основі нормування, наукового прогнозування); комплексного аналізу; побудови облікової системи з визначення контрольних показників; управління персоналом (мотивація); організаційного забезпечення управління.

Подальшими напрямками дослідження є розробка методики формування витрат для внутрішнього управління за їх основними напрямками у взаємозв'язку з найважливішими показниками.

Використані джерела

1. Корейцев Г. Г. Глобализация экономики и унификация методологии бухгалтерского учета: научный доклад / Корейцев Г. Г. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — Житомир: ЖГТУ, 2008. — 76 с.
2. Сопко В. В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: навч. посіб. / Собко В. В. — К. : КНЕУ, 2006. — 526 с.
3. Бурмистров Г. Затраты: от контроля к управлению / Г. Бурмистров // Управление компанией. — 2006. — № 8. — С. 16.
4. Ивашковская И. Управленческая гибкость: взгляд финансиста / И. Ивашковская, Н. Пирогов // Управление компанией. — 2006. — № 6. — С. 18—24.
5. Игнатенко М. С. Организация первичного и бухгалтерского учета в условиях арендных отношений / М. С. Игнатенко, Н. Я. Демьяненко; под ред. В. П. Сытника. — К. : Урожай, 1989. — 64 с.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 330.1

Д. В. Шиян,

к. е. н., доцент,

Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва

МАТЕМАТИКА В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В статті розглядаються теоретичні і практичні проблеми використання математичних методів в економічних дослідженнях. Підкреслюється, що в останні десятиліття математика стала широко використовуватись в економіці. В той же саме час це породило низьку проблем. Зокрема в економіці необхідно розглядати не закони, а тенденції та закономірності.

Підвищена увага, яка останнім часом приділяється методологічній організації економічних досліджень, зумовлює необхідність вирішення широкого

кола питань щодо змісту методології як науки. Вони відрізняються як широтою проблем, які виступають в ролі предмета досліджень, так і їх спрямованістю. На перший погляд може видаватися дивним той факт, що тривають дискусії стосовно змісту самого поняття «методологія» як дисципліни, яка претендує на статус самостійної. Але при цьому природно виникає питання, що входить до того кола проблем, на вирішення яких спрямовується зусилля науковців, які працюють в галузі методології. Необхідно зазначити, що стосовно до дослідників методології

є пропозиції розподілити науковців на певні групи. Логічним є виділення тієї групи дослідників, для яких методологія є основним заняттям і праці яких присвячені вирішенню методологічних проблем.

Проте серед практикуючих економістів набуває все більшого розуміння важливість методології для успішного вирішення проблем науки, особливо якщо вони пов'язані з питаннями, що перебувають у сфері теорії. Тому стають все частішими випадки звернення їх до обговорення методологічної проблематики.

Підтвердженням цього положення є монографія відомого економіста С. В. Мочерного «Методологія економічного дослідження» [1], яка стала помітною подією в розвитку методологічних досліджень в Україні. В роботі автор підкреслював, що на заваді розвитку економічної науки стоїть явно недостатня увага до розробки проблем її методології. Слід зазначити, що і на той час така оцінка була повною мірою справедливою тільки щодо економічної науки України, оскільки у світі методологічна проблематика, спрямована саме на економічні дослідження, активно опрацьовувалася. Щоб переконатися в цьому, достатньо звернутися до видання у двох томах «Панорама економічної думки кінця ХХ століття», яке відкривається ґрунтовним розділом, присвяченим методології [2].

Останнім часом і в Україні значно активізувалися розробки методологічних проблем економічної науки. Щодо публікацій, присвячених цій проблематиці, авторами яких були економісти України, слід відзначити праці В. Єременка [3], а також І. Малого і М. Галабурди [4]. У них розглянуто широке коло методологічних проблем економічної науки як важливої передумови її успішного розвитку. Монографія І. В. Охріменка також починається розглядом проблем методології як інструмента пізнання [5]. Головним засобом вирішення історичного завдання, яке полягає в подоланні сучасної кризи в економічній науці, А. А. Чухно, І. П. Юхименко та П. Л. Леоненко вважають формування надійної методології наукового пізнання [6, с. 27].

Оцінюючи інтенсивність публікацій з методологічної проблематики, В. Д. Базилевич і В. В. Ільїн роблять висновок, що ми є свідками своєрідного методологічного буму, підтвердженням чого є потік публікацій з методологічних і філософських проблем економічного пізнання, який стає масовим [7, с. 83].

Зауважимо, що проблеми методології є окремим великим пластом в економічних дослідженнях, які включають в себе різні аспекти. Метою цієї роботи є лише один з них — використання математичних методів в економічних дослідженнях. Але зазначена проблема є однією із центральних елементів у методології сучасної економічної науки, причому таким,

щодо якого висловлюються різні, іноді діаметрально протилежні погляди.

Підґрунтям для диспутів виступають як мінімум дві обставини. *По-перше*, в економічних публікаціях останніх десятиліть простежується доволі чітка тенденція до зростання питомої ваги робіт з використанням математичного апарату [8]. За свідченням Р. Бекхауза рівень використання такої мови у статтях провідних економічних журналів зріс з 10 % 1930 р. до 75 % 1980 р. Більш того, фактично наявність математичних моделей є необхідним елементом, який відчиняє науковій праці двері в провідні економічні журнали світу.

По-друге, періодичні опитування впливових економістів свідчать, що вони занепокоєні збільшенням кількості математичних моделей у теоретичних дослідженнях, а також навчальному процесі. Можливо найбільш характерним прикладом стосовно цього є позиція Д. Кейнса. Як підкреслює Ш. Доу, він сприймав математичні методи в економічній теорії з певними застереженнями і використовував їх обмежено, тому що виходив з того, що можливості вирішувати з їх допомогою змістовні економічні проблеми невеликі, а тому обмеженим повинне бути і їх використання в практичній роботі [9]. Ці твердження мають місце, незважаючи на те, що біографія дає підстави вважати його, як мінімум, людиною, яка отримала фундаментальну математичну підготовку [7].

В цьому контексті також можна навести висновок, який був зроблений дослідником творчості Д. Кейнса Р. О'Доннеллом, Він відзначав, що основоположним для філософії Д. Кейнса є незмінно присутня в усіх його роботах теза про те, що якісний, логічний аналіз передує кількісному, або математичному, і визначає ступінь і масштаби його застосування. Якщо цей принцип переробити в лозунг, — пише він, то він буде виглядати так: «Спочатку логіка, а потім якщо необхідно, математика» [3].

У літературі представлені різні варіанти критики широкого застосування математичних методів в економічних дослідженнях. Зокрема вказується, що серйозною методологічною проблемою сучасної економічної науки є підміна реального економічного процесу його математичними моделями [5]. Ще більш різкий варіант критики математизації економічної науки полягає в тому, що в разі результативності абстрактних моделей, навряд чи економісти не використовували б їх повсюди [11].

Більш того австрійська економічна школа фактично взагалі заперечує використання математики в суспільних науках. Один з найвідоміших її представників Л. Мезіс відзначав: «Логіка і математика вивчають ідеальні системи машин. Зв'язок і наслідок цих систем є суттєвим і взаємопов'язаним ... сама система не має на увазі ні категорії часу, ні категорії причинності. Існує функціональне співвідношення

між елементами однак немає ні причини ні результату. Епістемологічна відмінність економічної системи від логічної як раз і полягає в тому, що перша містить категорію часу і причинності» [12].

Можливо однією з підстав для критичної оцінки можливостей застосування математики в економічних дослідженнях виступала та обставина, що окремі представники економетрики вважали зайвим оволодіння навіть азами економіки. Так, А. Бергстром стверджував, що для побудови дослідження моделей достатньо бути підготовленим з математики і статистики. Він стверджував, що в такому разі «абсолютно не потрібне знайомство з економікою [13, с. 5].

Однак, як зазначалося, науковці є не тільки свідками, а й активними учасниками математизації економічних досліджень, незважаючи на численні сучасні застереження проти цього.

У зв'язку з цим і виникає потреба звернутися до історії питання, в тому числі природи виникнення триумфальної ходи математичних методів в економіці, дослідити деякі аспекти їх практичного застосування, а також ролі в поглибленні економічної теорії. У кінцевому підсумку слід підтвердити гіпотезу, згідно з якою зростає використання математичних методів в економічній науці є наслідком її внутрішніх потреб, які обумовлюються логікою її розвитку.

У жовтні 2009 року у Ватикані відкрилася виставка, присвячена 400-річчю наукової роботи Галілео Галілея — великого італійського вченого, фізика, математика, астронома, філософа і літератора, який 22 червня 1633 р. був засуджений інквізицією. І саме цього дня, як свідчить легенда, він вигукнув: «А все ж таки вона обертається!» [14]. Як відомо, утвердження цього положення здійснило революцію в науці.

Величезний внесок Г. Галілея в розвиток науки полягає також у тому, що саме він започаткував формування уявлень, згідно з якими математика є універсальною мовою спілкування для вчених різних галузей і саме їй він надавав особливе значення у пізнанні природи і відкритті глобальних істин. В математиці Г. Галілей вбачав мову «книги природи» і стверджував, що прочитати її людство буде спроможне тоді, коли освоїть математику.

У подальшому з'ясувалося, що на шляху використання математики в економіці дослідників очікує велика кількість проблем. Це стало зрозуміло ще в ХІХ ст., коли з'явилися перші спроби пристосувати математичні методи до економіки.

Становлення математичної школи в економічній теорії пов'язується з іменем видатного дослідника Вільяма Стенлі Девонса, який увійшов в історію економічної думки як один з фундаторів теорії граничної корисності і засновник математичної школи в економічній теорії [14]. Формуючи своє ставлення до математизації економічної науки, В. С. Девонс

стверджував: «Економічна наука, якщо вона претендує на те, щоб бути наукою, має бути математичною наукою. Просто тому, що вона має справу з кількостями» [14, с. 512].

Сам В. Девонс досліджував можливість існування певної кореляційної залежності між погодою і умовами економічного розвитку. Висловлюючи це припущення 1875 р, 1878 р. він знову повертається до обґрунтування цієї гіпотези і залучає додатковий фактичний матеріал, який, на його думку, міг свідчити про наявність тісного зв'язку між періодичністю змін плям на Сонці й економічними кризами.

Слід також зазначити, що значний внесок в обґрунтування шляхів застосування математики в економіці зробив Є. Є. Слуцький, якого В. Д. Базилевич характеризує як одну з ключових постатей нашої національної еліти [15]. Цікавою є та обставина, що з В. Девонсом його ріднить не тільки велика віра в можливість математики в економічній науці, а й те, що реалізація цих можливостей пов'язувалася з вивченням циклічних процесів.

Вважаємо також за необхідне підкреслити, що практичне застосування математики давало підстави для постановки важливих методологічних проблем. Прикладом, який переконливо підтверджує це, є історія з кривою А. Філіпса. Як відомо, Філіпс отримав залежність між рівнем безробіття та інфляцією у Великобританії, яка давала підстави зробити висновок, що чим вища інфляція, тим нижчий рівень безробіття. Цей висновок був зроблений на підставі аналізу даних за 1861—1957 рр. [16]. Але у 70-ті роки ця залежність перестала існувати, оскільки в багатьох розвинених країнах висока інфляція мала місце водночас з високим рівнем безробіття. Саме тоді виникла нова теорія трактування кривої Філіпса, автором якої став Нобелівський лауреат Е. Фелпс [17]. Він зробив нове припущення, що залежність між безробіттям та інфляцією існує, але не в довгостроковій, а короткостроковій перспективі.

Ці важливі приклади, демонструють як математика сприяє виявленню залежностей і разом з тим, виступають підставою для постановки проблеми великого методологічного значення. Конкретно розглядаються рівні стабільності тих зв'язків, виявлення яких служить основою для формування законів. Знаменита формула А. Ейнштейна $E=mc^2$ багато разів перевірялася фізиками на прикладі як мікросвіту, так в межах усього всесвіту. Метою вчених було встановити, чи існують найменші відхилення від встановленої великими фізиками залежності. Це дало б підстави поставити всю теорію відносності під сумнів. Але поки що будь-яких відхилень встановлено не було.

В економіці ситуація зовсім інша. Неможливо математично точно встановити залежність між кількістю товарів та ціною на них. Відповідні моделі іс-

нують, але всі вони носять імовірний характер. Логічніше мову вести про відносну точність. Відхилення фактичних і розрахункових даних є обов'язковим елементом і само слугує об'єктом досліджень.

Очевидно, із цією обставиною пов'язано те, що в економіці поряд з поняттям закону широко вживається поняття «закономірність» і «тенденція». Між тим, з'ясування співвідношення цих широко вживаних понять поки що не дало прийнятного для всіх науковців рішення, оскільки не відзначається активністю. Але це зовсім не виключає використання законів в управлінні економічними системами. Побудова економіки відповідно до вимог економічних законів передбачає їх відкриття і пізнання механізму дії, а уже в подальшому — створення відповідних механізмів використання.

Переходячи безпосередньо до практичної реалізації сформульованих вище вихідних положень щодо застосування математики в економіці, звернемося, як приклад, до здійснення розрахунків, які розкривають механізм прояву дії в сільському господарстві закону, авторство у формулюванні якого пов'язується з блискучим представником фізіократичної школи А. Тюрго, — закону спадної родючості ґрунтів [18]. Як зазначає В. Д. Базилевич, це була перша в історії економічної думки спроба припустити існування закону, який увійшов у теорію саме під такою назвою. Але звернення до визначення особливостей дії закону, який був сформульований у далекому минулому, іноді дає підстави для побоювання, чи правомірно вживати поняття «закон», зважаючи на послідовність прояву вказаної тенденції щодо формування зв'язку між величиною витрат (причина) і кількістю отриманої продукції, а також інших показників, які характеризують результати виробництва.

У зв'язку із цим не можна оминати той факт, що в економічній літературі останнього часу висловлюється твердження, що в дослідженнях широкого поширення набула ситуація, при якій відбувається повторювання і переосмислення вже давно відомих положень, законів і постулатів. Виникла ситуація, коли краще стало «доводити доведене, ніж недоведене» [7, с. 289]

Не маючи наміру зменшувати значення такого застереження, вважаємо за необхідне зазначити, що спроба формулювання певного закону ще не означає всебічного доказу його існування. Це, скоріше, гіпотеза, а не закон. А з другого боку, не менш важливою є та обставина, що, як вже було показано, в часі відбувається докорінна зміна економічних реальностей. Це і породжує необхідність перевіряти, в якій мірі раніше встановлені залежності зберігаються взагалі, або ж наскільки змінився їх кількісний вираз. Із цього приводу дуже вдало висловився відомий російський учений Ю. М. Осіпов, на думку якого в такому

становищі «нічого не вдієш, слід відповідати реальності, яка радикально змінюється» [19, с. 426].

До того ж, не можна не рахуватися з тим, що розвиток науки впродовж останніх десятиріч ознаменувався рядом особливостей, що дає підстави стверджувати про становлення його нового постнеокласичного етапу. За визначенням одного з провідних дослідників формування теорій В. С. Стюпіна, цей етап характеризується радикальними змінами в основах науки, змінами характеру наукової діяльності, обумовленими, крім усього іншого, стрімким зростанням міждисциплінарних і проблемно-орієнтованих форм досліджень. При цьому об'єктами цих досліджень все частіше стають, — підкреслює він, — унікальні системи, для яких характерним є відкритість і саморозвиток [20]. В контексті пізнання такого роду об'єктів найважливіше місце слід відвести синергетиці — міждисциплінарному напрямку досліджень і теорії динамічного хаосу. Ці напрями постійно перебувають у полі зору як філософії, так і методології науки. Саме їх розвиток обумовив виникнення нових поглядів на ряд старих фундаментальних проблем, зокрема на співвідношення закономірного і випадкового, динамічного і статичного, сталого і несталого.

Але підкреслимо, що зазначені дослідження мають генетичний зв'язок з математикою — вічною наукою, результати якої в певному розумінні не підвладні часу [21]. Як зазначає В. Г. Буданов, у всякому порядку є певна частка хаосу і, навпаки, в хаосі можна знайти елементи порядку. Проблема полягає в мірі їх змішування, а отже у співвідношенні закономірного і випадкового. Причому одна з особливостей публікацій з проблеми хаосу полягає в тому, що вони нерідко пов'язані з галузями хімії і фізики. Саме з таких позицій викладаються питання динамічного хаосу в статті Р. Р. Мухіна [22]. Але висновок, який зроблено ним, у повній мірі може бути поширений і на соціальні системи, в тому числі і на системи економічного характеру. Цей висновок полягає в тому, що динамічний хаос означає безладдя, втрату критеріїв і принципів, що сформувалися. Проте в хаосі присутня певна ступінь упорядкованості. Одна з головних якостей хаосу це його співіснування з упорядкованістю. Повністю упорядковані і повністю хаотичні системи це крайні випадки. В реальних системах присутні одночасно упорядкованість і хаос.

У зв'язку з вищевикладеним не можна залишити поза увагою ім'я Є. Є. Слуцького щодо формування теорії хаосу. Особливо значущою є його стаття «Додавання випадкових причин як джерело циклічних процесів» [23]. У цій роботі, невеликій за обсягом і разом з тим насиченій ідеями, які отримали всесвітнє визнання, учений висловив впевненість, що теорія випадкових величини майже ще вся в майбутньому.

Заради цієї майбутньої теорії «...поки що не можна скупитися на експерименти» [23, с. 104]. У цій статті було узагальнено результати обчислювального експерименту з математичного моделювання економічних процесів, що дало змогу автору «наштовхнутися» на «новий закон», який при наявності певних передумов обов'язково має відбутися у хаосі, і випадкових сплетін, і схрещувань численних причин і наслідків» [там само].

Керуючись вищевикладеним, ми поставили за мету провести дослідження реального прояву дії закону спадної віддачі з використанням даних про витрати на гектар посіву зернових і отриманих як натуральних, так і вартісних результатів у 2008 р. у лісостеповій, степовій і поліській зонах України з виділенням у кожній з них по одній області: Харківської, Запорізької і Львівської.

Спочатку на прикладі однієї області, використовуючи дані по всіх підприємствах, визначалася наявність залежності між величиною витрат на гектар посіву і рівнем урожайності зернових в Харківській області. Відповідні дані засвідчили наявність середнього зв'язку між досліджуваними показниками (рис. 1). Рівняння тренда, а також коефіцієнт детермінації (0,315) підтверджує цей висновок.

Разом з тим, привертає увагу та обставина, що поряд з очевидною тенденцією у зміні показників урожайності залежно від величини витрат на гектар посіву, має місце становище, яке Є. Слуцький влучно охарактеризував як наслідок випадкових коливань і схрещувань численних причин і наслідків. А вони, у свою чергу, можуть бути розподілені на дві групи: з більш високим рівнем прояву позитивного впливу фактора на результат і ті, для яких характерним є значно менший рівень цього впливу. Це призводить до

того, що відхилення в значній мірі врівноважуються. Ця обставина дає підстави для висунення гіпотези: визначення середніх значень за сформованими за рівнем витрат групами може дуже істотно вплинути на кількісні показники тісноти залежності між величиною витрат і урожайністю. Для перевірки гіпотези були сформовані групи з такими розрахунками, щоб мінімізувати вплив випадкових величин і мати можливість оцінювати тенденції.

Слід також підкреслити, що такий підхід відповідає відомому положенню Ф. Енгельса, який при визначенні природи дії економічних законів підкреслював «... всі вони не мають іншої реальності, крім як у наближенні, в тенденції, в середньому, але не в безпосередній дійсності» [24, с. 254].

Постає запитання про те, чим зумовлюється потреба в тому, щоб виокремити із системи певну групу процесів або явищ, які віддзеркалюють вплив обмеженої кількості факторів чи навіть якогось одного фактора. Цей прийом походить від концепції однозначності зв'язків, яка відіграє величезну роль в ефективності наукового пізнання. Суть її дуже вдало свого часу сформулював Е. Вігнер: «Світ надзвичайно складний і людський розум явно не в змозі збагнути його. Саме тому людина вигадала науковий прийом: у складній природі світу звинувачувати те, що прийнято називати випадковим. Таким чином з'являється можливість виділяти область, яку можна описати з допомогою простих закономірностей. Складність отримала назву початкових умов, а те, що абстраговане від випадкового — законів природи» [25, с. 12].

На наступному етапі дослідження уже по сформованих групах виявлялася залежність між величиною витрат на гектар посіву і урожайністю,

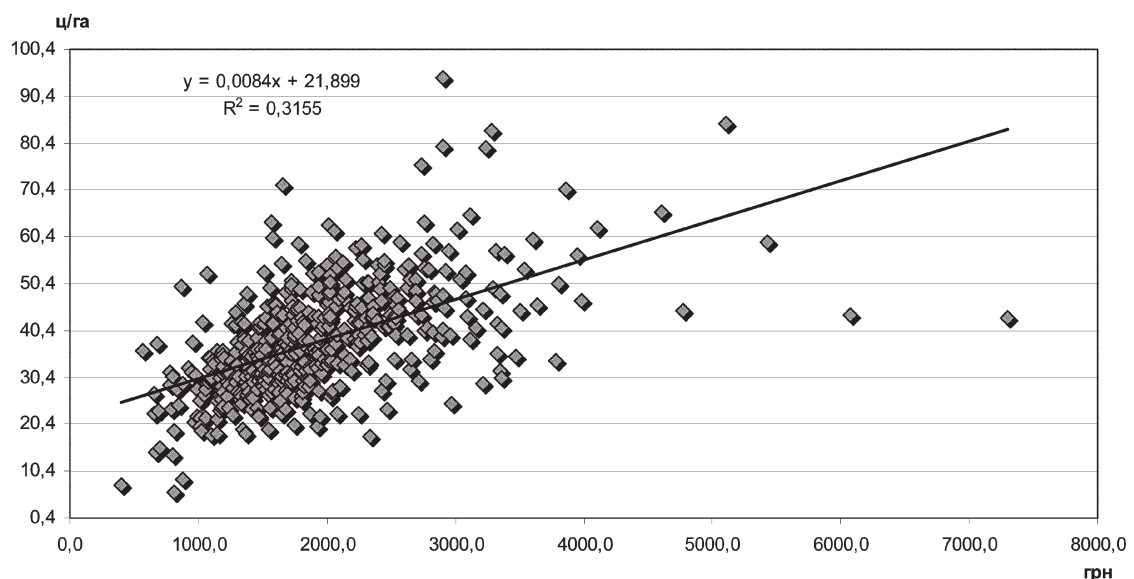

Рис. 1. Залежність урожайності зернових від рівня витрат на 1 га посівної площі зернових культур в Харківській області у 2008 р.

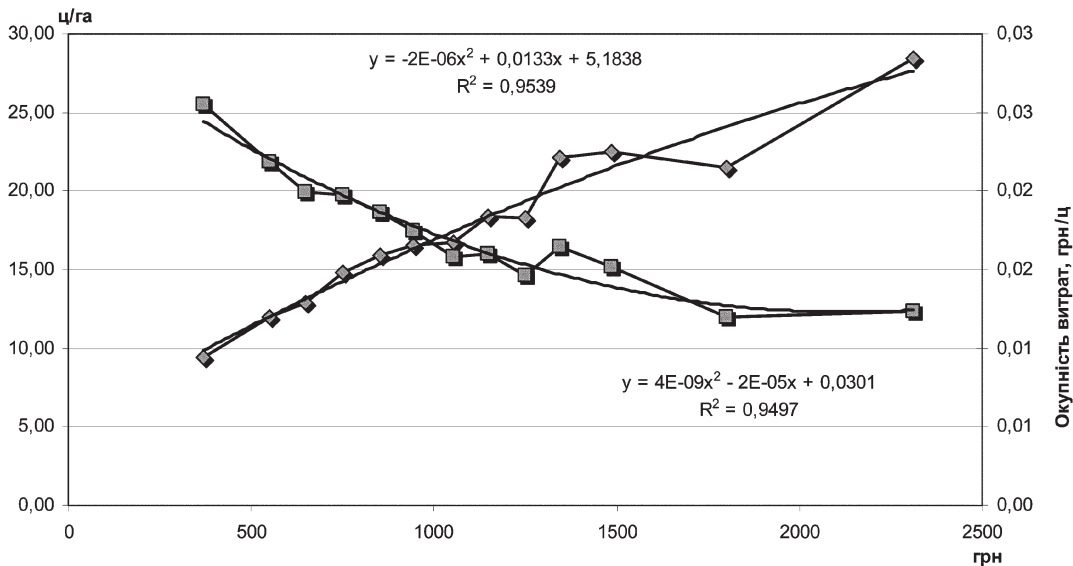

Рис. 2. Залежність між витратами на 1 га посівної площі, їх окупністю зерном та урожайністю зернових в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області у 2007 р. (згруповані дані)

окупністю витрат урожаєм і виробничою собівартістю одиниці продукції (рис 2–4). У всіх областях найбільш чітко, як і очікувалося, проявлялася залежність між величиною витрат на гектар посіву і врожайністю. Коефіцієнт парної кореляції, визначений таким чином, дорівнював по Запорізькій області 0,953, Львівській – 0,973, Харківській – 0. 988. У всіх випадках коефіцієнти кореляції були позитивними, що свідчить про пряму залежність між показниками.

По-іншому відбувалася зміна двох інших показників: виробничої собівартості 1 ц зерна і окупності витрат урожаєм. Однак, собівартість теж зростала, що з економічного погляду є серйозним недоліком, а окупність витрат продукцією знижу-

валася, що і створило підґрунтя для підвищення собівартості. Щодо коефіцієнтів парної кореляції, то вони по областях виглядали так: витрати на гектар – собівартість відповідно: по Запорізькій області – 0,963, Львівській – 0,783, по Харківській – 0. 989, витрати – окупність їх урожаєм відповідно по Запорізькій області – 0,950, Львівській – 0,500, по Харківській – 0. 953.

І оскільки такий характер зв'язків між причиною і наслідком є стійким як у часі, (причому, як було встановлено нами, в роки багато в чому протилежні за сприятливістю погодних умов), так і в просторі (в областях, розташованих у різних природних зонах), то є підстави кваліфікувати їх як такі, яким притаманний закономірний характер.

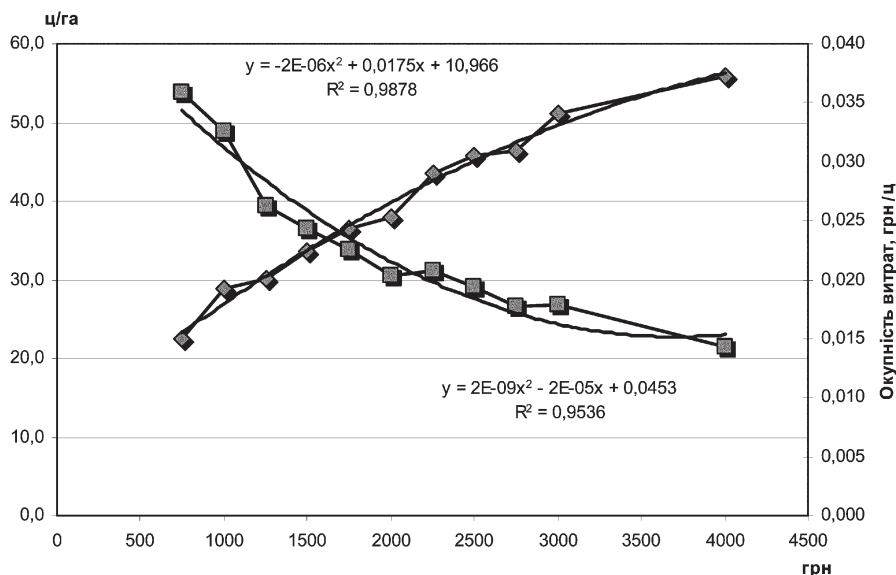

Рис. 3. Залежність між витратами на 1 га посівної площі, їх окупністю зерном та урожайністю зернових у сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2008 р. (згруповані дані)

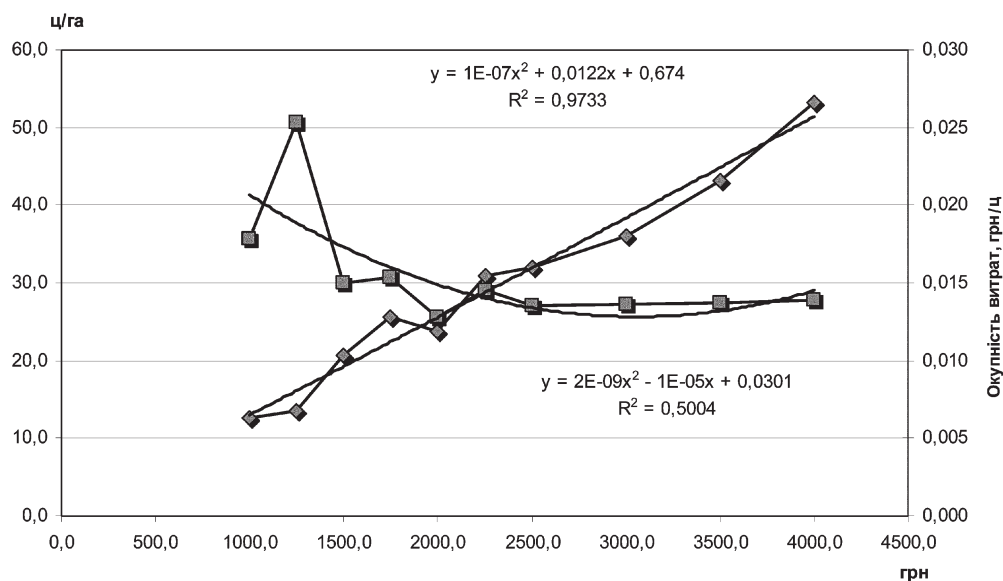

Рис. 4. Залежність між витратами на 1 га посівної площі, їх окупністю зерном та урожайністю зернових у сільськогосподарських підприємствах Львівської області у 2008 р. (згруповані дані)

Тобто дія закону, який був сформульований ще у XVIII ст. і який на той час не мав належної емпіричної бази, можливо проявляється і в цей час, що й підтверджується наведеними даними. Але в цьому разі має місце скоріше, закономірність, ніж закон у загальнонауковому розумінні цього слова.

Оцінюючи отримані нами результати, вважаємо за необхідне зазначити, що дослідження виконувались саме на конкретних фактах. При цьому були отримані певні результати. Але слід мати на увазі, що вони віддзеркалюють той варіант розвитку виробництва, для визначення суті якого можна використати термін «інтенсивне затратне виробництво» [26]. Послідовна орієнтація на інноваційно-інтенсивний розвиток сільського господарства, в тому числі виробництва зерна, може дозволити одночасно вирішувати два завдання: значно підвищувати урожайність і нейтралізувати дію закону спадної віддачі, тобто, як мінімум не допускати зниження окупності додаткових витрат. Саме орієнтація на такий розвиток дала підстави для висновку про можливість зниження собівартості пшениці на 55 % при збільшенні урожайності з 30 до 55 ц/га [27].

Висновки. Проведений аналіз проблеми дає нам підстави для певних висновків. *По-перше*, використання математики в економічних дослідженнях в сьогоdnішніх умовах є необхідним елементом і одним з факторів, який визначає загальний рівень роботи. *По-друге*, використання математичних методів потребує детального теоретичного обґрунтування вихідних положень та аналізованих залежностей. *По-третє*, в економіці необхідно розглядати не закони в загальнонауковому розумінні цього слова, а тенденції закономірності, які притаманні тому чи іншому етапу розвитку суспільства.

Математика — це не тільки мова спілкування, а й могутній важіль виявлення тенденцій і закономірностей, притаманних економічним системам. Її ефективне застосування передбачає здійснення змістовного логічного аналізу, спрямованого на виявлення сутності тих процесів, які виступають предметом дослідження. А, позицію, згідно з якою економісту непотрібне знання економічної дійсності, слід відкинути як непродуктивну і, більш того, помилкову.

Вивчення залежності між рівнем витрат на гектар посіву зернових і результативними показниками, серед яких було обрано урожайність, окупність витрат зерном і виробничу собівартість показало, що має місце чіткий прояв закономірності: зростання інтенсивності виробництва супроводжується неухильним підвищенням урожайності і одночасно зниженням окупності витрат зерном і зростанням виробничої собівартості.

Використані джерела

1. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження / Мочерний С. В. — Львів: Світ, 2001. — 416 с.
2. Панорама економічної думки кінця ХХ століття; . под ред. Д. Гринзюєй., И. Стюарт. — С. Пб.: Економ. шк. Санкт-Петербург. гос. ун-та, 2002. — Т. 2 — 456 с.
3. Єременко В. Економічна наука: проблеми логіки, методології класифікації / В. Єременко // Економіка України. — 2005. — № 12. — С. 52—64.
4. Малий І. Економічна наука: проблеми усвідомлення методології / І. Малий, М. Галабурда // Економіка України. — 2006. — № 9. — С. 45—54.
5. Охріменко І. В. Витрати та собівартість сільськогосподарської продукції в регулюванні економічних відносин сільськогосподарських підприємств / Охріменко І. В. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 360 с.
6. Чухно А. А. Сучасна економічна теорія / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко // Економіка України. — 2006. — № 9. — С. 45—54.

7. Базилевич В. Д. Метафізика економіки / В. Д. Базилевич, В. В. Льїн. — К. : Знання, 2007. — 718 с.
8. Backhouse R. E. If Mathematics is informal, then perhaps we should accept that economics must be informal too / R. E. Backhouse // *Economic Journal*. — 1998. — vol. 108. no 451. — P. 1848—1858.
9. Доу Ш. Математика в економічній теорії: історический и методологічний аналіз / Ш. Доу // *Вопросы экономики*. — 2006. — № 7. — С. 53—72.
10. Історія економічних учень: підручник / [за ред. В. Д. Базилевича]. — К. : Знання, 2006. — Ч. 1. — 589 с.
11. Гутник В. В. К вопросу о так называемом «кризисе» экономической науки / Гутник В. В. — М. : ИМЭМО РАН, 2002. — 421 с.
12. Мезис Л. Человеческая деятельность. Тракт по экономической теории / Мезис Л. — Челябинск: Социум, 2005 — 878 с.
13. Бергстрем А. Построение и применение математических моделей / Бергстрем А. — М. : Прогресс, 1970. — 342 с.
14. Величайшие люди планеты: энциклопедический справочник. — Х. : Фолио, 2008. — 799 с.
15. Слуцкий Е. Визнання. Творча спадщина з погляду сучасності / Слуцкий Е. — К. : Знання, 2007. — 919 с.
16. Phillips A. W. The relationship between Unemployment and the rate of change of money wages in the United kingdom, 1861—1957 / A. W. Phillips // *Economical*. — 1958. — Vol. 25. — P. 283—299.
17. Замулин О. Уроки Фелпса — для мира и для России / О. Замулин // *Вопросы экономики*. — 2007. — № 1. — С. 55—65.
18. Тюрго А. С. Избранные экономические произведения / Тюрго А. С. — М. : Соц. - экон. лит., 1961. — 296 с.
19. Осипов Ю. М. Философия хозяйства / Осипов Ю. М. — М. : Наука, 2001. — 586 с.
20. Степин В. С. Теоретическое знание / Степин В. С. — М. : Наука, 2000. — 628 с.
21. Буданов В. Г. О методологии синергетики / В. Г. Буданов // *Вопросы философии*. — 2006. — № 5 — С. 79—94.
22. Мухин Р. Р. Методологические аспекты динамического хаоса / Р. Р. Мухин // *Вопросы философии*. — 2006. — № 11. — С. 85—93.
23. Слуцкий Е. Е. Сложение случайных причин как источник циклических процессов / Слуцкий Е. Е. // *Избранные труды. Теория вероятностей. Математическая статистика*. — М. : АН СССР, 1960. — С. 99—132.
24. Энгельс Ф. Конраду Шмидту / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Соч. — [2-е изд.]. — Т. 39. — 355 с.
25. Вигнер Е. Этюды о симметрии / Вигнер Е. — М. : Мир, 1971. — 242 с.
26. Кваша С. М. Вплив світової фінансової кризи на розвиток аграрного сектору вітчизняної економіки / С. М. Кваша // *Економіка АПК*. — 2009. — № 5. — С. 3—9.
27. Месель-Веселяк В. Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК*. — 2009. — № 10. — С. 7—14.

УДК 330. 111. 62:658. 310. 13

С. Г. Черемісіна,

д. е. н.,

Севастопольський національний технічний університет,

Л. М. Пронько,

к. е. н.,

Вінницький державний аграрний університет

СУТНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ВЛАСНОСТІ

Розглянуто проблеми становлення власності, її економічну і юридичну складові, відносини між людьми з приводу привласнення матеріальних благ. Встановлено елементи повної сукупності прав власності та обґрунтовано її трудове походження.

Проблемою власності людство займається вже не одне століття. Перші згадування про власність зустрічались в рукописах древніх країн. Соціаліст-утопіст Т. Мор у своїй праці «Утопія» прийшов до висновку, що «там, де панує приватна власність, все багатство зосереджується в руках кількох». Т. Компанелла в приватній власності вбачав корінь зла і в книзі «Город Солнца» стверджує, що майбутнє людства за суспільною власністю [1, с. 96].

В свій час А. Сміт виступав проти великого землекористування, але як економіст мануфактурного періоду вчений вважав буржуазію процвітаючим класом, хоча відносився до капіталістів з недовірою та підозрами. Він писав: «Где есть большая собственность, там есть большое неравенство. На одного очень богатого человека должно приходится по меньшей мере пятьсот бедных, и богатство немногих предполагает нищету многих». Водночас А. Сміт вважав діючі закони справедливими, а права приватної власності — вічними та незмінними [2, с. 15].

Інакше до проблеми власності підійшли А. Сен-Сімон, Р. Оуэн, Ш. Фурье. Так, А. Сен-Сімон суть власності вбачав у її відносинах. Форма та методи управління нею, доказував він, є вторинними,

оскільки сутність суспільного устрою має визначатися самою власністю [3].

Таким чином, власність за Сен-Симоном є історичною категорією, характер якої змінюється з розвитком суспільства.

На думку засновників марксизму, значну роль у визначенні власності має її економічний зміст. Відносини людей до речей є результатом відносин один до одного в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ. «... Власність — це відношення індивідів один до одного, — писав К. Маркс, — відповідно їх відношення до матеріалів, засобів і продуктів праці» [4]. Як наслідок, суть власності марксисти запропонували шукати не у фізичному володінні речами, не в нормах права, а в процесі безпосереднього виробництва, в економічних відносинах, які характеризують певний рівень розвитку виробничих сил суспільства. Марксизм відкидає ототожнювання понять приватної та особистої власності. Приватною власністю стає лише тоді, коли вона перетворюється в засіб або об'єкт експлуатації.

Суспільне виробництво формує відповідні взаємовідносини, суть яких полягає у привласненні людиною (колективом людей) предметів природи і продуктів суспільного виробництва, що дає можливість індивіду ставитися до них як «до своїх, до власних» цілком логічно, що коли для одного індивіда привласнене майно є «своє», то для іншого воно має бути «чуже». На необхідність саме такого розуміння стану привласнення звертав увагу К. Маркс [5]. Проте привласнення, як правило, не може бути без відчуження. Тому доцільно звернути увагу на думку авторів, які вважають, що «власність одних людей чи їх колективів на майно невіддільно пов'язана з відчуженням даного майна від інших людей» [6, с. 150]. Таке твердження не можна застосовувати у випадках, коли індивід привласнює результати власної праці. В даному разі привласнення майна одним індивідом не супроводжується відчуженням його від іншого індивіда.

У найбільш узагальненій формі власність можна визначити як відносини між людьми з приводу привласнення матеріальних благ та встановлення влади над ними, належності їх конкретній особі. Саме такі відносини сприяють суспільному виробництву. Для того, щоб було що привласнювати, необхідно підготувати предмети природи та створити матеріальні блага. Така діяльність людини буде ефективною лише за умов певної самоорганізації суспільства. Для ізольованого індивіда привласнення не має такого значення, оскільки він позбавлений можливості та необхідності вступати у відносини з іншими індивідами. Отже, власність можлива лише в людському суспільстві, яке перебуває на певному етапі свого розвитку. Визначені характеристики різних

понять власності пов'язані з неординарним трактуванням окремими авторами даної категорії. Нерідко поняття власності поширювалось до поняття виробничих відносин. Саме таке визначення наведене в Економічній енциклопедії. В ній, зокрема, власність визначається як система об'єктивних відносин між людьми, що історично змінюється в процесі виробництва, розподілу, обміну, споживання і характеризує привласнення засобів виробництва і предметів споживання. Майже аналогічно трактуються і виробничі відносини. Вони визначаються як відносини між людьми, що об'єктивно складаються в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання життєвих благ [7].

Більшість економістів розуміють власність як вольове відношення правового характеру. Тобто власність трактується лише з боку юридичних відносин. Вважалось, що юридичні відносини власності відображають відповідні економічні відносини привласнення, а тому є їх формою. Ця філософська суперечність має глибоке коріння, ігнорування яких призводить як до недооцінки історичної специфіки існуючих форм власності, так і до нерозуміння соціально-економічних наслідків тих чи інших законодавчих актів.

Для розкриття механізму відносин власності у виробничій діяльності необхідно звернутися до проблеми співвідношення її юридичного та економічного аспектів. Процес привласнення в капіталістичному суспільстві, з економічної точки зору, здійснюється в результаті виробництва і є його суттєвим моментом. З іншого боку — це привласнення виступає як юридичне, але тоді, коли сама по собі юридична власність на капітал і землю є основною для отримання частини додаткової вартості.

Отже, економічне привласнення здійснюється в результаті функціонування системи виробничих відносин, а юридичне — створює умови економічного привласнення.

Таким чином, більшість авторів трактують власність як самостійну категорію, що виражає економічні відносини, або враховують лише один якийсь її аспект, що характерний для економічної сторони власності. Так, у підручниках політичної економії, власність трактується як система відносин між людьми з приводу використання засобів і результатів виробництва [8, с. 21]. Але в даному випадку мова йде про процес реалізації власності, а засоби виробництва можна використовувати лише тоді, коли вони вже комусь належать (приватні, колективні, державні), тобто є чиеюсь власністю, згідно чого і формуються відповідні відносини. В такому випадку власність, яка розглядається як результат використання засобів і результатів виробництва, ототожнюється із сукупністю виробничих відносин.

Виходячи із загальноприйнятого визначення, категорія «власність» дублює категорію «виробничі відносини». З точки зору власності, таке порівняння суперечить реальній дійсності, так як виникають проблеми, пов'язані з формами власності і похідними від них формами підприємницької діяльності.

Найповніше реалізується власність в системі виробничих відносин, що починається з поєднання факторів виробництва. При привласненні результатів виробництва одну частину привласнює власник, а іншу — безпосередній керівник. Коли власник і керівник співпадають в одній особі, то ступінь мотивації діяльності є найвищим. Носіями інтересів власників, найманих працівників і підприємств є юридичні особи та громадяни. Інтереси власників полягають насамперед у примноженні своєї власності (капіталу) та стабільності доходу.

Найманий працівник пов'язує свою долю з конкретним підприємством, яке є лише джерелом доходу (заробітку), місцем і умовами роботи. Тому його інтерес спрямований на максимізацію власних доходів і непов'язаний з необхідністю розширення виробництва, його технологічного оновлення тощо.

В свою чергу підприємець зацікавлений у ефективному використанні капіталу, капіталізації доходу, зростанні вартості підприємства. Інтерес менеджера займає проміжне місце і базуються на нормальному функціонуванні капіталу.

Отже, відносини не є головною ознакою власності, так як власність існує і при відсутності цих відносин. Крім цього, власник самостійно визначає спосіб і характер поєднання об'єктивних та суб'єктивних факторів виробництва. Тобто власність існує ще до поєднання факторів виробництва. Таке поєднання визначається формою належності. Ще 1928 році М. М. Алексєєв висловив думку, що власність є одне з правил, придуманих людиною для певної суспільної мети. В природі власності, як такої, немає ніякого об'єктивного відношення. Власність перестане існувати лише із зникненням людства [9, с. 12–13].

На цю обставину звернув увагу і К. Маркс, стверджуючи, що визначити суть власності можна тільки за допомогою аналізу всієї сукупності цих відносин в їх реальній формі — виробничій. Тобто, виробництво є передумовою власності, а її джерелом і об'єктом — сама праця [10].

За римським правом власність трактується, як користування, володіння та розпорядження. Ряд авторів стверджують, що для характеристики власності достатньо однієї категорії — розпорядження. Але необхідно розрізняти безумовне та умовне розпорядження. Тобто, одноосібне розпорядження власністю і користування майном від імені і за домовленістю з власником. При цьому умовне розпорядження є формою реалізації власності, тобто користування, володіння і розпорядження.

При реалізації особистої праці виникла трудова приватна власність, притаманна дрібним товаровиробникам. Якщо приватна власність створюється найманими працівниками, то з'являється буржуазна приватна власність, яку К. Маркс назвав «чистою приватною власністю» [11, с. 21].

За його ж визначенням політична економія поєднує два зовсім різних види приватної власності, один із яких базується на власній праці виробника, другий — на експлуатації чужої праці. Отже, одна і та ж форма власності може мати різний економічний зміст та різну соціальну природу.

Своєрідно розглядає питання власності засновник соціально-інституційного напрямку в економічній роботі Т. Веблен. На його думку, мотив, «що лежить в основі власності — це змагання, на базі чого і виникає інститут власності...» [12]. У своїх працях, особливо в «Теорії праздного класу» Т. Веблен багато уваги приділяє проблемі приватної власності. Він справедливо пов'язує з виникненням приватної власності поділ суспільства на елітні і робочі класи. «Где бы не обнаружился институт частной собственности, пусть даже в слаборазвитой форме, там процесс экономического развития носит характер борьбы за обладание имуществом» [12].

В процесі розвитку вчення про власність все актуальнішим стає її юридична форма в тих проявах, в яких функціонує та реалізується приватна власність, виступає захист відносин користування благами, що стало поштовхом для розробки і широкого застосування на Заході економічної теорії прав власності. У витоків цієї теорії стояли два відомих американських економісти — Р. Коуз та А. Алчинов. В подальшому дослідження здійснювали Й. Барель, Г. Демесь, Д. Норт, Р. Позер та інші вчені.

Неординарність підходу авторів цієї теорії у визначенні власності полягала в наступному:

у своєму дослідженні вони використовують не поняття власності, а право власності. «Не ресурс сам по собі є власністю, а сукупність чи доля прав щодо використання ресурсу» [13, с. 54]. Повна сукупність прав складається із таких елементів:

1) право володіння — право виключно фізичного контролю над благами;

2) право використання — право застосування корисних властивостей блага для себе;

3) право управління — право вирішувати хто і як буде забезпечувати використання блага;

4) право на дохід та прибуток — право на володіння результатами від використання блага;

5) право на незалежність — право на відчуження, споживання, зміна чи знищення блага;

6) право на безпеку — право на захист від експропріації блага та від впливу зовнішнього середовища;

7) право на передачу блага по спадковості та на безстроковість користування благами;

8) право на відповідальність за благо у вигляді штрафних санкцій;

9) заборона на використання заходів, що негативно впливають на навколишнє середовище.

Економічна реалізація власності передбачає визначення конкретних механізмів через планування, управління, госпрозрахунок, систему цін, оплату праці, розміри прибутків, сукупність виробничих відносин [14, с. 20]. В процесі реформування власності на перший план виходить юридичний зміст власності, залишивши позаду її економічну сторону.

Проблема ефективного господарювання охоплювала лише сферу розподілу — поділити та роздати державне майно, в результаті чого з'явився новий клас приватних власників, що зацікавлені в його економічному використанні.

Економічний зміст категорії власності охоплює широкий діапазон різних поглядів. При дослідженні економічних аспектів приватизації використовується категорія прав власності, що дає змогу виразити економічний зміст власності через вплив певних прав власника [15, с. 88]. При цьому економічний зміст власності перекривається юридичними повноваженнями з приводу володіння, розпорядження і використання об'єктів власності.

Деякі українські вчені-економісти наводять лише структуру категорії власності, де розкривається взаємообумовленість та відмінність власності юридичної та власності економічної.

Продуктивнішим є прагнення розкрити економічний зміст власності через розвиток процесу привласнення факторів і результатів виробництва. Поштовхом до цього було запропоноване методологічне обґрунтування категорії спільно-поділеної власності, що зумовлюється характером спільно-розділеної праці [16].

Поглиблення знань про економічний зміст власності має проходити в «напрямі осмислення реальних форм її прояву в процесі виробничої господарської діяльності». Відносини власності, які виникають поза виробничою сферою є не менш важливими, потрібними, але не вони визначають економічний зміст власності [17].

В процесі виробництва, відносини власності мають розвиватися в напрямі досягнення економічного ефекту (збільшення доходів при мінімальних витратах). Результати діяльності в першу чергу залежать від факторів виробництва та організації виробничого процесу.

Постає ряд питань: що привласнюється, хто привласнює і як привласнює. Але при цьому необхідно враховувати не лише юридичну сторону власності, а й економічну. В цьому випадку об'єктам та суб'єктам власності будуть відповідати матеріально-речові, особисті та суб'єктивні фактори, а умовам здійснення права власності — сформований господарський

механізм, завдяки якому здійснюється реалізація власності.

Економічний зміст власності проявляється і в об'єкті привласнення, так як «привласнення обумовлюється об'єктом, який має бути привласнений, продуктивними силами, які розвинулися в певну сукупність» [18]. Дійсно, якщо об'єкт використовується у виробничому процесі, виникає питання щодо цінності даного об'єкта — виробництво продукції, її якість, конкурентоспроможність, технічний рівень та стан. Одна справа — юридичне привласнення об'єкта, інша — його використання в процесі виробництва, що є важливим в господарській діяльності суб'єкта власності.

Не меншою мірою визначається економічний зміст власності через власника, в чітких руках зосереджені права власності на об'єкт. Наскільки він є розпорядливим і дієздатним як господарюючий суб'єкт? Чи має він можливість і здібності організувати продуктивне використання матеріально-речових елементів?

Економічний зміст власності проявляється також в тому, як, якими методами, прийомами, конкретними способами відбувається привласнення і, головне, здійснюється реальне і повне оволодіння суб'єктом об'єкта власності, тобто в межах якого господарського механізму формуються відносини власності, що залежить від особливостей об'єкта та дієздатності суб'єкта власності [19].

Отже, економічний зміст власності неможливо характеризувати з однієї сторони. Об'єкти, суб'єкти власності, виробництво, організація виробництва є єдиним цілим і сприяють досягненню економічних та соціальних результатів господарської діяльності при різних формах власності. Саме тут закладений економічний зміст власності на даний момент її розвитку.

Відносини суспільної власності також мають тенденції не тільки до усупільнення, а й до відособлення виробництва, господарської діяльності через підприємства, трудові колективи, окремих працівників [20].

В подальшому розвитку суспільних відносин виникають такі поняття як «промислова власність» та «інтелектуальна власність». Точаться суперечки з приводу суб'єктів інтелектуальної власності та підстав для привласнення доходів від її використання. В Україні питання функціонування інтелектуальної власності як в теоретичному, так в прикладному аспектах є проблемними та недостатньо розробленими. У законодавчих актах чимало нагромадилося суперечностей і невідповідностей загальноприйнятим у світі нормам у питаннях охорони прав на інтелектуальну власність, що гальмує винахідницьку діяльність і комерціалізацію нових технологій [21].

Кожна держава має врегулювати співвідношення між різними формами власності, при цьому в

кожній сфері господарювання встановлюється співвідношення вказаних форм залежно від ситуації, яка складається в національній економіці на певному етапі розвитку, а також стратегічних цілей її розвитку. А. Покритан та В. Гринчук з цього приводу зазначали: «...форми власності, як і всі елементи надбудови, не є пасивним, дзеркальним відображенням економіки. Вони можуть перебувати в гармонії з останньою або стримувати її розвиток. Гальмуючий вплив форм власності може викликатися двома причинами: або вони випереджають хід розвитку економіки, або, навпаки, відстають від виробничих відносин, що змінилися» [22]. Та настає той час, коли деякі сили, завоювавши владу, через законодавство впливають на право власності, усуваючи або обмежуючи деякі її форми та використовуючи інші, що відповідають їх вимогам [23].

Отже, ефективність розвитку відносин власності є одним із важливих чинників, що сприяють розвитку національної економіки. Іншим важливим чинником є регулювання відносин реалізації власності.

Становлення техніко-технологічного способу виробництва стає фундаментом для позитивного подолання приватної власності на засоби виробництва, матеріальною основою для становлення суспільних відносин виробництва, сутністю яких і є індивідуальна суспільна власність або «інтелектуальна власність». Саме автоматизовано-комп'ютеризована форма виробництва адекватна системі відносин власності, в якій маса знарядь виробництва може бути підпорядкована кожному індивіду, а власність — відповідно, всім індивідам. Отже, набуття виробництвом якостей розпредмечування-опредмечування продуктів інтелектуальної діяльності стає шляхом переходу суспільства в «постіндустріальне» або «інформаційне» суспільство [24].

Разом з тим слід враховувати, що на найвищому рівні розвитку суспільно-розділена власність набуває форми всезагальної. Оскільки сумісно-розділена праця проходить через історичний розвиток (сумісності та роздільності), до рівня взаємовідношення протилежностей та їх злиття в новій єдності — всезагальній праці, то і сумісно-розділена власність, пройшовши такий самий шлях, набуває форми всезагальної. Це можна проілюструвати, наприклад, на привласненні знань, умінь та здібностей. Спочатку здобує (вироблене) нове знання належить суб'єктові, який його здобув і є його невід'ємною індивідуальною власністю. Але, якщо таке знання поступово стає надбанням усього суспільства і його здобуває кожна людина, то воно стає всезагальною власністю. При цьому в процесі утвердження всезагальної власності індивідуальна не заперечується, а навпаки — реалізується повною мірою. Адже всезагальною власність може бути тільки тоді, коли нею володіє індивід. Найповніше

розділена (відособлена, приватна, індивідуальна, особиста) власність (коли кожний індивід володіє кожним об'єктом без винятку) є водночас найповніше сумісною (кооперативною, усупільненою, суспільною, всезагальною), і немає нікого, хто б не володів цією власністю. Таке саме можна сказати про вміння, навички і різні здібності індивідів як об'єктів привласнення [25].

Передбачаючи такий підхід ще у 70-ті роки ХХ ст., Е. Ільєнков писав: «Розум, власне кажучи, і є не що інше, як ця розумова культура, яка історично розвинулася і перетворилася в ході навчання на особисте надбання, на особисту власність індивіда» [8].

Всезагальна власність може утвердитися тільки на тому етапі розвитку суспільства на якому півною формою багатства стають здібності людини, знання, нові ідеї, а не матеріальні блага, хоча розвинуте матеріальне виробництво є історичною передумовою для утвердження панування всезагальної власності, що вдосконалює сутність закону власності.

Таким чином, закон власності є лише частиною закону єдності виробництва і споживання, яка стоїть за привласнення продукту. Привласнення є тим зв'язуючим елементом між виробництвом і розподілом, який перетворює речі в особисті і формує власність. Яким буде привласнення такою буди і власність. Отже привласнення і власність разом характеризують виробничі відносини, та виражають ставлення людей як до своїх або чужих.

Власність і виробництво доповнюють одне одного і можуть виражати різні форми взаємодії людини з природою і між собою. Виробництво без власності не існує, так само як і власність без виробництва. Між виробництвом та власністю існує внутрішній зв'язок, який і виражає закон власності — можна привласнити те і скільки, що і скільки вироблено. Виробництво є першою стадією привласнення предметів природи, а споживання — останньою. Створивши продукт, людина вже має право його спожити. Право на привласнення продукту дається не надбудовою суспільства, не самим бажанням мати річ, а працею і виробництвом. Більше виробив — більшою є власність, а юридична форма власності має лише фіксувати такий факт. Якщо людина більше привласнює, ніж виробляє, то це означає, що вона привласнює чужу працю. Тільки рівновага виробництва і привласнення є внутрішнім проявом закону власності. «Хочеш привласнити ту чи іншу річ, створи її і можеш виявити своє ставлення до неї як до своєї» [25]. Таким чином можна досягти соціальної рівності та справедливості щодо привласнення.

В процесі розподілу закон власності доцільно розглядати як закон розподілу за працею. Якщо закон власності характеризує розподіл продукту згідно ставлення людей до речей як до власних, то закон

розподілу за працею — за кількістю виробленої продукції.

Розподіл за власністю і за працею може не збігатися. Таке виникає, коли суспільна власність деформується і стає нетрудовою (привласнення власності відбулося без трудових затрат) власністю. Саме тому необхідно розрізняти ці закони і досліджувати як різні економічні закони.

Споживання є необхідною умовою привласнення. Закон власності можна розглядати і як закон споживання: можна спожити те і стільки, що і скільки привласнено. Донедавна об'єктом привласнення були лише речі та продукти, а тепер — розумова праця (інтелектуальна власність), наукова, комерційна, комп'ютерна технологія тощо, що дає змогу глибше визначити суть продукту праці та дії закону власності.

Отже, систему виробничих відносин (виробництво, обмін, розподіл і споживання) — виражають відносини власності і закону. Виробничі відносини мають характеризувати ставлення людей до речей і мати пряме відношення до розподілу виробленого продукту. Критерієм здійснення цих відносин має бути сама праця, що забезпечить кожному виробнику залежність рівня споживання від рівня виробництва. Така концепція власності отримала назву «трудова теорія власності».

Ще в 18 столітті шотландський філософ Давід Юм дав поняття власності дещо з іншого боку — «теорія рідкості».

Він писав: «...власність визначити як такий стосунок між особою та предметом, який дає можливість цій особі, але забороняє іншій, вільно користуватися та володіти благами» [26]. Отже, благо можна розглядати економічним, якщо воно є рідкісним. Тільки тоді між людьми виникатиме конфлікт з приводу використання цього блага. Інститут власності, використовуючи певні правила поведінки, повинен уникати його.

Таким чином, трудова теорія власності вказує на причини та процес утворення власності, тобто процес отримання людиною доходу від власності, а теорія рідкості пояснює втілення власності на практиці і в праві зокрема.

Сутність такої теорії полягає у встановленні порядку щодо використання людьми обмежених благ [27].

Теорія власності свідчить про одноразову передачу прав власності іншій людині (раз продав — і все), що зовсім не задовольняє власників інтелектуальної власності (авторські та суміжні з ним права). Багаторазова передача прав своєї власності з одержанням доходу від кожного продажу, породжує збільшення вартості продукту праці від самої праці.

Висновок. Узагальнюючи вищесказане, зазначимо що власність є не що інше, як виробничі відносини, які забезпечують привласнення рідкісного продукту виробником відповідно до затраченої ним

праці (трудова власність) і виражають залежність рівня розподілу та споживання від рівня виробництва, що підкріплене юридичним правом на привласнення та відчуження створеного продукту.

Використані джерела

1. Мор Т. Утопия / Мор Т. — М., 1953, 96 с.
2. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов / А. Смит. — М., 1935. — 249 с.
3. Сен-Симон А. Избранные сочинения / Сен-Симон А. — М., 1948. — Т. 1. — 355 с.
4. Алексеев М. М. Собственность и социализм / М. М. Алексеев // Русская философия собственности: сб. науч. тр. — С. Пб. : Танза, 1993. — 347 с.
5. Веблен Т. Теория праздного класса / Верлен Т. — М., 1884. — 457 с.
6. Власність у сільському господарстві / [за ред. В. В. Юрчишина, П. Т. Саблука]. — К. : Урожай, 1993. — 348 с.
7. Гальчинський А. С. Інноваційна стратегія українських реформ / [Гальчинський А. С., Геєць В. М., Кінах А. К., Семиноженко В. П.]. — К., Знання України, 2002. — 218 с.
8. Грищенко А. А. Сумісно-розділені відносини: праця, власність і влада / А. А. Грищенко // Економіка України. — 2003. — № 7. — С. 50—57.
9. Грищенко А. А. Совместно—разделенная собственность как форма социалистического присвоения / А. А. Грищенко // Вопросы политической экономии. — К. : Либідь, 1990. — 450 с.
10. Економічна енциклопедія: у 3-х т. / [редкол. : С. В. Мочерний та ін.]. — К. : Академія, 2000. — Т. 1. — 864 с.
11. Ильенков Е. В. Учитесь мыслить смолоду / Ильенков Е. В. — М. : Наука, 1977. — 321 с.
12. Кучерявенко П. Х., Максименко Я. М. Разгосударствление собственности в переходной экономике Украины / П. Х. Кучерявенко, Я. М. Максименко. — Х. : Консум, 1997. — 286 с.
13. Лазня І. В., Рибалкін В. О. Загальний закон власності / І. В. Лазня, В. О. Рибалкін // Економіка України. — 2001. — № 9. — С. 43—50.
14. Малік М. Й. Матеріальне і моральне стимулювання праці в колгоспах / Малік М. Й., Власик Т. І., Поліщук М, П. — К. : Урожай, 1989. — 221 с.
15. Маркс К. Економічні рукописи 1844 року // К. Маркс, Ф. Енгельс. — К. : Політвидав, 1963. — Т. 42. — С. 709—729.
16. Маркс К. Избранные сочинения. / К. Маркс, Ф. Энгельс. — М. : Политиздат, 1985. — Т. 42. — 454 с.
17. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные сочинения: в 9-ти т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. — М. : Политиздат, 1985. — Т. 3. — 526 с.
18. Маркс К. Капітал. Книга перша / Маркс К. — М. : Политиздат, 1976. — Т. 23. — 588 с.
19. Мочерний С. В. Основи економічних знань / Мочерний С. В. — К. : Академія, 2001. — 424 с.
20. Павлишенко М. Демократизація власності — основа демократизації суспільства / М. Павлишенко // Економіка України. — 2006. — № 9. — С. 12—25.
21. Покритан А., Гринчук В. Деякі питання аналізу і реформування відносин власності / А. Покритан, В. Гринчук // Економічна теорія. — 2006. — № 3. — С. 40—45.
22. Рибалкін В. О. Теорія власності / В. О. Рибалкін, І. В. Лазня. — К. : Логос, 2000. — 452 с.
23. Суханов Е. А. Лекции о праве собственности / Суханов Е. А. — М., 1991. — С. 7.
24. Хаустов В. К. Особливий характер правовідносин у сфері інтелектуальної власності / В. К. Хаустов // Економічна теорія. — 2006. — № 2. — С. 32—42.
25. Хохлов М. Глобалізація економіки в ракурсі еволюції відносин власності / М. Хохлов // Економіка України. — 2003. — № 2. — С. 65—72.
26. Юм Д. Трактат о человеческой природе / Юм Д. — М-н., 1998. — 360 с.
27. Demsetz H. Toward a there of property rights / H. Demsetz // American Economic Review. — 1967. — V. 57. — № 2. — P. 126—144.

Лобас Н. Г. Эффективность деятельности ЮНЕСКО в сфере образования, науки и культуры // Н. Г. Лобас // *АгроИнКом*. — 2009. — № 9–12. — С. 7–9

Раскрыта роль и отражена результативность деятельности ЮНЕСКО в жизни общества. Проанализировано участие Украины в проектах и направлениях деятельности Организации и возможности использования международного опыта.

Ульянченко А. В. Зерно крупное производство как рычаг повышения конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий / А. В. Ульянченко // *АгроИнКом*. — 2009. — № 9–12. — С. 9–13

В статье рассмотрены основные тенденции выращивания зерно крупяных культур в Украине и мировых масштабах. Установлено, что, несмотря на сокращение украинскими сельхозпроизводителями посевов этих культур, отрасль имеет высокий потенциал эффективности.

Власов Д. В. Продукция животноводства как источник «виртуальной воды» / Д. В. Власов // *АгроИнКом*. — 2009. — № 9–12. — С. 13–15

Освещен вопрос снабжения водой, которая содержится в составе продукции животноводства. Установлены тенденции движения «виртуальной воды» в различных странах мира.

Бойко В. И. Территориально-отраслевые трансформации аграрного производства и их экономическая оценка / В. И. Бойко, О. А. Козак, О. Ю. Грищенко // *АгроИнКом*. — 2009. — № 9–12. — С. 15–18

Отражены проблемы адаптации и территориально-отраслевой дифференциации развития сельскохозяйственных предприятий. Установлены тенденции перехода хозяйств на монокультурное производство. Проанализирован уровень их прибыльности в различных природно-климатических зонах и совокупного объема государственной поддержки.

Мазнев Г. Е. Эффективность выращивания овощей за различными технологиями / Г. Е. Мазнев, О. Ю. Бобловский, О. О. Красноруцкий, О. О. Артеменко, С. О. Заика // *АгроИнКом*. — 2009. — № 9–12. — С. 19–22

Проанализировано состояние производства овощной продукции. Предложено три альтернативные технологии выращивания овощей, которые отличаются составом технических средств, системой удобрения и защиты растений от вредителей и болезней.

Хамчук В. П. Технологические парки как эффективный механизм инновационного развития экономики / В. П. Хамчук // *АгроИнКом*. — 2009. — № 9–12. — С. 23–26

Ключевым аспектом статьи является опыт США касательно функционирования технологических парков с целью инновационного развития экономики. Охарактеризовано так же типы технопарков и государственные механизмы содействию их создания и развития.

Герун Н. И., Герасим М. П. Оценка многолетних насаждений / Н. И. Герун, М. П. Герасим // *АгроИнКом*. — 2009. — № 9–12. — С. 26–31

Отражены методические подходы оценивания многолетних насаждений с учетом коэффициента удорожания нормативов капитальных вложений, уровня

Lobas N. G. Efficiency of activity of UNESCO in the field of education, science and culture / N. G. Lobas // *AgroInKom*. — 2009. — № 9–12. — P. 7–9

A role is exposed and effectiveness of activity of UNESCO is reflected in life societies. Participating of Ukraine is analysed in projects and directions of activity Organizations and possibilities of the use of international experience.

Ulyanchenko A. V. Grain-Krupjanoje Production as the Lever of Increase of Competitiveness of the Agricultural Enterprises / A. V. Ulyanchenko // *AgroInKom*. — 2009. — № 9–12. — P. 9–13

In the article the basic tendencies of cultivation grain-krupjanyh of cultures in Ukraine and world scales are considered. Not looking at reduction by the Ukrainian farmers of crops of these cultures, branch has potential of a high level of efficiency.

Vlasov D. V. Products of stock-raising as source of «virtual water» / D. V. Vlasov // *AgroInKom*. — 2009. — № 9–12. — P. 13–15

The question of supply of water which is contained in composition products is reflected stock-raising. The tendencies of motion of «virtual water» are set in different countries to the world.

Bojko V. I. Territorial and branches transformation of agricultural production and its economic appraisal / V. I. Bojko, O. A. Kozak, O. Y. Gryschenko // *AgroInKom*. — 2009. — № 9–12. — P. 15–18

The problem of adaptation and territorial and branches differentiation of agricultural enterprises are elucidated. Tendencies of devolution to monocropping production in enterprises are established. It is analyzed the level of its profitability in different climatic zones and the total amount of government support.

Maznev G. E. Efficiency of growing of green-stuffs is after different technologies / G. E. Maznev, O. Y. Boblovskiy, O. O. Krasnoruckiy, O. O. Artemenko, S. O. Zaika // *AgroInKom*. — 2009. — № 9–12. — P. 19–22

The state of production of vegetable goods is analysed. It is offered three alternative technologies of growing of green-stuffs which differ composition of technical facilities, by the system of fertilizer and defence of plants from wreckers and illnesses.

Khamchuk V. P. Technological parks as the effective mechanism of the innovative development of the USA economy / V. P. Khamchuk // *AgroInKom*. — 2009. — № 9–12. — P. 23–26

The key aspect of the article is experience of the USA concerning functioning of technological parks for the purpose of innovative development of economy. Their main types and state mechanisms of their creation and development are also characterized.

Gerun N. I., Gerasim M. P. Evaluation of long-term planting / N. I. Gerun, M. P. Gerasim // *AgroInKom*. — 2009. — № 9–12. — P. 26–31

Methodical approaches are reflected from the evaluation of the long-term planting from by the account of coefficient of rise in the prices of norms of capital

инфляции, повреждений, изреженности, действующих норм амортизационных отчислений, и физического износа.

Гуторов А. И. Особенности и экономические принципы оценивания земельных участков / А. И. Гуторов // АгроИнКом. — 2009. — № 9–12. — С. 32–36

Раскрыты специфика и уникальность земли как объекта оценки. Рассмотрены принципы оценивания земельных участков, показана их взаимосвязь и зависимость от особенностей использования земли.

Марченко В. Н. Кадровый синергизм процессов слияния и поглощения / В. Н. Марченко // АгроИнКом. — 2009. — № 9–12. — С. 37–40

В статье рассмотрено понятие потенциала кадрового синергизма, исследованы источники появления синергизма в процессе слияния и поглощения корпораций и возможные его проявления в процессе объединения трудовых коллективов.

Николаева В. П. Контроллинг как инструмент управления формированием доходов с операционной деятельности предприятий / В. П. Николаева // АгроИнКом. — 2009. — № 5–8. — С. 41–43

В статье рассмотрены концептуальные основы контроллинга. Раскрыта сущность контроллинга формирования доходов с операционной деятельности, определены его функции, этапы осуществления и принципы построения системы информационного обеспечения.

Ищенко Я. П. Учетное обеспечение управления расходами / Я. П. Ищенко // АгроИнКом. — 2009. — № 9–12. — С. 44–46

Отражено современное состояние учетного обеспечения управления расходами сельскохозяйственных предприятий. Приведены результаты взаимосвязи экономической сути и методики учета расходов.

Шиян Д. В. Математика в системе экономических исследований / Д. В. Шиян // АгроИнКом. — 2009. — № 9–12. — С. 46–53

В статье рассматриваются теоретические и практические проблемы использования математических методов в экономических исследованиях. Подчеркивается, что в последние десятилетия математика стала широко применяться в экономике. В то же самое время это породило ряд проблем, которые необходимо учитывать. В частности в экономике необходимо рассматривать не законы, а тенденции и закономерности.

Черемисина С. Г. Сущность и экономическая природа собственности / С. Г. Черемисина, Л. Н. Пронько // АгроИнКом. — 2009. — № 9–12. — С. 53–58

Рассмотрены проблемы становления собственности, ее экономическую и юридическую составляющие, отношения между людьми по поводу присвоения материальных благ. Установлено элементы полной совокупности прав собственности и обосновано ее трудовое происхождение.

investments, level inflation, damages, fluidizing, operating norms of depreciation decrees, and physical tearing down.

Gutorov A. I. Features and economical principles of the land's estimation / A. I. Gutorov // AgroInKom. — 2009. — № 9–12. — P. 32–36

Specificity and uniqueness of the land as an estimation's object are opened. Principles of land's estimation are considered, their interrelation and dependence on features of land using is shown.

Marchenko V. N. Skilled synergism of processes of mergers and acquisitions / V. N. Marchenko // AgroInKom. — 2009. — № 9–12. — P. 37–40

The concept of potential of skilled synergism is considered in the article, investigational sources of appearance of synergism in the process of mergers and acquisitions of corporations and his displays are possible in the process of association of labor collectives.

Nikolaeva V. P. Controlling as instrument of management forming of profits from operating activity of enterprises / V. P. Nikolaeva // AgroInKom. — 2009. — № 9–12. — P. 41–43

Conceptual principles of controlling are considered in the article. Essence is exposed controlling forming of profits from operating activity, his functions are certain stages of realization and principles of construction of the system of the informative providing.

Ishchenko Y. P. Registration providing of management charges / Y. P. Ishchenko // AgroInKom. — 2009. — № 9–12. — P. 44–46

The modern state of the registration providing of management the charges of agricultural enterprises is reflected. The results of intercommunication of economic essence and method of account of charges are resulted.

Shiyan D. V. Mathematics in system of economic researches / D. V. Shiyan // AgroInKom. — 2009. — № 9–12. — P. 46–53

In article theoretical and practical problems of use of mathematical methods in economic researches are considered. It is underlined, that last decades the mathematics began to be applied widely in economy. At the same time it has generated variety of problems which are necessary for considering. In particular in economy it is necessary to consider not laws, and tendencies and laws.

Cheremisina S. G. Essence and economic nature of property / S. G. Cheremisina, L. N. Pron'ko // AgroInKom. — 2009. — № 9–12. — P. 53–58

The problems of becoming of property are considered, it economic and legal constituents relations are between people concerning the appropriation of material welfares. It is set elements of complete aggregate of ownership rights and grounded it labors origin.